

T C
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI



İSTANBUL HÜKÜMETLERİ VE
MİLLÎ MÜCADELE KARŞITI FAALİYETLERİ
(4 Mart 1919 - 16 Ekim 1920)

HÜLYA ÖZKAN

GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI KÜTÜPHANESİ



18-491-0-1-3

UR ATASE BSK.
TÜPHANESİ

T: 25.07.1994

Kayıt No: İST. 491

GENELKURMAY BASIM EVİ
ANKARA 1994

Demirdağ..00005573

956.1223

TUR
1994

k.1

ISBN 975-409-008-4

GENELKURMAY BASIM EVİ

YAYIN SIRA NO. : 94/21

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	V
GİRİŞ	I

BİRİNCİ BÖLÜM

A. MONDROS MÜTAREKESİ UYGULAMALARI VE TEPKİLERİ	3
1. Osmanlı Devleti'ni Barışa Zorlayan Sebepler	3
2. Mondros Mütarekesi	5
3. Mondros Mütarekesi'nin Tatbikâtı	8
4. Mondros Mütarekesi Uygulamaları Karşısında Padişahın ve Hükûmetin Tutumu	13
5. Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Karşı Tepkisi	15
B. İTLÂF DEVLETLERİ'NİN OSMANLI DEVLETİ'NİN GELECEĞİ İLE İLGİLİ POLİTİKALARI	17

İKİNCİ BÖLÜM

A. DAMAT FERİT PAŞA'NIN İLK ÜÇ SADARETİ DÖNEMİ (4 MART - 30 EYLÜL 1919)	21
1. Damat Ferit Paşa'nın Kişisel Özellikleri	21
2. Damat Ferit Paşa Kabinesinin Kuruluşu ve Faaliyetleri	24
3. Damat Ferit Paşa'nın İngilizlere Yaklaşma Politikası ve İngilizlerle İlişkisi	26
4. İttihat ve Terakkicilerin Kovuşturulması	29
5. Mustafa Kemal'in 9 ncü Ordu Müfettişliği'ne Tayini	33
B. İZMİR'İN İŞGALİ VE MİLLİ MÜCADELE'NİN CANLANMASI	38
1. Yunanistan'ın Anadolu Üzerindeki Emelleri	38

2. İzmir'in İsgali ve İsgale Karşı Tepkiler	42
3. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki Faaliyetleri	45
4. İngilizlerin Mustafa Kemal'e Karşı Tutumları	48
5. Damat Ferit'in Anadolu'daki Faaliyetleri Önleme Çalışmaları	52
6. İstanbul-Anadolu İlişkisinin Kesilmesi	56
7. Hükûmete Yapılan Baskılar ve Damat Ferit'in İstifası	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. İSTANBUL - ANADOLU İLİŞKİLERİNDE YUMUŞAMA	61
1. Ali Rıza Paşa'nın Sadareti ve Anadolu ile İlişkileri	61
2. Amasya Protokolü	63
3. Sivas'ta Mustafa Kemal'in Kolordu Komutanlarıyla Toplantısı	67
4. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Toplanması ve Misak-ı Milli'nin Kabulü	69
5. İtilâf Devletleri'nin İstanbul Hükûmeti'ne Baskısı ve Ali Rıza Paşa'nın İstifası	73
B. SALİH PAŞA'NIN SADARETİ DÖNEMİ	76
1. Salih Paşa'nın Sadarete Getirilişi	76
2. İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u İsgali (6 Mart 1920) ...	78
3. İstanbul'un İsgaline Anadolu'nun Tepkisi	82
4. İtilâf Devletleri'nin Baskısı ve Salih Paşa'nın İstifası	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

A. DAMAT FERİT PAŞA'NIN SON İKİ SADARETİ VE İSTANBUL - ANADOLU İLİŞKİLERİNİN GERGİNLEŞMESİ	87
1. Damat Ferit Paşa'nın Sadarete Getirilmesi ve Ülkede Uyandırdığı Tepki	87
B. DÖRDÜNCÜ DAMAT FERİT HÜKÜMETİ'NİN ANADOLU'YA KARŞI FAALİYETLERİ	89

1. Kuva-yı Milliye'yi "Asi" ilân Eden Bildiri ve Fetvalar	89
2. İstanbul Hükûmeti'nin Kuva-yı Milliye'yi Askerî Güçle Bastırma Çalışmaları	92
3. Meclis-i Mebusan'ın Dağıtılması	93
C. ANKARA'DA YENİ BİR MECLİSİN VE DEVLETİN KURULUŞU	97
1. Seçimler ve Yeni Meclisin Toplanması Hazırlıkları	97
2. Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Meclis'in Açılmasının Hukukî ve Siyasî Önemi	99
3. Ankara Hükûmeti'ne Karşı Tepkiler (Ayaklamalar) ...	102
D. İTİLÂF DEVLETLERİ'NİN POLİTİKASI VE DAMAT FERİT PAŞA'NIN DÜŞMESİ	105
1. San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920)	105
2. Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920)	109
3. Sevr Antlaşması'nın Kapsadığı Hükümler ve Sevr'e Anadolu'nun Tepkisi	111
4. Sevr Sonrası İtilâf Devletleri'nin Anadolu'ya Karşı Tutumu ve Beşinci Damat Ferit Hükûmeti'nin İstifası	115
SONUÇ	121
BİBLİYOGRAFYA	125
DİZİN	129

Ö N S Ö Z

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk milletinin vermiş olduğu bağımsızlık savaşı ile ilgili pek çok eser yayımlanmıştır. Bu çalışmada ise, ağırlıklı olarak Millî Mücadele'yi engellemek isteyen, daha önceden hükûmetin önemli kademelerinde yer almayıp hiçbir deneyimi olmayan bir kişinin, Damat Ferit Paşa'nın hükûmetleri dönemi faaliyetleri ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Damat Ferit Paşa'nın ilk üç sadareti dönemi ile son iki sadareti dönemi arasında kurulan Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükûmetleri dönemine de kronolojik sıra ve olaylar arasında kopukluk olmaması amacıyla yer verilmiştir.

Damat Ferit Paşa Hükûmeti Dönemi, mütareke döneminin on iki hükûmetinden beşini oluşturmaları, Millî Mücadele'yi baltalamaya çalışması açısından son derece önemlidir. Gergi Mustafa Kemal'i Anadolu'ya bilmeden kendisi göndermiştir. Ancak daha sonra Anadolu'daki faaliyetleri önlemek için bütün gücünü kullanmaktan çekinmemiştir. Millî Mücadele'yi önlemek için silâh kullanmak istemeyen İngilizler için de Damat Ferit Paşa kaçırılmaz bir fırsattır. Osmanlı Padişahı Vahdettin de saltanatının devamı için eniştesi Ferit Paşa'yı desteklemektedir.

Millî Mücadele'yi önlemek isteyen bütün bu güçler karşısında Mustafa Kemal ve arkadaşları yılmadan ve eldeki bütün güçleri kullanarak zaman zaman padişah ve hükûmeti uyarak amaçlarına ulaşmış, misak-ı millî ile ülke sınırlarını belirlemiştir.

Bu çalışmada, Damat Ferit Paşa'nın ilk sadaretinden (4 Mart 1919) istifasına (17 Ekim 1920) kadar geçen dönem içinde İstanbul-Anadolu ilişkileri İtilâf Devletleri'nin Anadolu'daki emellerini gerçekleştirmek için verdikleri mücadele ele alınmıştır. Bu eserin bilim âlemine faydalı olması en büyük dileğimizdir.

Cumhur ASPARUK
Hv. Plt. Korgeneral
As. T. ve Str. E. Bşk.

1. The first part of the paper discusses the importance of the study of the history of the English language. It is argued that the study of the history of the English language is essential for a full understanding of the language and its development. The paper then goes on to discuss the various factors that have influenced the development of the English language, such as the influence of other languages, the influence of social and cultural changes, and the influence of technological advances.

2. The second part of the paper discusses the importance of the study of the history of the English language. It is argued that the study of the history of the English language is essential for a full understanding of the language and its development. The paper then goes on to discuss the various factors that have influenced the development of the English language, such as the influence of other languages, the influence of social and cultural changes, and the influence of technological advances.

3. The third part of the paper discusses the importance of the study of the history of the English language. It is argued that the study of the history of the English language is essential for a full understanding of the language and its development. The paper then goes on to discuss the various factors that have influenced the development of the English language, such as the influence of other languages, the influence of social and cultural changes, and the influence of technological advances.

4. The fourth part of the paper discusses the importance of the study of the history of the English language. It is argued that the study of the history of the English language is essential for a full understanding of the language and its development. The paper then goes on to discuss the various factors that have influenced the development of the English language, such as the influence of other languages, the influence of social and cultural changes, and the influence of technological advances.

5. The fifth part of the paper discusses the importance of the study of the history of the English language. It is argued that the study of the history of the English language is essential for a full understanding of the language and its development. The paper then goes on to discuss the various factors that have influenced the development of the English language, such as the influence of other languages, the influence of social and cultural changes, and the influence of technological advances.

6. The sixth part of the paper discusses the importance of the study of the history of the English language. It is argued that the study of the history of the English language is essential for a full understanding of the language and its development. The paper then goes on to discuss the various factors that have influenced the development of the English language, such as the influence of other languages, the influence of social and cultural changes, and the influence of technological advances.

7. The seventh part of the paper discusses the importance of the study of the history of the English language. It is argued that the study of the history of the English language is essential for a full understanding of the language and its development. The paper then goes on to discuss the various factors that have influenced the development of the English language, such as the influence of other languages, the influence of social and cultural changes, and the influence of technological advances.

GİRİŞ

Fransız inkılâbının ortaya koyduğu yeni fikirler, yeni bir dünya anlayışı, devlet ve toplum hayatında değişikliklere yol açmış, siyasi ve sosyal müesseselerin kurulmasına sebep olmuştur.

Yeni dünya anlayışı, devletlerin olduğu kadar milletlerin de davranışlarına yeni istikametler vermiştir.

Fransız ihtilâli sonucu meydana gelen milliyetçilik hareketleri XIX. yüzyıl içinde etkili olduğu gibi, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde de ilişkilerin temellerini teşkil etmiştir. İtalyan ve Alman millî birliklerinin kuruluşu, Avrupa dengesine yeni bir biçim vermekle beraber, Balkanlar'daki millî duyguları kamçulamış, Balkanlar 1870'ten sonra Avrupa diplomasisinin faaliyet gösterdiği başlıca alanlardan biri olmuştur.

XIX. yüzyılda sanayileşmenin hız kazanması sonucu gelişen ve genişleyen sömürgecilik, diplomatik münasebetlerin alanı, Avrupa'nın dar sınırlarından çıkarak yeni kıtalara, Afrika ve Uzak Doğu'ya yayılmıştır. Büyük devletlerin ekonomik çıkar çatışmaları, karşılıklı siyasi rekabete ve uyuşmazlıklara neden olmuştur. Ayrıca blokların oluşması da Avrupa ve sömürgelerde siyasi ve iktisadî çatışmaları artırmıştır. 1905-1911 Fas, 1908 ve 1912-1913 Balkan krizleri zorlukla atlatılmıştır. Fakat bloklar arasındaki prestij ve menfaat çatışmaları, güvensizlik ve silâhlanma yarışı, savaşı kaçınılmaz hale getirmiş, yüzyılın çözülmeyen problemlerinin birikimi ile Avrupa bir barut fıçısından farksız hale gelmişti. Nihayet Avusturya veliahtının öldürülmesi ile, savaş kıvılcımı barut fıçısına sıçramıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu savaşa girişi ise şu şekilde olmuştur :

Osmanlı Devleti; Balkan Savaşlarındaki yenilgi sonucu bir taraftan ordu ve donanmasını ıslâh etmekle uğraşırken, diğer taraftan da iki bloğa ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtaracak ittifak arayışlarında bulunmuştur. İttihât ve Terakki yöneticileri "ittifâk" veya "ittilâf" gruplarına girmenin kurtuluş yolu olduğunu düşünüp, buna göre hareket etmişlerdir. İngiltere ve Fransa'ya yapılan ittifak teşebbüslerinin olumsuzlukla sonuçlanması, Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya yöneltmiştir. Da-

ha sonraki gelişmeler neticesinde 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması imzalanmıştır.

Bu antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti, Rusya'nın Sırbistan ile arasındaki itilâfa silâhla müdahalesi halinde, Almanya Avusturya ile olan ittifakı sebebi ile bunu bir harp sebebi sayacaktır. Buna karşılık Osmanlı Devleti Rusya tarafından taarruza uğradığı takdirde Almanya askerî kuvvetle Osmanlı Devleti'ne yardım edecektir.

Osmanlı Hükûmeti daha bu antlaşmanın imzalandığı gün genel seferberlik ilân etmiş, Mebuslar Meclisi'ni dağıtarak, iki gün sonra da tarafsızlığını ilân etti.

Osmanlı Devleti savaşa girmeye hiç taraftar değildi ve bunun için de savaşın patlaması karşısında tarafsızlığını ilân etmişti. Ancak ağustosun ilk haftasından itibaren olaylar ve Almanya'nın çabaları Osmanlı Devleti'ni savaşa katılmaya sürüklemiştir.

Göeben ve Breslav gemilerinin 11 Ağustos'ta Çanakkale'ye sığınmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sürükleyen olayların başlangıcı olmuştu. Tarafsızlığını ilân etmiş olan hükûmetin devletlerarası hukuk kurallarına göre savaş gemilerini silâhtan arındırması ve personelini de gözetim altına alması gerekiyordu. Ancak Almanya'ya karşı böyle bir uygulama yapılmamış ve çözüm olarak söz konusu gemilerin satın alındığı bildirilmiştir. Gemilere Yavuz ve Midilli adı verilerek Türk bayrağı çekilmiştir.

Bu gemilerin sözde manevra yapmak için Karadeniz'e çıkarak Sivastopol ve Odesa'yı bombardıman etmesi, Türkiye'nin harbe girmesinin başlıca sebebi olmuştur.

Bu olup bittiden kabinede yalnız Enver Paşa'nın haberi vardı. Sadrazamın harbi önlemek için vermeyi teklif ettiği tazminat, İtilâf Devletleri'nce kabul edilmedi. Onlar tarafından, Alman askerî heyeti ile Yavuz ve Midilli adlarını almış olan zırhlılardaki, Alman deniz subay ve erlerinin geri gönderilmesi hususundaki teklif de hükûmet tarafından reddedildi. Bunun üzerine Rusya 2 Kasım'da, İngiltere ve Fransa 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne harp ilân ettiler. Osmanlı Devleti buna karşı 14 Kasım'da cihad ilân etmekle cevap verdi.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914'te girdiği Birinci Dünya Savaşı'na 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile son vermiştir. Dört yıl boyunca sekiz cephede (Irak, İran, Suriye, Sina, Galicya, Çanakkale, Romanya ve Kafkasya) savaşan Osmanlı Devleti, müttefiklerin teker teker yenik düşmesi üzerine mütareke teklif etmek zorunda kalmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. MONDROS MÜTAREKESİ UYGULAMALARI VE TEPKİLERİ

1. Osmanlı Devleti'ni Barışa Zorlayan Sebepler

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti'nin, 1918 yılında artık malî ve iktisadî bünyesi sarsılmış, üretimi çok azalmış, ulaştırmanın yetersizliği halk ve ordunun beslenmesini güçleştirmiştir.

Bu sırada Bulgaristan'ın teslimi Makedonya cephesinin çökmesine yol açmış, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile bağlantısı kesilmiştir. Diğer taraftan İstanbul'un ve Boğazların korunması için Trakya'da yeni bir cephenin süratle kurulması gereği ortaya çıkmıştır. Suriye ve Filistin cephesinde Yıldırım ordularının durumu, Trakya cephesinin önemini bir kat daha arttırmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde moralin bozulmasına sebep olmuş, kısa zamanda kötümser hava komuta makamlarını da etkilemeye başlamıştır. Ordunun moralini yükseltmek amacıyla Padişah tarafından bir beyanname hazırlanmasının uygun olacağı düşünülmüş ve 1 Ekim 1918'de şu Hatt-ı Hümayun yayımlanmıştır. "... içinde bulunduğunuz müşkilât hiçbir veçhile cesaretinizi kırmasın, bilâkis şimdi bütün kuvvetinizle düşmana karşı koyarak memleketimizde daha ziyade ilerlemesine mani olmalısınız. Ben her an sizi düşünmekte ve husul-i muvaffakiyetinize dua etmekteyim. Ölüm haktır. Korku ile köyünde bin defa ölmekten, mertçe uğraşıp Allah'ın takdiri anında ölmek yeğdir." [1]

Padişahın bu yüreklendirici beyannamesi yayımlanırken Vükelâ Meclisi'nde barış yapılması konusunda görüşmeler yapılmakta ve ülkenin içinde bulunduğu durum askerî, malî, siyasi açıdan ele alınmaktaydı. Bu görüşmelerde Harbiye Nazırı askerî durumu şöyle izah ediyordu : "Suriye'deki askerlerimizin çoğu şehit ve esir olmuştu. Geri kalan ordu kırsımları Halep istikametinde dağınık olarak geri çekilmeğe çalışıyorlardı. Şam, 1 Ekim'de Emir Faysal'ın idaresindeki Arap kuvvetleri tarafından işgal edilmmişti. Irak'taki ordumuz, ilerlemekte olan fâik düşman kuvvetlerine karşı ümitsizce çarpışıyordu. Diğer bir kısım katalarımız Kafkas-

[1] Türk İstiklâl Harbi; Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, c. 1, Ankara, 1962, s. 14.

lar'da ve İran'ın kuzeyinde harbi lehimize olarak tesir edemeyecek surette dağılık ve uzakta idiler. Trakya cephesinde de harp edebilecek durumda kütalarımız kalmamış gibiydi..."

Dahiliye Nazırı da yaptığı açıklamada ülkenin genel durumunun çok kötü olduğunu belirtiyor ve şöyle devam ediyordu : "Yurdumuz baştan başa asayişsizlik içinde bulunuyordu. İdare amirleri ve memurları harbin doğurduğu türlü sebepler yüzünden nüfuzları kırılmış ve nefislerine itimadları kalmamış bir halde bulunuyorlardı. Jandarmanın muallim zabıtlar ile efradı orduya alınarak elden çıkmıştır. Bunların yeniden ikmal için zaman lâzımdır. Yüzbinlere varan asker kaçakları, memleket içinde yer yer haydutluklarla asayişsizlikleri gündün güne artırmakta idiler..." [2]

Maliye Nazırı Cavit Bey'in açıklamaları da aynı yönde olup ülkenin ekonomik durumunun hiç de iç açıcı olmadığı şeklinde idi.

Vükelâ Meclisi'nde yapılan tartışmalar sonunda, barış istemekten başka bir çözüm olmadığına karar verilmiştir. Barış isteme kararı verilirken, ülkenin içinde bulunduğu durumun yanı sıra, Lloyd George'un 5 Ocak 1918 tarihli nutku ile 8 Ocak 1918'de yayınlanan Wilson Barış Prensiplerinin, Osmanlı Devleti ile ilgili olumlu düşünceleri de göz önünde tutulmuştur.

Lloyd George bu nutkunda Osmanlı Devleti ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade ediyordu : "Biz Türkiye'yi ne başkentinden ve ne de ırken Türk olan Anadolu'nun ve Trakya'nın zengin ve önemli topraklarından mahrum etmek için döğüşüyoruz. Biz Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul ile birlikte Türk ırkının anayurdunda kalmasına muhalif değiliz. Fakat Karadenizle arasındaki geçit milletlerarası bir idare altında ve tarafsız olmalıdır. Arabistan, Ermenistan, Suriye ve Filistin bize göre kendi millî idarelerinin tanınmasına hak kazanmışlardır."

Wilson Prensiplerinin Osmanlı Devleti ile ilgili 12 nci maddesi ise şöyledir : "Bu günkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hâkimiyet sağlanmalıdır. Fakat bu gün Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milletlerin de mutlak güvenlik içinde varlıklarının ve zahmetsizce gelişmelerinin kefalet altına alınması lazımdır. Çanakkale Boğazı, milletlerarası garanti altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmelerine açık olmalıdır." [3]

Yapılan bu açıklamalar Müttetik Devletlerin barış isteklerinde etkili olmuş, "adil ve devamlı" bir barışın yapılacağı ümidi doğmuştur. Ancak

[2] "Rauf Orbay'ın Hatıraları" Yakın Tarihimiz, c. 1, İstanbul 1962; s. 113.

[3] Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı; s. 22.

İtilâf Devletleri'nin bu program ve esaslara uyacaklarına dair hiçbir yazılı anlaşma yoktur. İtilâf Devletleri'nin hasımlarını oyuna getirecek ve barışa yanaştırmak için prensipleri kötüye kullanmalarını önleyecek hiçbir kuvvet de mevcut değildir. Nitekim Lord Curzon, Lloyd George'un 5 Ocak'ta yapmış olduğu beyanatın Türkleri savaştan geri çekmek amacıyla yapıldığını açıklamıştır. [4]

Yukarıda da belirtildiği gibi müttefik devletler, özellikle Wilson'un Barış Prensiplerinden etkilenmiş ve barış için Wilson'a müracaat etmişlerdi. Osmanlı Devleti de ilk barış girişimini Tâlat Paşa'nın Sadareti döneminde yapmıştır. Ancak; 5 Ekim 1918'de Wilson'a yapılan müracaat sonuçsuz kalmıştır.

2. Mondros Mütarekesi

Tâlat Paşa kabinesi, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a yaptığı barış girişimlerini takiben istifa etmiştir. Vahidettin'in sadarete getirmek istediği Tevfik Paşa'nın kabineyi kuramaması üzerine, 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa yeni kabineyi kurmuş, yeni kabine ilk iş olarak mütareke imzalanması için çalışmalara başlamıştır.

Ahmet İzzet Paşa, 17 Nisan 1916 tarihinde Kütülmamare'de esir olduktan sonra, Heybeliada'da oturtulmakta olan General Towshend'in barış için aracılık etme isteğini kabul ederek, 18 Ekim'de İstanbul'dan İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı ile görüşmek üzere göndermişti. [5]

Ahmet İzzet Paşa, Towshend'in gönderilmesiyle yetinmemiş, Marcel Savoie'yi Fransız Generali Franchet d'Esperay ile görüşmek üzere göndermiş, fakat Savoie başarısız olmuştur. Daha sonra Amerikalılarla görüşmek üzere Hahambaşı Naum Efendi'yi Paris'e gönderirken, Bern Ataşemiliteri Halil Efendi'yi de Fransızlarla görüşmek üzere görevlendirmiştir. [6]

Bu sırada Towshend'in İngilizler nezdinde yaptığı barış girişimleri olumlu sonuç vermiş ve Amiral Calthorpe, 23 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf göndererek, Osmanlı Devleti ile mütarekenamenin imzalanması için kendisinin görevlendirildiğini, konuyu görüşmek üzere bir Osmanlı heyetinin gönderilmesini bildirmiştir.

[4] Gotthard Jaeschke; Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Çev.; Cemal Köprülü, Ankara, 1971, s. 36.

[5] Ali Türkgeldi; Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara, 1948, s. 28.

[6] a. g. e.; s. 29.

Ahmet İzzet Paşa durumu Padişaha bildirmiş, Padişah da bu durumu çok olumlu karşılamış, ancak Padişah gönderilecek heyetin başında Damat Ferit Paşa'nın bulunmasını istemiştir. Ahmet İzzet Paşa, Damat Ferit'in bu heyetin başında bulunmasına şiddetle itiraz etmiştir. Ali Fuat Türkgeldi bu olayı şöyle anlatmaktadır : "Zat-ı şâhâne birinci murahhaslığa Damat Ferit Paşa'nın tayini arzusunun izhâr etmesi üzerine Sadr-ı âzâm İzzet Paşa bu adam mecnundur, bu mîsillî vezâfî-i mühimme kendisine nasıl tevdi olunabilir diye adem-i muvafakat göstermek istemişse de, Hümkâr "Biz onu idare ederiz" demiştir."

Padişah'ın murahhas olarak göndermek istediği Damat Ferit Paşa, mütarekeyi nasıl kabul ettireceğini söyle açıklamıştır : "Devletin temamiyyet-i mülkiyesi üzerine mütareke akdini kabul ettiremezsem hemen bir sefine-i harbiyye isteyip doğruca Londra'ya azimet ve İngiltere Kralı ile mülakât ederek, ben de senin babanın kâdim dostu idim. Arzularımın kabulünü senden beklerim diyerek teklifâtımızı kabul ettiririm." [7]

Bu düşüncede olan bir kişinin murahhas olarak gönderilmesini kesinlikle istemeyen İzzet Paşa, durumu Vükelâ Meclisi'ne anlatmış ve Vükelâ Meclisi de Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesine karşı çıkmıştır. İzzet Paşa son çare olarak Padişaha başvurup, eğer ısrarlarında devam ederlerse istifa edeceklerini bildirmeyi uygun görmüştür.

Padişah, Ahmet İzzet Paşa'nın ısrarı üzerine, Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesinden vazgeçmiş, ancak gönderilecek heyete bazı özel talimatı olduğunu bildirmiştir. Padişahın talimâtı şöyledir :

"1. Hilâfet-i Celile ve Saltanat-ı Seniyye ve Hanedan-ı Osmanî hukukunun temami-i mahfuziyyetinin temini,

2. Bazı eyalâta verilecek muhtariyet-i idarenin şekil ve mahiyeti temin olunarak, muhtariyyetin yalnız idarî olup siyasî olmaması, şayet hiçbir çare ve imkân bulunamayıp da siyasî olacak ise istiklâliyet daha ehven olacağı ve eğer siyasî muhtariyyeti kabul edecek olursak âlem-i İslâma ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim." [8]

Ferit Paşa'nın murahhaslık meselesi halledildikten sonra Bahriye Nazırı Rauf, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, Kurmay Yarbay Sadullah Beyler murahhaslığa seçildi. Heyetin başkâtipliğine de Âli Türkgeldi tayin edildi.

[7] Ali Türkgeldi; Görüp İstittiklerim, Ankara, 1987, s. 153-154.

[8] a. g. e.; s. 155.

Agememnon zirhlısında yapılan ve dört gün süren görüşmelere İngiltere ve müttefikleri adına Amiral Calthorpe katılmıştır. Türk heyeti; zaman zaman hükûmetten yeni talimat isteyerek ve daha çok inisiyatif kullanarak İngiliz amiralinin teklif ettiği mübareke şartlarını hafifletmeye çalışmış ve nihayet görüşmelerin kesileceğine dair verilen ultimatoma üzereine mübarekeyi 30 Ekim 1918'de imzalamıştır. [9]

Osmanlı Devleti'ni yok etmeyi amaçlayan bu mübareke şartlarına göre; Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve Karadeniz Boğazları açılacak (Madde 1), İtilâf hükûmetlerine mensup harp esirleri, Ermeni esirleri ile tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilâf hükûmetlerine teslim olacak (madde 4) Hudutların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için lüzum görülecek askerî kuvvetten fazlası derhal terhis edilecek (madde 5), Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda, herhangi bir stratejik noktaya işgal hakkına sahip olacaklar (madde 7). Toros tünelleri müttefikler tarafından işgal edilecek (madde 12), Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaları en yakın itilâf kumandanına teslim olacak ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için gerekli miktarlardan maadası beşinci maddedeki şartlara uyularak kararlaştırılacak surette geri çekilecektir (madde 16). Vilâyet-i sittede karışıklık çıkmaması halinde, bu vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri muhafaza edeceklerdir (madde 24). [10]

Maddelerden de anlaşılacağı üzere, Mondros Mübarekesi, yoruma açık hükümlerle doludur. Bu anlaşma aynı zamanda ileride yapılacak Sevr Anlaşması'nın da ilk adımı niteliğindedir. Mübareke hükümleri yorumlanıp uygulandığı zaman Osmanlı Devleti için öldürücü olabilecek niteliktedir. Bütün bunlara rağmen Rauf Bey, Mondros'tan döndükten sonra son derece umutludur. Basına verdiği demeçte de iyimserliğini açıkça; "Mübarekeyi imzalamak göreviyle İstanbul'dan yola çıkarken, bu günkü övünç ve sevinçle döneceğimi hiç aklımdan geçirmiyordum.

İmzaladığımız mübarekeyle devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır." "... Sizi temin ederim ki İstanbulumuz'a bir tek düşman askeri çıkmayacaktır." "... Adana eskiden olduğu gibi Osmanlı yönetiminde kalacaktır. Batum ve Kars da şimdilik boşaltılmayacaktır. Size tekrar ediyorum ki, İngilizler bize olağanüstü bir iyi niyet gösterdiler. O kadar ki, askerimizin ne kadarını terhis etmemiz gerektiğini saptamak hakkını bize bırakmışlardır. Evet, yaptığımız mübareke

[9] a. g. e.; s. 62-69.

[10] ATASE Bşk. lığı Arşivi; No. 1/1, Kls. 51, Dos. 21-15, F. 3, 3-3.

umduğumuzun üstündedir. Devletin bağımsızlığı, saltanatın hukuku, milletin onuru tümüyle kurtarılmıştır..." [11] diye belirtmiştir.

Bu iyimserlik ülkede de paylaşılır ve mütareke yapılması insanları bir ölçüde ferahlatır. Bu arada hükümet de bir tamim yayınlayarak, memleketin o sırada muhtaç olduğu tek şeyin asayiş, sulh ve bağımsızlık olduğu, bunun el birliği ile gerçekleştirilebileceğini belirtir. Padişah ayrıca, bir de umumî af ilân etmiştir. Harb esnasında askerden kaçanlardan aileleri yanına dönmüş bulunanların artık takip edilmemesi, ancak hukuku şahsiye ile sanık olanlar hakkında ayrıca tebligatta bulunulacağı bildirilmiştir. Bu tamim her tarafta iyi tesir yapmış, yenilgiye rağmen ümitler azalmamıştır. [12]

Ayrıca memlekette görülen bu iyimser hava itilâf Devletleri'nin kısa zamanda mütareke hükümlerini kendilerine göre uygulamaya başlamasıyla kısa zamanda yerini hüzne bırakmıştır.

3. Mondros Mütarekesi'nin Tatbikatı

Mütareke imzalandığı zaman Osmanlı Devleti'nin güney bölgesindeki sınır Asî nehrinin denize döküldüğü yerden başlayıp, Antakya'nın güneyinden geçerek Fırat Nehri'ne ulaşp oradan biraz güneye indikten sonra doğuya doğru uzayan Musul ve Süleymaniye'yi içine alarak İran sınırında sona ermekteydi. Bu sınır itilâf Devletleri tarafından mütarekenin 7 ve 16 ncı maddelerine dayanılarak ve Musul'dan başlamak üzere ihlâl edilmeye başlanmıştır. [13]

Mütareke hükümleri böylece hemen uygulanmaya başlanmış ve 1 Kasım 1918'de Irak'taki İngiliz Ordusu Komutanı General Marshall birliklerine Musul'un işgalini emretmiştir.

Irak Cephesi Komutanı Ali İhsan Paşa (Sabîs) da İngilizlerin baskısı ve İstanbul'un emri üzerine Musul'u boşaltmak zorunda kalmıştır. 6 ncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa boşaltma konusunda General Marshall'a şu cevabı vermiştir : "Ben, son zamanda yekdiğeri ile ebedî dost olmaları lâzım gelen iki millet arasında tekrar harbin başlamasına sebep olmayı arzu etmem. Protesto ederek askerimi geri çekerim. Tabii her şeyimi alıp götüreceğim ve Musul'un 10 km. kuzey ve kuzeybatısına çekilirim." [14]

[11] Orbay; a. g. e.; s. 114.

[12] Tayyib Gökbülgin; Milli Mücadele Başlarken, c. I, Ankara, 1959, s. 3.

[13] a. g. e.; s. 23.

[14] Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı; s. 86.

Ancak, İngilizlerin istekleri şehrin boşaltılması ve işgali ile bitmemiştir. 7 Şubat 1919'da Mareşal Allenby Harbiye Nezareti'ne; "Mısır Kuvve-i Seferiyyesi'nin idaresi altında bulunan mıntukada icrâ mevkiine konması kararlaştırılan şartlar adı altında 12 maddelik bir nota verir. Bu notanın birinci maddesinde Ali İhsan Paşa'nın görevine son verilmesi istğine yer verilmektedir. Bu notayı alan Harbiye Nezareti ilk iş olarak 6 ncı Ordu'yu 13 ncü Kolordu'ya çevirmiş ve 9 Şubat'ta Ali İhsan Paşa'yı İstanbul'a çağırmıştır. [15]

İngilizler daha da ileri giderek Ali İhsan Paşa yerine Ahmet Avni Paşa'nın tayin edilmesini istemiş, ancak Harbiye Nezareti Avni Paşa'nın hastalığı nedeniyle tayin edilemeyeceğini, onun yerine Albay Cevat'ın tayin edildiğini bildirmiştir.

Bu sırada Ali İhsan Paşa, 12 Şubat'ta Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekerek İstanbul'a dönerken İngilizler tarafından tutuklanabileceğini bildirmiş, [16] Harbiye Nezareti ise bunu önleyecek bir faaliyette bulunmamıştır. Sonuçta Ali İhsan Paşa 12 Mart 1919'da Haydarpasa istasyonunda İngilizler tarafından tutuklanmış, daha sonra da Malta'ya sürülmüştür. [17] Suriye cephesinde ise; itilâf kuvvetlerinin mütarekeye aykırı ilk istekleri İskenderun'dan başladı. 3 Kasım 1918'de İskenderun Limanı'na gelen bir Fransız torpidosu torpilleri tarayacağını söylemiş, tarama istğine izin verilmiş, arkasından şehre bir müfreze çıkaracağını açıklayınca buna müsaade edilemeyeceği belirtilmiştir.

İşgallere karşı protestodan başka çare bulamayan hükûmete göre, İngilizlerin İskenderun'u ele geçirmeye hakları yoksa da, Halep bölgesindeki kuvvetlerini beslemek için bir limandan yararlanmak istemekte haklıdır. Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal ise, İngilizlerin asıl amaçlarının İskenderun'u işgal ve 6 ncı Ordu'nun arkasına sarkma olduğu düşüncesindedir. Mustafa Kemal hükûmete bu düşüncelerini açıklarken, her ne sebep ve bahane ile olursa olsun asker çıkarılmasına ateşle karşı konulması emrini verdiğini de belirtmiştir. Aslında İngilizlerle ilgili düşüncelerini daha önce belirttikten bu konuda şöyle diyordu : "...pek ciddî ve samimî olarak arz ederim ki, mütareke şartları hakkında yanlış anlayış ve düşünceleri ortadan kaldıracak önlemler alınmadıkça, orduları dağıtacak ve İngilizlerin her dediklerine boyun eğecek olursak tutkuların önüne geçmeye olanak bulunamayacaktır." [18]

[15] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kıs. 1, Dos. 1, F. 32.

[16] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kıs. 5, Dos. 59, F. 2-2.

[17] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kıs. 15, Dos. 59, F. 4-2.

[18] Monrdoş Mütarekesi ve Tatbikatı; s. 53.

Ancak hükûmet İngilizlere karşı direnişe geçmeyi kendi siyasetine aykırı bulmuş, Calthorpe'un da İskenderun'un General Allenby kuvvetlerine teslim edilmesini istemesi üzerine (7 Kasım) İskenderun için mühtarekenin bozulamayacağı düşüncesiyle kentin İngilizlere teslimini emretmişti. Amiral Calthorpe'un bir telgrafı üzerine, umumî karargâhın bir şehri mukavemetsiz teslim için verdiği emir, Mustafa Kemal'in bütün uyarılarına rağmen ister istemez uygulanmıştı. İskenderun 9 Kasım 1918'de evvelâ 15 kişilik bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal olundu.

Mustafa Kemal, itilâf Devletleri'nin bundan sonraki niyetleri hakkında da umumî karargâhın dikkatini çekmekten geri kalmadı.

Yıldırım Orduları Grup komutanının Türk hak ve haysiyetini Türk topraklarını korumak için sarf ettiği gayret ve gösterdiği titizlik, Osmanlı Hükûmeti'nin uysallığı karşısında semeresiz kaldı.

Felaketin bir sel gibi Türkiye üzerine akmakta olduğunu gören Mustafa Kemal, Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı'ndan istemeyerek fakat gelecek için büyük ümitlerle ayrıldı. 10 Kasım'dan itibaren Amanos sıradağları ile İskenderun-Payas çizgisi arasındaki bölge boşaltıldı. [19]

22 Kasım'da İngilizlerin baskısı sonucu Adana ve havâlisinin Pozantı'ya kadar boşaltılması kararı alındı. [20]

17 Aralık 1918'de Mersin Fransızlar tarafından işgal edilmiş, bu kuvvetten ayrılan müfrezeler de Adana ve Tarsus'u işgal etmiştir. 27 Aralık'ta Pozantı işgal edilmiştir. Pozantı'nın işgali sonucu 2 nci Ordu Karargâhı da Konya'ya alınmıştır. Böylece Kilikya bölgesinde 2 nci Ordu'nun iskeleti kalmıştır. İngilizler bu bölgeyi Osmanlı Devleti'nden koparma plânı kurmakta ve ona göre hareket etmektedirler. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan 11 Kasım 1918 günlü bir belgede Kilikya'da Kuzey Suriye'de bir Ermeni devletinin kurulması öngörülmektedir. Ayrıca bu yerlere Ermeni göçmenlerin doldurulacağı da belirtilmektedir. [21]

2 nci Ordu Komutanı Nihat Paşa, İngilizlerin bu plânını sezmiş ve halkı bu durumdan korumak amacıyla bölgeye silâh dağıtmıştır. Ayrıca köylerde ve kasabalarda millî örgütler kurmaya çalışmıştır. İstanbul'da itilâf makamları ise Nihat Paşa'nın yalnız Adana'ya gitmesine mani olmakla kalmamışlar, Adana'ya en yakın ordunun komutanı olması dola-

[19] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 16, F. 29.

[20] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 51, Dos. 203, F. 23.

[21] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 51, Dos. 203, F. 20-3.

ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 16, F. 45.

yısıyla Konya'dan uzaklaştırılmasına karar vermişlerdir. Bu nedenle İngiliz yüksek komiseri 2 Ocak 1919'da Nihat Paşa'nın "Türk halkını teşkilâtlandırıp silâhlandırdığı, kasaba ve köylerde İslâm cumhuriyetleri kurduğu" gerekçesiyle Harbiye Nezareti'nden azlını istemiştir. Harbiye Nazırı da bu durum karşısında hiçbir şey yapamayacaklarını bildirmiştir. [22] Ancak İngilizlerin ikinci notası sonucu Nihat Paşa, 22 Ocak 1919'da İstanbul'a çağırılmıştır. [23] 2 nci Ordu Komutanlığı'na da Cemal Paşa (Mersinli) atanmıştır. İngilizler, Harbiye Nazırı Cevat Paşa'nın Nihat Paşa'yı korumak istemesi sebebiyle Malta'ya sürüleceklerin arasında kara listeye alınmıştır. Bu listede Cemal Paşa'nın da adı geçmektedir. [24]

Kafkas Cephesi'nde ise, 9 ncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa (Subaşı) vardır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Yakup Şevki Paşa'ya da ağır görevler düşmüştür. Mütareke haberi alındığında 9 ncu Ordu Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzeybatı İran içindedir. Bakû ve Tebriz Türk ordusunun elindedir. Yakup Şevki Paşa'ya Erzurum'a doğru çekilme emri verilir. Buralarda 30.000 ton kadar yiyecek stoku vardır. Bunların batıya taşınması gerekmektedir. Ulaştırma imkânları yetersizdir. Bütün bu güç şartlar altında, 17 Kasım'da Bakû, 18 Kasım'da Tebriz Osmanlı birliklerince boşaltılmış, Gürcü ve Ermeni toprakları 5 Aralık'a kadar (6 hafta içinde), Dağıstan ve Azerbaycan da Ocak 1919 sonuna kadar (iki ay içinde) boşaltılmıştır. [25]

İngilizler 11 Kasım 1918'de Kars, Ardahan ve Batum'un da boşaltılmasını istemektedirler. [26]

Yakup Şevki Paşa bu kararı uygulamakta diğerlerine göre daha çok zorlanmış. Hükûmete karşı gelmemiş, ancak yerli Türklerin savunmaya hazırlanmalarında yardımcı olmuştur. Yakup Şevki Paşa, ordunun çekileceği Ardahan, Artvin, Olbu, Kağızman, Sarıkamış gibi yerlerde Millî Şûra Hükûmetleri kurulmasını desteklemiştir.

Kars Şûra Hükûmeti (1 Ocak 1919 - 13 Nisan 1919) bir yandan bölgenin idaresini sağlarken, diğer yandan da Ermenilerin Gümrü, Gürcü-

[22] Bilâl Şimsir; Malta Sürgünleri, İstanbul, 1976, s. 23.

[23] ATASE Arşivi; No. 1/4, Kls. 51, Dos. H-23, s. 9, 13.

[24] Yıldırım Orduları Grubu 7 Kasım 1918'de lağvedilmesi sonucu, o bölgede 2 nci Ordu Komutanı komutayı ele almıştır. Böylece Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal de o tarihte Harbiye Nezareti emrine alınmış ve 10 Kasım 1918'de Adana'dan İstanbul'a hareket etmiştir. (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı s. 63, HTVD, s. 29, Vesika 756). Bilâl Şimsir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, (1919-1938) c. I, Ankara, 1973, s. 23.

[25] Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı; s. 185.

[26] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 4, Dos. 18, F. 4.

lerin Pasof bölgelerinde İngilizlerin teşvikleri ile olan saldırılarını püskürtmeye, halkın mal ve canını korumaya çalışmıştır. [27]

Bu durum karşısında İngilizler, Kafkasya'da ahalinin silâhlandırıldığı ve yerli hükûmet teşkilâtı kurulduğunu ordunun çekilirken bazı malzemeleri tahrib ettiğini ileri sürerek, bu bölge komutanlarının cezalandırılmasını ister. Bu amaçla 12 nci Tümen Komutanı Albay Ali Reşat, açıklamalarda bulunmak üzere Tiflis'e götürülmüş ve daha sonra Batum'da tutuklanmıştır. 5 nci Kafkas Tümeni Komutanı Mürsel Bey de aynı şekilde Batum'da 23 Şubat 1919'da tutuklanmıştır. [28]

Yakup Şevki Paşa, bu tutuklamalar karşısında İstanbul Hükûmeti'ni uyarmaya çalışmıştır. [29] Ancak İstanbul Hükûmeti de Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a çağırılması konusunda baskı altında kalmıştır. Sonuçta Harbiye Nezareti 2 Nisan 1919'da 9 ncu Ordu'yu lağvetmiş ve 15 nci Kolordu Komutanının Erzurum'a varıncaya kadar oradaki Tümen komutanlarından birinin vekâleten komutayı ele almasını emretmişti. Yine aynı emirle, Yakup Şevki Paşa'nın da İstanbul'a gelmesini istemiştir. [30]

Yakup Şevki Paşa, kumandayı Albay Rüştü'ye bırakarak 14 Nisan 1919'da Erzurum'dan ayrılmış, İstanbul'a vardığında ise İngilizler tarafından songuya çekilmiştir. Yakup Şevki Paşa o yıl sağlık problemleri nedeniyle İngilizler tarafından tutuklanmamış; ancak bir yıl sonra tutuklanıp Malta'ya sürülmüştür.

Boğazlar bölgesinde mütareke tatbikatı ise şöyledir. 9 Kasım 1918 günü İngilizler 200 kişilik bir kuvvetle Seddülbahir ve 400 kişilik bir kuvvetle de Kumkale'ye çıkarak Çanakkale Boğazı'nın iki tarafını işgal etmişlerdir.

9-12 Kasım tarihleri arasında İtilâf harp gemileri İstanbul'a doğru harekete geçmiştir. 12 Kasım akşamına kadar Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul'a doğru geçen İngiliz, İtalyan, Yunan harp gemileri, 13 Kasım 1918 günü İstanbul Limanı'na demirlemişlerdir. [31] Oysa İngiliz Amirali Calthorpe Rauf Bey'e verdiği mektupta "Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin işgalinde yalnız Britanya ve Fransız kıt'alarının kullanılacağını size temin etmeğliğim için Britanya Hükûmeti bana selâhiyet verdi" [32] diye söz vermesine rağmen İstanbul'un işgaline Yunanistan ve İtalya da katılmıştır.

[27] Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı; s. 167.

[28] a. g. e.; s. 167-168.

[29] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kıs. 34, Dos. 129, F. 15, 15-1.

[30] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kıs. 34, Dos. 129, F. 22-2.

[31] Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı; s. 114.

[32] a. g. e.; s. 200, Ek. 2.

İtilâf filolarının arasında Yunan harp gemilerinin de oluşu Hristiyanlar ve özellikle Rumlar arasında taşkınlıklara yol açmıştır.

Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Rum ve Ermeni mebusları da devlet ve hükûmetin müşkül durumundan cesaret alarak, harp içerisindeki zaruret dolayısıyla yapılmış olan bazı hususların soruşturulmasını ve sorunluların cezalandırılmasını isteyen takrirler vermekte idiler. [33]

Mütareke uygulamaları ve azınlıkların karşısında hükûmet çeşitli sebeplerden dolayı pasif bir politika uygulamıştır.

4. Mondros Mütarekesi Uygulamaları Karşısında Padişahın ve Hükûmetin Tutumu

İtilâf Devletleri'nin mütareke şartlarını kısa zamanda uygulamaya başlamaları karşısında Padişah Vahidettin'in bir tepkisi olmamış, yalnızca hükûmet idaresini elinde bulundurmak için mücadele etmiştir. O'nun bu mücadelesinde şüphesiz Birinci Dünya Harbi sonlarında Avrupa merkez devletleri hükûmdarlarının; hatta hanedanlarının tahitlarını kaybetmelerinin etkisi büyük olmuştur. Vahidettin kendisinin ve hanedanının ancak İtilâf Devletleri'nin teveccühünü kazanmakla varlığını devam ettirebileceğine inanmış ve bu teveccühünü ön plânda tutmuştur. [34] Genel olarak bu düşüncede olan padişah, mütareke şartlarını öğrendiği zaman da "şartlar ne kadar ağır olursa olsun hemen kabul edelim. İngiltere'nin şarttaki bize dost politikası değişmemiştir. Daha sonra af ve mürlüvvetlerini kazanabiliriz" [35] diyerek İngilizlere olan güvenini belirtmiştir. Yayınladığı bildiride de bunu açıkça dile getirmiştir. "Galip devletlerle yapılan mütareke, millet ve memleketin selâmet ve emniyeti için lüzumludur. İsgal kuvvetleriyle iyi münasebet tesis olunarak bunların memlekete medeniyet, halka refah getireceklerini bu itibarla gelecek yabancı isgal kuvvetleri hangi din ve millîte mensup olurlarsa olsunlar, kendilerine karşı Türk misafirperverliğine yakışır bir biçimde karşılanmalı şunun veya bunun tahrik, teşvik ve iğfale kapılarak bu misafirlere karşı herhangi bir suret ve şekilde muhalefet ve muhasamata girililmemesi..." [36]

Padişah, memleketin içinde bulunduğu felâketten kurtulmasının çaresini, İtilâf Devletleri'ne hoş görünmekte ve her dediklerini yapmakta görmektedir. Ona göre, Osmanlı Devleti hiçbir millî zaruret ve lüzum yokken, birkaç kişi tarafından harbe sürüklenmiştir. Kendisinin İtilâf

[33] a. g. e.; s. 124.

[34] Tevfik Bıyıklıoğlu; Atatürk Anadolu'da (1919-1921), Ankara, 1959, s. 31.

[35] a. g. e.; s. VIII.

[36] Ergun Aybars; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İzmir, 1984, s. 110.

Devletleri'yle birlikte olduğunu gösterebilmesi için, önce harbi idare edenleri cezalandırması, halk ve dünya gözünde küçültmesi, harb içinde yapılan işleri tasvip etmediğini isbat etmesi gerekiyordu. [37]

Daha önce de belirtildiği gibi Padişah, her şeyden önce kendi hilâfet ve saltanatına önem veriyor ve onu kaybetmek istemiyordu. Nitekim Mondros'a giden heyete verdiği özel talimatta da "Hilâfet-i Celîle ve Saltanat-ı Seniyye ve Hanedan-ı Osmanî Hukukunun temami-i mahfuziyetinin temini"ni istemiş, isteklerini gerçekleştirmek için de güvendiği adamlardan biri olan Damat Ferit Paşa'yı Mondros'a giden heyete seçmek istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin siyasî gücünü temsil eden hükûmet de güçsüz ve yeteneksizdir. Değerlendirmeyi kızzat Vahidettin yapmış, sadaret için özellikle akrabalarını düşünmüş ve onları desteklemiştir (Damat Ferit Paşa ve Tevfik Paşa gibi).

İstanbul'da işbaşına gelen hükûmetler, vatanın kurtuluşu hakkında padişah gibi düşünüyorlardı. Yâni, İngiliz işgal kuvvetlerinin emniyetlerini kazanarak, dediklerini yaparak, yahut İngilizleri tedingin etmeden onlara hoş görünerek teveccühlerini ve bu suretle kurulacak İngiliz dostluğu ile de saltanatın devam etmesi politikasını izlemek. [38]

İsmet İnönü'ye göre de hükûmetlerin genel tavrı şöyledir :

"Birbiri ardına gelen hükûmetler, kendi karakterlerine göre devletlere karşı ayrı münasebet peşinde idiler. İttihât ve Terâkki düşmanı olarak kurulan intikamcı hükûmetlerin hepsi İngiliz taraftarı görünüyordu. Gerek hüriyet ve itilâfçılar gerekse tarafsız addedilenler harple yapılacak bir şey yoktur kânaatinde bulunuyor ve sulh konferansında netice alınabileceğini umuyorlardı. Umumî bir ümitsizlik havası yaratan bu durum içinde, maharet göstererek müttelikler arasında münasebetlerden ve çekişmelerden yararlanarak en az zararla kurtulacağımız bir siyasî çıkar yol arıyorlardı. Müttarekeyi feshedip mücadeleye girmek yeniden harp açarak, İtilâf Devletleri nezdinde harp yolu ile bir netice almak fikri hiç kimsede yoktu." [39]

İstanbul hükûmetlerinde olduğu gibi ordu komutanlarının da vatanın kurtuluşu için kesin çözüm önerileri yoktur.

[37] Mondros Müttarekesi ve Tatbikatı; s. 191.

[38] İsmet İnönü; Hatıralar, Ankara, 1985, s. 191.

[39] a. g. e.; s. 170.

5. Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Karşı Tepkisi

Mustafa Kemal, Mondros Mütarekesi hükümleri tatbik edilmek üzere ordulara tebliğ edildiği gün Başkomutanlık Erkân-ı Harbiyye Reisliği'nden mütarekenamenin pek umumî ve muhtelif mânâlara gelebilecek tarzda yazılmış olan bazı maddelerin aydınlatılmasını istemiş, [40] daha sonra çektiği bir telgrafla da, mütareke şartları arasında yanlış anlaşıl-maya müsait noktalar düzeltilmeden orduları terhis edecek ve galiplerin her dediğine boyun eğecek olursak, düşmanların ihtiraslarının önüne geç-meye imkân olmayacağını belirtti.

Mustafa Kemal, Mondros Mütarekesi hükümlerinin doğurabileceği feci alkibetleri göz önüne koymak ve bütün kayıtlara rağmen düşmanların elinde oyuncak olmamak için Sadrazam A. İzzet Paşa'ya, itirâz ve muhalefeti telgrafla bildirerek, mütareke şartları dışına çıkan tatbikatı şiddetle protesto etti. [41]

Bu konuda Mustafa Kemal'in Adana'da Ali Fuat Cebesoy'la yaptığı görüşme ve aldıkları şu karar çok önemlidir : "İngilizler ve onu takiben diğer İtilâf Devletleri mütareke filân dinlemeyecekler, emrivâkilerle memleketimizi işgal edecekler, Türk ordusunun hudut boylarındaki kısımlarını esir almağa kalkışacaklar veyahut bunları memleket içine sokulmak zorunda bırakarak terhisini sağlayacaklardı. Vatanımızı her türlü müdafaa ve mukavemet vasıta ve imkânlarından mahrum bıraktıktan sonra da arzularını cebren ve tazyik ile kabul ettireceklerdi. Musul'un işgali ve İskenderun hadisesi ve nihayet İngiliz mütareke heyetinin yersiz talepleri bunun sarıh birer delili idi. Zât-ı şâhâne kendi tahtını düşünecekti."

Mustafa Kemal bu görüşmede; "artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır" fikrini savunmuştur. [42]

Mustafa Kemal ve arkadaşları Mondros Mütarekesi uygulamaları karşısında vatanın kurtuluşu hakkında çeşitli çareler düşünmüşlerdir.

Mustafa Kemal'in kurtuluş için ilk düşüncesi şöyledir : Eğer istediği gibi bir hükümet kurulur, kendisi de harbiye nazırı olursa, devletlere karşı yeni bir politika takip ederek, Türk olmayan yerlerden zaten sarfınazar etmiş olan Türkiye'yi kurtarmak mümkündür. [43]

[40] Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri; c. I, Ankara, 1945, s. 14-16.

[41] a. g. e.; s. 21.

[42] Ali Fuat Cebesoy; Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953, s. 29.

[43] İnönü, s. 167.

Fakat Mustafa Kemal'in bu konudaki girişimleri sonuçsuz kaldığı gibi, padişahla yaptığı görüşmeleri de kurtuluş için ümit verici olmamıştır. Böylece Padişahın ve işbirliği ettiği adamlara güvenmenin doğru olmayacağını anlayan Mustafa Kemal, durumu şu şekilde değerlendirmiştir : "Düşman devletler Osmanlı Devleti'ne ve ülkesine maddî ve manevî bakımdan saldırmışlar, yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler Padişah ve Halife olan kişi, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükûmeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan ulus, karanlık ve belirsizlik içinde olup bitecekleri bekliyor. Felaketin korkunçluğunu ve ağırlığını anlamaya başlayanlar bulundukları çevreye ve sezebildikleri etkilere göre kurtuluş çaresi söyledikleri yollara başvuruyorlar... Ordu, adı var kendisi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar genel savaşın bunca sıkıntı ve güçlükleriyle yorgun, yurdun parçalanmakta olduğunu görerek yürekleri kan ağlıyor, gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumunun kıyısında kafaları, çıkar yol, kurtuluş yolu aramakta...

Ulus ve ordu, Padişah ve Halifenin hainliğinden haberi olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulumana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla içten bağlı ve uysal. Ulus ve ordu, kurtuluş yolu düşünürken bu atadan gelen alışkanlık dolayısıyla kendinden önce yüce halifeliliğin ve padişahlığın kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyordu...

Kurtuluş yolu ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek, temel ilke gibi görülmektedir. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamayacağı kuruntusu, hemen bütün kafalarda yer etmişti...

Bu anlayışta olan yalnız halk değildi. Özellikle seçkin denilen insanlar bile öyle düşünüyordu." [44]

Mustafa Kemal'e göre sağlam ve gerçek karar, "ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak" idi.

Mustafa Kemal, İstanbul'daki faaliyetlerinin sonuçsuz kalması üzerine Anadolu'ya geçip çalışmalarına oradan başlama kararı almıştır.

Bu sırada, işgalci güçlere karşı, Anadolu ve Rumeli halkı tarafından teşkilatlanmalar ve işgale karşı koyma girişimleri başlamıştır. Yalnız bu millî duygular vatanın tümünün kurtarılması şeklinde ortaya çıkmamıştır. Pek çok il ve ilçede görülen bu örgütlenmelerin amacı, daha çok halkın kendi bölgelerinin kurtarılması şeklinde görülmektedir. Düşman iş-

[44] Mustafa Kemal Atatürk; Nutuk, Ankara, 1927, s. 11.

gali nedeniyle her yerde, her bölgede vatanseverler kurtuluş yolları düşünmeye aramaya ve bunun sonucunda yöresel cemiyetler kurmaya başladılar. [45]

B. İTİLÂF DEVLETLERİ'NİN OSMANLI DEVLETİ'NİN GELECEĞİ İLE İLGİLİ POLİTİKALARI

Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya yıkılmış, Avusturya - Macaristan dağılmış Rusya Bolşevik ihtilâli ve iç savaşlarla yıpranmıştır. Zafer kazanan devletlerden Japonya'nın hayati menfaatleri Doğu Asya'da bulunuyordu. Geriye kalan dört büyüklerden İngiltere'nin Avrupa'da toprak isteği yoktu. Fakat geleneksel siyasetine uygun olan kıta da büyük bir devletin hegemonya kurarak İngiliz adalarının güvenliğini tehlikeye sokmasına karşıydı. Bu temel düşüncenin neticesi olarak Fransa'nın güçlenmesini istemiyor, aynı sebeple Almanya'nın da fazla parçalanmasına ve zayıflamasına karşı çıkıyordu. Buna karşılık İngiltere, Afrika ve bilhassa Yakındoğu'da toprak kazancı elde etmek istiyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile yapılacak barışta, ona karşı savaşın yükünü taşımış olan Büyük Britanya ağır basmaktaydı. [46]

İngiltere, Avrupa'nın bir çeşit "yarı ortak" sömürgesi olan bir ülkenin kendisiyle savaşa tutuşmuş olmasını, hele Çanakkale ve Kutulammare'de yenilgiye uğramış olmayı hazmedememektedir. İngiliz İmparatorluğu içindeki nüfuz ve itibarını eski haline getirebilmek için Osmanlı Devleti'nin örnek bir biçimde cezalandırılmasını istemektedir. Bunun için Arap ülkeleri elinden alınacak ve gizli anlaşmalara göre Fransa ve İtalya Anadolu'da paylarını alacakları gibi, Doğu Trakya Yunanistan'a verilecek, ya da bu devlet ile Bulgaristan arasında paylaşılacak, boğazlar uluslararası ya da ABD yönetimi altına sokulacak, İzmir belki Yunanistan'a verilecek, Doğu Anadolu'da Ermenistan ve Kürdistan kurulacaktı. [47] İngilizlerin bu istekleri, Dışişleri Bakanı Lord Balfour'un Calthorpe'a 9 Kasım 1918'de özel talimat mektubunda açıkça belirtilmektedir. Mektupta şu esaslar öne sürülmektedir :

[45] Yücel Özkaya; "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. IV, Kasım 1987, sayıdan ayrı basım, s. 139.

[46] Abdurrahman Çaycı; "Yunanistan'ın Anadolu Macerası", Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, s. 10.

[47] Sina Akşin; "Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler" Lozan'ın 50 nci Yıl Armağanı, İstanbul, 1978, s. 55-56.

“1. Mezopotamya, Suriye ve Arabistan’da tarafımızdan işgal altında bulundurulmuş ülkelerin Osmanlı egemenliğine ya da yönetimine geri dönmemesi siyasetimizin değişmez parçasıdır.

2. Türkler “gerçek doğulu biçiminde” zevâhiri kurtarmak için bütün İslâm dünyasında bırakışmanın askeri yenilgi sonucu olmayıp, bizimle uyuşma isteklerinden geldiğini telkin etmeğe çalışacaklardır. Şimdiden bırakışma hükümlerinin kendilerine elverişli olduğunu iddia ediyorlar. Böyle bir izlenimi silmemiz gerekecektir. Mısır ve Hindistan’daki Müslüman uyruklarımızın Türklerin tamamen yenildiklerini anlamalarını “özellikle” istiyoruz. Bu İslâmcılığa, Turancılığa ve genel olarak İslâm’ın siyasal bakımdan sömürüsüne “öldürücü bir darbe” indirecektir.

3. Türk bakanları, kendilerini içten İngilizci olarak sunup sizi ka-
zanmağa hatta bizimle müttefiklerimiz arasında husumet yaratmak için manevralara da başvurabileceklerdir.

4. Padişah ve diğer Türk ileri gelenleriyle olan toplumsal ilişkilerin tümüyle resmî olması ve onların dostça yaklaşımlarına nazikâne bir uzaklıkla karşılık gösterilecektir.

5. Ermenistan’a bir İngiliz soruşturma heyeti gönderilmesi için yapılacak Türk girişimlerine yanaşılmayacaktır. Yapılması gereken bu tür soruşturmanın gerçek bilgiler sağlanması için tek başımıza yapılması gerekir. Ermenistan’da en ufak karışıklık işaretinde halkın korunması için derhal tedbirler almak ödevimiz olacaktır. Hatta ihtiyâdi tedbir olarak, gecikmeden Ermenistan’da stratejik noktaları işgal etmeliyiz ki, sonradan çıkacak karışıklıkların Ermeni düzeni olduğu söylenmesin...

6. Hükûmetimizin Osmanlı Devleti’nin geleceği konusundaki niyetleri sert ve kesindir. Bu bakımdan İttihât Terakkî Hükûmeti’nin bırakışma sırasında işbaşında kalıp “... ileride barış şartlarını yüklenmek kültüleceğine bizzat katlanmaları tercihe değer” Bu bakımdan herhangi bir destek sağlanmamakla birlikte, düşmelerini sağlayacak herhangi bir davranışta bulunulmayacaktır. Türkiye’nin İttihat Terakkîli olmayan bir hükûmetçe mi yeni bir düzene kavuşturulacağı sorunu görevlerimizin kapsamına girmemektedir.

7. Enver Paşa Kafkasya’da küçük çapta askeri faaliyet göstermek niyetindeymiş, bu konuda Türk Hükûmeti de el altından koruyucu bir tavır takınabilir, uyanık olmalıdır. [48]

[48] Sina Akşin; İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1976, s. 93-94.

Görüldüğü üzere İngilizler Türkleri "ezmek" kararındadırlar. Bunun ilk yolu ise, İngiliz ordularıyla Osmanlı ülkesinin Arap illerini istilâ edip barış konferansında buraların yönetimine şu ya da bu biçimde el koymaktı. Mondros'la birlikte bu işi ilk bölümü tamamlanmıştı. Yalnız, Adana, İskenderun, Musul gibi bölgelerin ele geçirilmesi de isteniyordu ki, bu da bırakışmayı çığnemek pahasına sağlanıyordu. Artık İngiltere doymuştu. Savaşın yorgunluğu, savaş yüzünden adamakıllı sarsılan malî durum, İngiliz halkının bir an önce barış düzenine geçme özlemi, öbür devletlerin kıskançlıkları itirâf edilmese de Türklerin sömürge dalkı olmağa elverişsiz çetinlikleri, belki Rusya ile komşu olmak konusundaki isteksizlik, belki sindirebileceğinden daha fazla yerleri yutmuş olması, İngiltere'nin bu doygunluğunda payı olan nedenlerdi. Onun için Türklerin ezilmesi başkalarına havale edilmeliydi ve bu başkaları kendisine rakip olan öbür sömürgeci devletler değil de, Yunanistan gibi ufak devletler ya da Ermeniler gibi ufak uluslar olmalıydı. Böylece hem Türkler ezilmiş hem de Fransa, İtalya gibi ülkelerin sömürge imparatorluklarını genişletmeleri önlenmiş olacaktı. [49]

Fransa'nın hayatî menfaatleri ise Almanya'dadır. Onun için esas mesele doğu sınırlarının güvenliğidir. Bu güvenliğı sağlamak için, Fransa doğu sınırlarında parçalanmış ve kabil olabildiği kadar zayıf bir Almanya olmasını istemektedir. Bu temel gayeye erişmek için Yakındoğu'da İngiltere'ye paralel bir tutum izlemeye meyilli görünmektedir.

Avusturya-Macaristan'ın dağılması ile İtalya kuzeyindeki baskıdan kurtulmuş ve hem de Adriyatik vasıtaıyla onun vârisi olan devletler nezdinde ekonomik bakımdan etkin olmak imkânını kazanmıştır. Dolayısıyla Adriyatik'te üstünlük elde etmeye önem vermektedir. Ayrıca İtalya Yakındoğu'da 1915 ve 1917 gizli anlaşmaları ile İzmir de dahil olmak üzere önemli kazançlar elde etmektedir. İtalya bu vaadlerin gerçekleşmesine büyük önem vermektedir. [50] Çünkü, İtalya, savaş ve bunun sonucu şiddetli bir sınıf çatışması yüzünden savaştan çok yorgun ve o oranda huzursuz çıkmıştı. Bu bakımdan İtalyan hükûmetlerinin büyük arazi genişlemelerini sağlayarak İtalyan kamuoyunu tatmin etmesi, acil bir ihtiyaç halindeydi. İngiltere ve Fransa'nın anlaşmaları yerine getirmeme konusundaki eğilimlerini de bildikleri için, kendilerine vaat edilmiş olan yerleri askeri işgalle sağlama almak istiyorlardı. Bu yönde bir tedbir olmak üzere Kasım ortalarında İtalyanlar Rodos'ta yığınak yapmağa başlamışlardır. [51]

[49] a. g. e.; s. 96-97.

[50] Çaycı; s. 10.

[51] Akşin; s. 98.

Dört büyük devletten ABD savaşa girerken herhangi bir toprak kazancı düşünmemiştir. Harp hedefi Alman militarizminin yok edilmesidir. Fakat Almanya'nın mahvedilmesi bahis konusu değildir. İdealist ABD Başkanı için önemli olan barışın Wilson Prensiplerine ters düşmemesi ve milletler arası ilişkilere yeni anlayış getirecek olan Milletler Cemiyeti'nin yaratılmasıdır. [52]

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri, cephelerde silâhlar sustuktan sonra, Paris'te toplanarak dünyaya yeni bir düzen vermek için görüşmelere başladılar. Birinci derecede onları uğraştıran problemler, savaş sonunda tasfiye edilen imparatorlukların mirasları, bunların yanı sıra yeni doğan ve bu fırsattan faydalanarak genişlemeye kalkışan bazı devletlerin türlü istekleri ile ilgili bulunmaktaydı. En önemli saydıkları iş ise, Almanya'yı bir daha kendilerine tehlikeli olmayacak bir hale getirme tedbirlerini aramaktı. Bütün bu problemler arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile ortaya çıkan sorunların çözümü hususunda fazla acele davranma gereğini duymamakta idiler. Çünkü galipler, bir defa teslim aldıkları Türklerin her şeye tevekkülle boyun eğeceklerine inanmış görünmekteydiler. Bu nedenle onlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerinde önce kendi aralarında bir uzlaşmaya varmak yolunu tutmuşlardır. [53] Ancak aralarında barışla ilgili anlaşmazlıklar mevcuttu. Bunlardan en önemli olanı Boğazların statüsü meselesidir. Boğazlar 1915 gizli anlaşması ile Çarlık Rusyası'na bırakılmıştı. Rusya savaştan çekildiğine göre, yeni statü ne olacaktı? Yine harp içindeki gizli anlaşmalarla Suriye Fransa'ya bırakılmıştı. Suriye Fransız yönetimini istemediği gibi, İngiltere el altından burasını Araplara vaat etmiş bulunuyordu. Doğu Anadolu'da kurulması düşünülen Ermenistan kendi imkânları ile ayakta duramayacağından, mandasını ABD'nin alıp alamayacağı mesele teşkil ediyordu. [54]

Galip devletler arasındaki anlaşmazlık Paris Barış Konferansı'nda da devam etmiş, görüşmeler ABD'nin bölgede sorumluluk alıp alınmasına bağlı olduğunu tespit ederek, belirsiz bir tarihe ertelenmiştir.

[52] Çaycı; s. 11.

[53] Bekir Sıtkı Baykal; "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkisi" Belleten, c. XXXIII, Ekim, 1969, Ankara, 1969, s. 518.

[54] Çaycı; s. 11.

İKİNCİ BÖLÜM

A. DAMAT FERİT PAŞA'NIN İLK ÜÇ SADARET DÖNEMİ

(4 MART - 30 EYLÜL 1919)

1. Damat Ferit Paşa'nın Kişisel Özellikleri

Damat Mehmet Ferit Paşa, Şura-yı Devlet âzâsından Seyyid Hasan İzzet Efendi'nin oğludur. 1853'te İstanbul'da doğdu.

Paris, Berlin, Petersburg ve Londra Sefaretleri ikinci kâtipliğinde bulundu. Daha sonra Londra Başkâtılbî iken Bombay başşehbenderliğine getirilmek istendiyse de kabul etmedi.

Padişahın kızkardeşi Mediha Sultan'la evlendikten sonra terfi etti. Önce Şura-yı Devlet âzâlığına, çeşitli görevlerden sonra da Sadarete getirildi. [55]

Tarık Mümtaz Göztepe'ye göre, sadarete getirildiği zaman fazla tanınmamakta idi. Göztepe olayı şöyle anlatmaktadır: "İsmi devlet adamlarımız arasında ilk defa işitilmekte olan henüz birkaç aylık mütareke devri sıralarında Âyan Meclisi kürsüsü üzerinde görünmeye ve dikkat uyandırmaya başlayan yeni sadrazamın hal tercümesi hakkında da, umumi efkâr, gazetelerimizden ancak pek sarîh ve tam olmayan şu bilgileri öğrenebilmişlerdi Ferit Paşa Fransızca'yı iyi konuşanlardan ve yazanlardan sayılıyor, İngilizceyi de iyi biliyordu.

Paris Büyükelçiliğimiz ataseliğinden Berlin'e ve oradan Petersburg'a ve daha sonra Londra Sefareti İkinci Kâtipliklerine ve sırasıyla başkâtipliğe tayin edilmiş olan bu zat, son olark Bombay Başşehbenderliğine tayin edilip yeni memuriyet merkezine gitmek üzere İstanbul'a geldiği sırada başına büyük bir devlet kuşu konarak, bütün ömrünü İstanbul'un en güzel semti olan Boğaziçi sahillerinde geçirebilecek pek mutlu bir hayata kavuşmuştur.

Çok mükemmel yaşamaya ve çok okumaya düşkün olan bu Damat Paşa ileri medeniyet dünyası ile adeta yarış halinde idi.

İngiliz asıladelerini gıptalara düşüren bu paşa için, İstanbul'da bulunan bir İngiliz Büyükelçisi; "Hayatımda en büyük refahı, ben bizim Hin-

[55] Mahmut Kemal İnal; Osmanlı Devri Son Sadrazamları, Cüz 11-14, İstanbul, 1940, s. 2029.

distan Kral Naibi Lordumuzla, sizin İstanbul'daki Damat Ferit Paşa'nın Balta Limanı'ndaki saraylarında gördüm" demiştir.

Damat Ferit Paşa, halk dilinden başka her dilden anlar, konuşur devlet-parti ve komite denilen aletlerden başka bir telden çalardı." [56]

Fethi Okyar da Damat Ferit hakkındaki düşüncelerini şöyle anlatmaktadır: "Çok konuşan ve esas anlatmak istediği kolaylıkla anlaşılmayan bir zattı. Padişahın öz hemşiresinin kocası idi. Ve dış dünya ile hiçbir münasebetleri olamamış, Padişah üzerinde bir dış siyaset mütehassısı gibi karşılandığını dinlemiştik. Fakat o günkü şartlar içinde sadarete getirilmesi çok kimseyi hayrette bıraktı. Nitekim bu garip adamın millî mücadele sonuna kadar beş defa tekrarlanan başbakanlığı memleket için olduğu kadar Osmanlı hanedanı için de felâket oldu.

Damat Ferit Kabinesi, kuruluşu bakımından tam bir Hürriyet ve İtilâf Hükûmeti idi. Böylelikle 1910'dan beri, daima muhalefette kalmış olan, bünye olarak tam bir kargaşalık gösteren fırka, vatanın en dertli günlerinde, hafızasında kin ve intikamla iktidara geliyordu." [57]

Damat Ferit Paşa'nın hiçbir liyakatı ve meziyeti olmadığı söylenir. Hatta çok defa çocukça veya delice sayılacak hareket ve fikirlerinden dolayı gülünç olmuştur. [58] Zayıf karakterli bir kimse idi. Siyasî hayatının tek olumlu işini bilmeyerek yapmış Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesine engel olmamıştır. Millî mücadeleye bilerek ve isteyerek çok kötülük etmiştir. [59] Öyle ki Padişah da önceleri Paşa'ya bir değer vermez, hatta onu sevmezdi. [60]

[56] Tarık Mümtaz Göztepe; Osmanogullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında, İstanbul, 1969, s. 114-116.

[57] Fethi Okyar; Üç Devirde Bir Adam, İstanbul, 1980, s. 277-278.

[58] Sabahattin Selek; Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1966, s. 51.

[59] Damat Ferit Paşa'nın Mondros Mütarekesini kabul ettirme konusundaki görüşleri buna örnek olarak verilebilir. İnal'ın "Son Sadrazamlar" adlı eserinde, Lütfi Bey'in Ferit Paşa'nın bu davranışı hakkındaki yorumu şu şekilde verilmektedir: "Ferit Paşa'nın Londra Sefareti'nde kâtib iken belki takdim olunduğu Prens Dögalin (bilâhère Yeinci Edward) muhibbi kadimi olduğunu iddia etmesi gülünç olduğu gibi İngiltere'de muamelâtı devletin parlamentonun itimatına mazhar kabine tarafından tedvir olunub, mukarreratı imza ile iktifâ ettiğini ve haiz olduğu red hakkını isti'mâl eylemediğini Damat Paşa'nın bilmediğini gösterir. İşte o Ferit Paşa, Mehmedî Sadisi iğfal ederek bilâhère makamı sedareti ikrâz etmiş, devletin ve efendisinin başına felaketler getirmiştir." (İnal, s. 2036).

[60] Padişah bir gün dayanamayıp kızkardeşine şöyle demiştir: "A hemşire, kocamı ben de senin kadar severim, fakat senden başka kimseden medhini işitmedim. (Tansel, Selahattin Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c. I, Ankara, 1973, s. 81). Yine şehzadeliği zamanında Damat Ferit Paşa ile ilgili şu açıklamada bulunmuştur: "dünyada üç me'f'un vardır. Bunlar bir saç ayağıdır. Biri bizim hemşire, biri zevci olan Ferit Paşa, biri de oğlum Sami" (Görüp İştiklerim s. 273).

Ancak bir an geldi ki Ferit Paşa, Padişahın en güvendiği bir kişi haline geldi. Aslında akıllı başında olan her kişi gibi Padişah da Osmanlı Devleti'nin en kritik günlerini yaşadığını görmekte ve hiç şüphesiz en değerli insanlar tarafından idare edilmesi gerektiğine inanmakta idi. Böyle bir durumda Damat Ferit gibi politik hayatı sönüklü işlerde hiçbir tecrübesi olmayan [61] bir kişinin işbaşına getirilmemesi gerekirdi. Bunu padişahın bilmemesine imkân yoktu. Şu halde Damat Ferit Paşa'nın işbaşına getirilmesinin önemli sebepleri vardı. Bu sebeplerden birincisi Damat Ferit Paşa'nın Vahidettin'in kızkardeşi ile evli olması, yâni arada akrabalık bağının olması. Padişah saltanatını korumak için öncelikle güvendiği kişilerin yakınında olmasını, önemli görevlere getirilmesini istemiştir. Mütareke döneminde bunun bir örneği olarak Damat Ferit Paşa beş defa, Tevfik Paşa'da üç defa Sadarete getirilmiştir.

Damat Ferit Paşa'nın Sadarete getirilmesinin önemli sebeplerinden biri de İttihât Terakkililere olan düşmanlığıdır. Padişah da şehzadeliğinden beri İttihât ve Terakki muhalifidir. O'nun muhalifliği ise, kendisinin mutlakiyetçi İttihat Terakkililerin de meşruti idareyi savunmalarından kaynaklanmaktadır.

Vahdettin'in İttihat ve Terakkiye karşı olmasının ikinci nedeni de İtilâf Devletleri'yle Osmanlı azınlıklarının ve bunlarla birlikte muhalefetin savaşa girmek gibi bazı Osmanlı suçları kabul etmesiydi. Bu durumda bu suçlar ne ölçüde İttihât Terakkinin sırtına yüklenip İttihât Terakkiye karşı çıkılırsa o denli İtilâf Devletleri'nin gözünde temize çıkmak ve dolayısıyla belki Osmanlı Devleti için hafif barış şartları elde etmek ve tahtı korumak mümkün olabilecekti. [62]

Daha önce de belirtildiği gibi Padişah, felaketten kurtulmanın çaresini İtilâf Devletleri'ne hoş görünmekte ve her dediklerini yapmakta görmektedir. O'na göre Birinci Dünya Savaşı'ndan başarıyla çıkmış olan İngilizlerin desteği çok önemlidir. Dolayısıyla hükûmete bu desteği sağlayacak İttihat Terakki ile bağlantısı olmayan bir kişinin iş başına geti-

[61] Bu tecrübesizliğini kendisi de kabul etmekte idi. Bu konuyu Tevfik Paşa şöyle anlatmaktadır : "İzzet Paşa üstüne makamı sadarete gelüb de kabineyi teşkil ile meşgul iken - ayandan refikimiz olan - Ferit Paşa'ya "siz de nezaret kabul etseniz" dedim." Aman efendim, bu işde bulunmadım, bir koca nezareti nasıl idare ederim" dedi. "Şura-yı devlet riyâsetini alınız orası nezaretler gibi değildir" dedim. "Şura-yı devleti hiç idare edemem, çünkü orada riyaset edecek zat, devletin kavanin ve nizamâtına vakıf olmalıdır. Ben vakıf değilim rica ederim, ısrar buyurmayınız" dedi. "İsrar etmiyorum. Arzu ederseniz zanile teklif ediyorum" dedi (İnal, s. 2036, 2037).

[62] Akşin; s. 38, 39.

rılması gerekmektedir. Damat Ferit'in İngiliz yanlısı bir politikayı benimsemesi ve İngilizlerle arasının çok iyi olduğu düşüncesinin kabul edilmesi de kendisinin Sadaret için seçilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Ahmet Reşit Bey, Ferit Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinden bahsederken, şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: "Nazar-ı şâhânde eniştesinin mevkii iktidara gelmesi, bir taraftan İngiltere'nin müzaheretini temin ve diğer taraftan da padişahı hâlâ tevhiş eden İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin melhuz olan mazarratını izâle ve nihayet veliyyi ahdin teşebbüsâtını ta'kim edecek bir emri hayırdı. Ne çare ki Damat Paşa, bir Don Kişot, fakat hüsn-i niyetden ve gayrı endişâne hissiyatdan külliyyen mahrum bir Don Kişot." [63]

Beş defa sadarete gelen Damat Ferit Paşa, mütareke döneminin en çok tartışılan ve eleştirilen siyaset adamı olmuştur. O'nun bu siyaseti bundan sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2. Damat Ferit Paşa Kabinesinin Kuruluşu ve Faaliyetleri

İstifa eden Tevfik Paşa'nın yerine Damat Ferit Paşa 4 Mart 1919'da yeni kabineyi kurmuştur. [64]

Kabinenin kurulmasıyla muhalif çevreleri büyük bir sevinç kaplamıştır. Artık enerjik ve belirli bir siyaset izlenecek, Tevfik Paşa'nın tereddütlü, idare-i maslahatçı tutumu son bulacaktır. Bu her şeyden önce İttihat ve Terakkililere karşı şiddet ve bundan dolayı ütilâf Devletleri'nin gözüne girme hafif barış şartları elde etme anlamını taşıyordu.

Bu konuda İsmet İnönü'nün değerlendirmesi son derece dikkat çekicidir. İnönü hatıralarında Birinci Ferit Paşa kabinesi hakkında düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: "1919 yılı başında Damat Ferit Paşa Hükümeti iktidara geldi. Yeni hükümet, İttihat ve Terakki ricâline ve onlara yakın olanlara karşı tecavüze geçti. Mütareke hükümlerinin İttihat

[63] İnal; s. 2039.

[64] Damat Ferit Paşa Kabinesi şu şekilde teşekkül etmiştir : Hariciye Nezareti'ne Damat Ferit Paşa, Harbiye Nezareti'ne vekâleten Nafia Nazırı Avni Paşa, Bahriye Nezareti'ne Müşir Şakir Paşa, Şurâ-yı Devlet Kiyâseti'ne Ayândan Seyyid Abdülkadir Efendi, Dahiliye Nezareti'ne Konya Valisi Cemal Bey, Adliye Nezareti'ne eski Aydın Mebusu İsmail Sıdkı Bey, Maliye Nezareti'ne Divân-ı Muhasabât Reisi Tevfik Bey, Nafia Nezareti'ne Birinci Kolordu Ahz-ı Asker Reisi Avni Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne eski Posta - Telgraf ve Telefon Nazırı Ethem Bey, Maarif Nezareti'ne Ali Kemal Bey, Evkâf Nezareti'ne Şurâ-yı Evkâf Reisi Hoca Vasfi Efendi, Posta ve Telgraf Nezareti'ne Mehmet Ali Bey tayin kılınmış ve Harbiye Nezareti'ne de müteâkiben Birinci Ferik (Orgeneral) Ahmet Abuk Paşa tayin edilmiştir. (Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasal Partiler, c. II, İstanbul, 1986, s. 38).

ve Terakkiye tam manasıyla düşman olan hükûmetlerin bir karakteristiği vardır: İtilâf Devletleri iç ve dış politika bakımından ve propaganda olarak bizi nelerden mahrum etmek, mesul tutmak istiyorlarsa, onlardan evvel teşebbüse geçmek. Böyle de yaptılar. Birçok insan tevkif ettiler.

Esas fikir şu : Çok fena, çok zalim bir idareden geçmişizdir. İtilâf Devletleri'yle zararsız bir sulh yapabilmek için, onlara itimat telkin etmek, bunun için de onların mahkum ettikleri bütün insanları cezalandırmak lâzımdır. Bu kendilerinin vaktiyle birçok ızdırap çekmiş birçok mahrumiyetlere uğramış olmalarının mukabelesi mahiyetinde görünmüyor. Memleket menfaatleri uğruna İtilâf Devletleri'yle iyi münasebetlere girebilmek için zaruri bir hamiyet borcu şekline bürünüyordu." [65]

Ferit Paşa Kabinesi, kuruluşu bakımından tam bir Hürriyet ve İtilâf Hükûmeti idi. [66]

Bu durum karşısında hükûmetin İttihat ve Tekarri'ye karşı sert bir siyaset izleyeceği, dinamik ve becerikli bir kabine olacağı izlenimi uyanmış olmalı ki, Sulh ve Selâmet Fırkası'nda, Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile birleşme girişimleri başladı ve girişimler bütün fırkanın bu fırkaya katılmasına yol açmadıysa da, yer yer kopmalara neden oldu. Fir-

[65] İnönü; s. 67.

[66] 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası, siyasi hayatını kopuk kopuk ve kesintili olarak 1922 yılı sonlarına kadar devam ettirmiştir. Kurulduğu ilk yıllarda (1911-1913) iktidarı geniş ölçüde İttihat ve Terakkinin kontrol etmesine ve zaman zaman İttihatçı desteğindeki, ya da doğrudan İttihatçıların kurdukları kabinelere karşı Hürriyet ve İtilâf Fırkası hiçbir zaman tam iktidar olamamış ve tek başına hükûmet kuramamıştır. Daha çok iktidara ve onların politikasına düşmanlık esasıyla ortaya çıkmıştır (Bülent Daver; "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara, 1989, s. 95). Siyasi hayatı da İttihat ve Terakki'yi eleştiriyle başlamış ve daha ilk anlarda negredilen bir beyanname ile bu şikâyetleri ve taahhütleri sıralamıştır. (Hürriyet ve İtilâf... Fırkası ile İttihat ve Terakki Arasındaki Çekişmeler için Bkz. Birinci, Ali, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İstanbul, 1990, s. 97, 99). Fırka Mondros Mütarekesi sonucu İttihat Terakki'nin çekilmesiyle doğan iktidar boşluğunu doldurmak için eski muhalif hareketine başlamıştır (Tunaya; s. 264).

İtilâfçılar ancak mütareke döneminin 12 hükûmetinden beşini kuran Damat Ferit Hükûmeti ile içli dışlı bir ilişki sürdürebilmişlerdir. Fakat tüm Damat Ferit Hükûmetlerinin katıksız itilâfçı kabineler olduklarını ileri sürmek zordur. Her şeyden önce İstanbul Hükûmetlerinin hemen tümü yabancı baskısı altındaydı ve Damat Ferit Kabineleri de bu tür baskıları doğal ve gerekli saymaktaydı. Bu durumda belirli bir programı uygulamakla görevli bir parti hükûmeti olamazdı (Tunaya, s. 279).

ka Hürriyet ve İtilâf Fırkasını desteklediğini açıkladı. Hatta Hüseyin Hilmi'nin Türkiye Sosyalist Fırkası dahi hükûmeti desteklediğini duyurdu. [67]

Damat Ferit Paşa Kabinesi, iş başına geçer geçmez özellikle Âyân Meclisi'ni kuvvetlendirmeye yeni ve güvendikleri üyeleri bu heyetin içine almaya önem vermiştir. 16 Mart'ta yedi kişinin âyân azalığına tayini hükûmet tarafından ilân olundu. Bunlar Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Dar-ül Hikmet-ül İslâmiye Reisi Mustafa Asım eski Konya Mebusu Zeynel Abidin Efendilerle Maliye Nazırı Tevfik, eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Kostaki ve Yâni, eski Maarif Nazırı Rıza Tevfik Beyler ve Hariciye Müsteşarı İzzet F. Paşa idi. 1919 yılı Nisan başında da, Meclis-i Âyân toplantı devresinin sona ermesinden dolayı bu meclis başkanlığına Mustafa Asım Birinci Reis Vekillğine Aristidi Paşa, İkinci Reis Vekâletine de Azaryan Efendiler Padişahın bir iradesiyle getirildiler. Bu suretle hiç değilse ikinci meclisin seçkin kişilerle takviye edildiği anlatılmak isteniyordu. [68]

Birinci Damat Ferit Paşa Kabinesi, mebus seçimine başlamayı da prensip olarak kabul etmiş görünmekte, fakat azınlıkların haklarını temin gayesiyle nispi temsil usulünün tatbikini zarurî bulmakta idi. Bu meseleye 22 Mart tarihli toplantısında karar veren kabine, herşeyden evvel bu yolda bir kanun lâyihası hazırlamak üzere uzman bir komisyon teşkil etti ve birkaç gün içinde hazırlanan nispi temsil kanun tasarıısı devlet surasınca derhal tatbik edilerek Meclis-i vükelâya sevk olundu ve 25 Mart'ta uygulanmaya konan seçim kanununa bir ek olarak yürürlüğe kondu. [69]

Damat Ferit Paşa'nın içindeki bu faaliyetlerinden ziyade İngilizlere yaklaşma politikası ve İttihat Terakkililere karşı olan tutumu politikasının başlıca unsurlarından olmuştur. Bu konular aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

3. Damat Ferit Paşa'nın İngilizlere Yaklaşma Politikası ve İngilizlerle ilişkisi

Damat Ferit Paşa'ya göre Osmanlı Hükûmeti için İngiltere ülkeyi felâkete sürükleyen Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "af ve himayesine" sığınacak ülkeydi. Gerçi İngiltere müttefikleriyle birlikte savaşmış ama, Osmanlı Devleti yalnız İngiltere'yle karşılaşmış ve onun tarafın-

[67] Akşin; s. 196.

[68] Gökbilgin; s. 53, (ayrıca bu konu için bkz. "Görüp İştiklirim s 200. Tunaya; s. 11.

[69] a. g. e.; s. 53.

dan yenilmişti. Kendisini yenen devlet dışındaki devletlere bağımlı olmak dayanılmaz bir şeydi. Zaten devletin tek kurtuluşu da İngiltere'ydi. Bu hem duygu hem de menfaat açısından böyleydi. [70] Politikasını bu şekilde yönlendiren Damat Ferit Paşa bu düşüncelerle hükûmet kurduktan sonra İngilizlere yaklaşma girişimlerine devam etti.

Aslında İngilizlerin, Türkiye'yi parçalamak amacıyla oldukları açıktı. Nitekim daha önce açıklandığı üzere Balfour'un 9 Kasım tarihli mektubu bunun açık delilidir. Dolayısıyla İngilizlerin mütareke sonrasında Türklere pek yumuşak davranması beklenemezdi. Bu konuyla ilgili olarak Amiral Calthorpe 6 Kasım 1919'da ilk "Yüksek Komiser tayin edildiği zaman Lord Balfour hemen o gün "WAR OFFICE" barış akdedinceye kadar Türklere gelecek bütün misafirserverlik tekliflerinin reddinin ve müttefik işgal kuvvetleriyle Türkler arasında münasebetlerin resmi mahiyetini muhafaza edecek surette tahdit edilmesi için sıkı emirler verilmesinin gerekli" olduğunu yazıyordu. [71]

Ancak Damat Ferit Paşa'nın hükûmeti döneminde Tefvik Paşa Kabinelerinin hafif Fransızca havasından doğan ürküntünün etkisiyle ve en İngilizci kabineyi buldukları inancıyla artık İngilizler, hafif hafif Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ne yüz vermeye başladılar. [72]

Damat Ferit Paşa da her fırsatta İngiliz ileri gelenlerine koşuyor, onlardan yardım dileniyordu. Örneğin; 9 Mart 1919'da İngiliz Yüksek Komiser yardımcısı Richard Webb'i ziyaret ederek; "Efendisi padişahla kendisinin umutlarının Tanrı'ya ve İngiliz Hükûmeti'ne bağlandığını belirtiyordu.

Damat Ferit, 21 Mart'ta İngiliz Yüksek Komiserliği kıdemli siyasi memuru Tom Hohler'i padişahla görüşmeye çağırıyor, Paris'te bir temsilci bulundurması için Türkiye'ye izin verilmediğine göre, Türk Hükûmeti'nin, kendi görüşlerini "mümkün olan en yüksek katta güvenilir ve gizli bir kanal" aracılığıyla İngiliz Hükûmeti'ne duyurmak istediğini bildiriyordu. Fakat bu çağrısında, Dışişleri Bakanlığı'nın Fransızlar'dan çekinmesi sonucu başarısızlığa uğradı. İngilizler, Padişahla dostluk kurmanın ileride İngilizleri güç bir durumda bırakması ihtimali olduğuna inanıyordu. İngilizlerin Türkiye'de başlıca amaçları İttihat ve Terakki'yi söndürmek olduğuna göre, Padişahla özel temas kurmanın gerekli olduğunu kabul etmekle birlikte, böyle bir görüşmenin Fransızları kızdırarak karşı harekete geçirmesinden korkuyordu. [73]

[70] Akşin; s. 234.

[71] Jaeschke; s. 21.

[72] Akşin; s. 229.

[73] Selâhi Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, c. I, Ankara, 1987, s. 49.

Padişah da İngilizlerin desteğini sağlamak için daha önce çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Padişahın İngilizlerin desteğini sağlamak amacıyla Damat Ferit'le birlikte hazırladığı bir proje bu bakımdan çok önemlidir. Damat Ferit bu projeyi 30 Mart 1919 tarihinde Yüksek Komisere "Babası Abdülmecit'in O'nu İngiliz Devleti'ne ve İngilizlere dostluk duygularıyla yetiştirdiğini, bugün takip ettiği gayenin Osmanlı Hükûmeti'ni İngiltere Devlet-i fahimanesine mutlak bir teslimiyetle bağlamak olduğunu" söyleyerek takdim etti. "İngiltere Avrupa ve Asya'da gerek doğrudan doğruya Sultan'ın metbûluğu altında bulunan ve gerekse muhtariyetten faydalanan vilâyetlerde Türkiye'nin ecnebilere karşı bağımsızlığını ve memleket dahilinde sükûnu temin etmek için lüzum gördüğü yerleri 15 yıl müddetle işgal edecektir. İngiltere, dostluk hisleriyle uygulanan Osmanlı Nezaretinde lüzumlu görülen yerlere İngiliz müsteşarlarının sultan tarafından tayinlerine muvafakat edecektir. Budan başka İngiltere Hükûmeti her vilâyete birer İngiliz Başkonsolosu tayin edecek ve bu konsoloslar onbeş yıl müddetle vali nezdinde müşavirlik vazifesi görecektir. Vilâyet Belediye Meclisleri ve seçimleriyle parlamento üyelerinin seçimi İngiliz konsoloslarının kontrolleri altında yapılacaktır. İngiltere hem payitahtta, hem vilâyetlerde maliyeyi sıkı bir kontrole tabi tutmak hakkına sahip olacaktır. Anayasa, doğu halkının siyasî istidât ve kabiliyetine uygun olarak sadeleştirilecektir... Padişah imparatorluğun dış politikasını yürütmekte, mutlak şekilde serbest olacaktır." [74]

İngiliz Yüksek Komiser Vekili, Damat Ferit'le yaptığı bu görüşmeyi Hariciyeye bildirirken, Damat Ferit'le padişahın içtenliğinden kuşku duymadığını, Türklerin hesaba katılması gereken önemli bir etken olduklarını, bununla birlikte, İngilizlerin çıkarları ne olursa olsun, birinci görevlerinin bağışlanmaz ve unutulmaz bir muameleye uğrayan Hristiyan unsurlara karşı olduğuna değiniyor. Bağımsız bir Ermenistan'la ilgili önerileri desteklemekle birlikte, Yunanistan Krallığının On iki adaların doğu kıyılarına dek yayılmasına karşı çıkıyor, böyle bir Yunan yayılmasının bölgedeki unsurların esneklik ve mutluluğuna yardımcı olmayacağına inandığını belirtiyordu. Webb, Damat Ferit'in bir bakıma İngiliz himayesini isteyen projesinden bahsederken, Padişahın her şeyden önce kendi halifeliğine önem verdiğini belirtiyor, bir yandan, muhtemel bir pan-İslâmizm tehdidini küçümsemenin tehlikelerini kabul etmekle birlikte, bir yandan da Batı Asya'nın kuzeyinde dost ve meflûç bir padişah bulundurmanın önemine değiniyordu. [75]

[74] Jaeschke; s. 5.

[75] Sonyel; s. 50.

Mayıs ayının başında, Damat Ferit'in 30 Mart önerisini bütünleyen bir olay olmuştur. İngiliz Askeri Ataşesi'nin Sait Molla ile yaptığı bir görüşmede, molla İngiltere Osmanlı Devleti'nin yönetimine el koyarsa, saltanat ve hilâfetin İngilizlerin elinde bulunduğunu gören Mısır ve Hindistan müslümanlarının da İngiltere'ye dost olmalarının gereğine inanacaklarını ileri sürdü. Calthorpe'de bu gerekçeyi benimseyerek Londra'ya bildirdi. [76]

Ashında İngilizler Damat Ferit Kabinesini kendilerine yakın bulmakta idiler. Amiral Webb, 11 Mart'ta Sir R. Graham'a yazdığı mektupta bu konuyu belirtiyor ve Damat Ferit Kabinesi hakkında "düşünülməsi mümkün olan en İngiliz yanlısı kabine" diye söz ediyor, sadrazamın her bir valiye bir İngiliz danışman atamak istediğini, tabii böyle bir şeyi kabul etmemekle birlikte, önerinin ilginç olduğunu yazıyordu.

İngiliz temsilcilerinin, Osmanlı Hükûmeti'ne karşı tavırları yumuşamakla birlikte, Londra'dan belirlenen ana tavır değişmemiştir. [77]

Damat Ferit Paşa, tüm çabalarına ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğiyle İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki bazı dostlarının yardımlarına rağmen, İngilizlerin desteğini yeteri kadar sağlayamadı ve bunun sonucu olarak da etkinliğini kaybetmeğe başladı. [78]

Ancak Damat Ferit Paşa, ümidini kaybetmemiş, bütün faaliyetlerin de İngilizlere danışmış ve onlardan yardım istemiştir. Nitekim İttihât ve Terakkicilerin kovuşturulmasında da İngiliz isteklerini göz önünde bulundurmuş ve bu istekler doğrultusunda hareket etmiştir.

4. İttihât ve Terakkicilerin Kovuşturulması

Yeni Damat Ferit Hükûmeti bir intikam hükûmeti gibi görünmekte idi. Daha kurulduğu ilk günlerde tutuklama kararları aldı.

Ashında 1919 yılı ilk günlerinde, Tefik Paşa Hükûmeti döneminde ilk tutuklamalara başlandı. İngilizler, sınır boylarında, cephelerde Türk subaylarını tutuklarken, Hükûmet de başkentte tutuklamalar yapıyordu. Ülkede acımasız bir yıldırma harekâtı başlatılmıştı. İstanbul da tutuklananlar çoğunlukla "Bekirâğa Bölüğü" adı verilen Harbiye Nezareti cezaevine götürülüyordu. Ocak ayında başlayan tutuklamalar Şubat, Mart aylarına doğru gittikçe artan korkunç bir "insan avı" biçimine dönüşmüştü. [79]

[76] Akşin; s. 238.

[77] a. g. e.; s. 230.

[78] Sonyel; s. 51.

[79] Bilâl Şimsir; Malta Sürgünleri, İstanbul, 1971, s. 49.

İngilizler, Türkiye'de kişilere karşı bir savaşa girerken önce subayları hedef almışlardı. Bunların ortak suçu, müttefiklerin anladıkları anlamda bir "mütareke uygulamasına" karşı gelmekti. Ama İngilizler Türk savaş suçularını bu kadar dar tutmayarak, günden güne yeni yeni suçlar uydurmuşlar, yeni kişileri kovalamaya başladılar. [80]

Londra'nın savaş suçuları konusundaki kesin kararı 23 Ocak'ta (1919) yapılan bir toplantıda kesinleşir. 5 Şubat 1919'da Lord Curzon'un Amiral Calthorpe'a gönderdiği talimatta, tutuklayacakları subayların şu sebeplerden tutuklanacağı belirtiliyordu :

- a. Mütareke hükümlerine uymakta kusur etmek,
- b. Mütareke hükümlerinin uygulanmasına engel olmak,
- c. İngiliz komutanlarına, subaylarına hakaret etmek,
- d. Tutsaklara kötü davranmak,
- e. Gerek Türkiye'de, gerek Kafkasya'da Ermeniler ya da öteki ırklara karşı zorbalık etmek,
- f. Malların yağmalanmasına, yok edilmesine katılmak.
- g. Savaş yasalarıyla törelerini çiğnemek.

"İşgal altındaki topraklarda ya da Kafkasya'da suç işlemiş olan Türkleri yargılamak üzere Kafkasya'da, Irak'ta, Suriye'de askerî mahkemeler kurulmaktadır."

"Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefik işgali dışında kalan topraklarında yukarıdaki suçlardan sanık Türklere gelince, bunların Türk makamlarınca yargılanıp cezalandırılmasına İngiltere Hükümeti razı olamaz. O bakımdan, bu gibi suçluların Malta tutsak kampına sürülmesi, müttefiklerin daha sonra verecekleri karara göre yargılayıp cezalandırılmak üzere, bize teslim edilmeleri için direnmemiz gerekir..." [81]

Görüldüğü gibi İngilizlerin tutuklama bahaneleri son derece basittir. Bu konuda Padişahda kendilerine yardımcı olmaktadır. Hatta çeşitli defalar kendilerinden yardım beklediğini bildirmiştir. Vahidettin bu konuda İngilizlere dayanmak isterken, İngilizler de Padişah'tan yararlanmayı düşünmüşlerdir. Bu sırada Sadrazam Tevfik Paşa, yakalattığı insanların sayılarını büyüterek İngiliz Yüksek Komiseri'ne bildirir.

[80] a. g. e.; s. 35.

[81] a. g. e.; s. 42-43.

1919 yılının Ocak ayından başlayarak, İngilizler durmadan "kara listeler" hazırlarlar. İngilizlerin kara listesinden Mustafa Kemal'de kurtulamaz. Daha Samsun'a çıkmadan 80 gün önce İngilizlerin kara listesine girmiştir. İngiliz Haberalma Subayı Yüzbaşı Hoyland'ın hazırladığı 28 Şubat 1919 günlü büyük kara listede Mustafa Kemal'in de adı vardır. [82]

İngilizlerin belirledikleri kara listelerdeki tutuklamalar Damat Ferit Paşa döneminde de uygulanmaya devam etti. Fakat hükümet özellikle İttihât Terakkilileri tutuklama kararındadır. Böylelikle hem İtilâf Devletleri'nin gözüne girecek hem de İttihat ve Terakki siyasetini silmiş olacaktı.

İttihatçılara karşı nefret duyguları ile tanınan Damat Ferit Paşa, insanlık âleminin nefretini" celb etmiş olan "cinayet erbâbı" diye tanımladığı itttihatçıların hakkında acele karar verilmesini isteyenlerin başında idi. Kabine arkadaşlarına da telkini bu yönde olmuştur. Çünkü O'na göre imparatorluğun mahvını Almanlar safında harbe girmekle itttihatçılar hazırlamıştı. [83]

İngilizlerin de arzusuyla 10 Mart 1919'da bazı tanınmış kişiler tutuklandı. Bu kişiler arasında Sadrazam Said Halim Paşa, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey (Menteşe), Âyan Reisi Rıfat Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey ve Fethi Okyar vardı. [84]

Dahiliye Nazırı bir gazeteye bu konuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır; "Hesap sormaya milletin hakkı yok mu zannediyorsunuz? Hükümet süratle iş görmek istemektedir. Kanlı maziyi temizleyecektir. Nazırlar, memlekette örfi idare devam ettiği cihetle, Divan-ı Âlide değil fakat Divan-ı Harb-i Örfide muhakeme edileceklerdir." [85]

Fethi Okyar, Malta'ya sürülen bir kişi olarak Divan-ı Harbi Örfi hakkında şu ilginç açıklamayı yapmaktadır: "Tevfik Paşa'nın askerler ve adliyecilerden geniş yetkili Divan-ı Harbi Örfi teklifini reddeden padişah inanılmaz, dönüğe, Damat Ferit Paşa'nın sadece askerlerden kurulu ve adı suçluları muhakeme edecek bir divan-ı harb kurulmasını kabul etmiş, Sadrazama tam selâhiyet vermişti. Bizler Malta'ya sürülün-

[82] Şimsir; s. 3.

[83] Selahattin Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c. II, Ankara, 1973, s. 87.

[84] Okyar; s. 278.

[85] Gökbilgin; s. 55.

ceye ve sonrasına kadar, bu mahkemenin başına getirilen kindâr, câhil, merhametsiz kimselerin benzerlerinin bulunabileceğine ihtimâl vermiyordum." [86]

Bu sırada İttihat ve Terakki düşmanlığı o derece artmıştıki Maarif Nezareti bile maarриф müdürlüklerine şöyle bir tebligat yayınlamıştır. (10 Nisan): "Senelerden beri devam eden kötü bir idare sebebiyle maarриф memurlarından bir kısmının hâlâ türlü türlü kisveler altında İttihat ve Terakki meş'um heyetinin gayretini gütmekte oldukları son zamanlarda bazı hareketlerden anlaşılmaktadır. Hakikat halde hiçbir ferdin siyasî kanaatine karışmak elimden gelmez. Fakat bence millet ve memleketi bu hale getiren menhus bir ocağa mensup olmakta devam etmek siyasî bir kanaat sayılmaz. Bilâkis af olunmaz bir kabahattir... [87]

Artık ılımlı İttihat Terakkililer, hatta İttihat Terakkiye bağlı olmakla birlikte milliyetçi olanlar da bu; faaliyetin hedefi olmaktan kurtulamıyor, Millî Kongre'nin başı Doktor Esat Paşa bile bir gün tutuklu kaldıktan sonra, ancak kefaletle serbest bırakılıyordu. Teceddüt Fırkası önderi Sabri Bey ve Fethi Bey de 10 Mart'ta tutuklanmışlardı Fethi Bey'in tautuklanması Mustafa Kemal'i İsmail Canbulat'tan sonra en yakın arkadaşlarından birinden daha yoksun bırakıyordu. İngiliz istihbaratına göre Damat Ferit Paşa, bununla da kalmıyor, Anadolu'daki İttihat Terakkilileri ya da İttihat Terakki'ye yakın olanları da tutuklamak üzere Jandarmaya yardımcı olacak bir örgüt kuruyordu. [88]

Tekliflerin yapılması için talimat veren İngilizlerin bu dönemdeki tevkiflerinin amacı, İzmir'de yakında yapılması tasarlanan Yunan çıkarılması sırasında, Türkler arasında başgösterecek kaynaşma ve ayaklanmalarda, millete önderlik edebilecek nüfuzlu şahısların bertaraf edilmesi idi. Bu kişilerin İstanbul'da tutuklu bulundurulmaları da yetmedi. İngilizler, Osmanlı Divan-ı Harbî tarafından yargılanmak üzere tutuklu bulunan 62 Türkü Malta'ya sürdü. [89]

Damat Ferit Paşa Hükûmeti İttihat ve Terakki Fırkası'nın başka adlarla yaşadığına inanıyor ve bunların cezalandırılmasını istiyordu. Bu amaçla, 5 Mayıs'ta Meclis-i Vükelâ'da aldığı bir kararla, Teceddüt ve Hürriyetperver Avam Fırkalarının da kapatılmasını sağladı. [90] Bu

[86] Okyar; s. 279, 280.

[87] Gökbilgin; s. 57.

[88] Akşin; s. 198, 199.

[89] Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı; s. 191, 192.

[90] Gökbilgin; s. 58.

sırada Damat Ferit Paşa, Karadeniz bölgesinde çıkan asayişsizliği önlemek ve İngilizlerin bu konuyla ilgili baskılardan kurtarmak için Anadolu'ya bir müfettiş tayin etti... Olayların gelişimi şu şekilde olmuştur :

5. Mustafa Kemal'in 9 ncü Ordu Müfettişliği'ne Tayini

Mustafa Kemal, İstanbul'a döndükten sonra vatanın kurtuluşu için çeşitli çareler düşünmüş, bunları uygulamak için faaliyete geçmiş ancak başarılı olamamıştır. İsmet İnönü Mustafa Kemal'in bu faaliyetlerini ve sonuçta aldığı kararı şöyle anlatmaktadır: "İstanbul'da herkesi uyar-mak, memleketin kurtuluşu için resmi kudret sahiplerinin muktedir memleket evlâtlarının bir hükümet halinde memleket çabasına girmele-rini sağlamak için tecrübeler denendikten sonra, nihai kararını şu şekil-de tesbit etti: "Biran evvel vazife olarak Anadolu'ya gitmenin imkân ve çarelerini araştırmaya başlamıştı. İyice hatırlatırım, bir gün "Anadolu-ya nasıl çıkabiliriz, nereden çıkabiliriz, yol nedir?" beraber bunları ko-nuşuyorduk. Bir harita başında konuşuyorduk. Bana soruyordu: "Nasıl gideriz?" Ben kendisine şu cevabı verdim. "Canım her taraftan gideriz. Yolda çoktur, tedbir de çoktur. Mesele çalışmak için istikâmeti tayin etmektir." [91]

Bu sırada Anadolu'nun kuzey ve kuzeydoğu bölgesi ile Karadeniz kıyıları, tam bir asayişsizlik içinde bulunuyordu. Bölgedeki olaylar kı-saca gelişmişti :

Yunanistan, Paris Barış Konferansı'nda, yalnız İzmir ve yöresini istemekle kalmamış, Doğu Karadeniz bölgesinde bir Pontus Devleti kur-durtmayada çalışmış bu amaçla harekete geçmişti. Bölgede nüfus ço-ğunluğunu sağlayabilmek için başka bölgelerden, Rusya'dan buraya Rum göçmen getirmeye çalışmış, bir yandan da yerli Rumları silâhlandırma-ya koyulmuştu. Bir yardım komisyonu perdesi altında kurulmuş olan Kordus Örgütü, Yunanistan'dan gelenlerle İstanbul'da gönüllü yazılan-ları silâhlandırıp Karadeniz'e yolluyordu. [92]

4 Mart 1919'da yayımına başlanan Pontus Gazetesi'nin Trabzon ilinde bir Rum cumhuriyeti'nin kurulacağından söz etmesi yerli Rumla-rın taşkınlıklarını artırmıştı. Çeteler kuran Rumlar Trabzon'dan Sam-sun'a kadar yöredeki Türk köylerine saldırmaya yöneltmişti. Ermeniler de büyük Ermenistan'a bağlanmasını istedikleri Trabzon ilinde propagan-daya hız verirken, silâhlı eylemlere de kalmışmışlardı.

[91] İnönü; s. 174.

[92] Gökbilgin; s. 154.

Rum ve Ermeni çeteleri karşısında canlarını ve mallarını koruma gereği duyan Türkler de silâhlanmaktan başka çare bulamamışlardı. Savaş yıllarında ya da ordular terhis edilirken birliklerinden ayrılan kimi asker kaçakları da yörede güveni sarsan bazı keyfi harekete girişmişlerdi.

Bu sırada daha 1918 Kasım'ında Karadeniz'deki Türk limanlarını ziyaret eden İngiliz ve Fransız savaş gemileri özellikle Samsun'da müta-reke hükümlerinin uygulanmadığını ve Türklerin Hristiyanları öldürmek amacıyla silâhlandığını öne sürmüşlerdi. İngilizler bu asayişsizlik durumundan dolayı hükûmeti müşkül duruma sokma çabasındaydı. Umut-suz durumda olan hükûmet ise bu durum için çareler düşünmeye başlamıştı.

Ali Fuat Cebesoy, bu olayları Mustafa Kemal'in Damat Ferit'e nasıl önerildiğini şöyle anlatmaktadır: "Bir gün İstanbul'daki işgal kuvvetleri kumandanı sadaret makamına mühim bir rapor vermişti. Samsun ve havalisinde asayiş bozulmuştu. Türkler Rus köylerine tecavüz ediyorlardı. Eğer bu tecavüzler derhal ve müessir bir şekilde durdurulmazsa ve Osmanlı Hükûmeti bundan acizse kendileri işe müdahale edeceklerdi. Şiddetli bir lisanla kaleme alınan rapora bir de dosya eklenmişti. Damat Ferit Paşa telaş içinde Dahiliye Nazırını çağırarak malûmat istemişti. Mehmet Ali Bey de fırsatın geldiğine inanarak, işgal kuvvetleri kumandanlığının raporunu doğrulamış ve daha ileri giderek bu muntıkadaki asayişsizliğin her an artması beklendiğini söylemişti..." Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırına bu konu ile ilgili görüşünü sormuş, Mehmet Ali Bey de şu cevabı vermiştir. "Hadise mahalline geniş salâhiyetli, muktedir bir zat göndermek pek münasibtir. İstanbul'dan halli müşküldür" Sadrazamın, kimi tavsiye ediyorsunuz sorusuna da "Hatırıma Mustafa Kemal Paşa geliyor" cevabını vermiştir.

Damat Ferit Paşa, bu adı duyunca biraz duraklamıştı. Mehmet Ali Bey sözlerine devam ederek mülkiye âmirlerinin vaziyete hâkim olmayacağını, fakat mülkî ve askerî idareler birleştirilerek başına hükûmete taraftar, güvenilecek genç ve enerjik bir kumandan getirilirse asayişin düzelebileceğini ve artık İngilizlerin de şikâyetle hakları kalmayacağını uygun şekilde anlatmış, iknâya muvaffak olmuştu. [93]

Görüldüğü gibi Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey Mustafa Kemal'i bu iş için önermişti. Çünkü Ali Fuat Cebesoy akrabası olan Mehmet Ali Beyle Mustafa Kemal'i daha önce tanıştırmıştı. Mehmet Ali Bey de yaptıkları görüşmelerde Mustafa Kemal'i yakından tanımıştı. Ayrıca Mus-

[93] Cebesoy; s. 61.

tafa Kemal'in bu göreve tayin edilmesinde, bazı özellikleri tercih sebebi olmuştur. O, her şeyden önce, Türk askeri arasında çok sevilen ve sayılan, adı efsaneleşmiş bir kişiydi. Dolayısıyla sözünü dinletebilirdi. İkincisi Mustafa Kemal'in Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Alman taraf-tarlığına karşı olduğu biliniyordu. Bu nedenle siyasal yönden de İngil-tere ve müttefikleri için kabul edilebilir bir kişiydi [94] Mustafa Ke-mal'e göre ise, hükûmet O'nu İstanbul'dan uzaklaştırmak istiyordu. Mustafa Kemal bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: "Va-hidettin kabinesinde benim için iki zıt fikir vardı. Biri beni lehlerinde kazanmağa çalışanlar, diğeri hiçbir surette itimat edilmemek lâzım ol-duğunu iddia edenler. Ayrıca münakaşalardan sonra hangi fikir hak kazanmış bilirmisiniz : "Mustafa Kemal'e emniyet edilemez. Mustafa Ke-mal İstanbul'da bir takım menfi telkinler, belki hazırlıklar yapıyor. Bu adamı İstanbul'dan uzaklaştırmak lazımdır. Mustafa Kemal'i Anadolu dağlarına atmalı ve orada çürütmeli. Nihayet bu karar üzerine muta-bık kalmışlar. Bunu işiten yakın arkadaşlarım beni tebrik ettiler.

"Beni İstanbul'dan çıkarmakla ağır bir yükten kurtulacaklarını zannederler, makûl bir sebep aramakla meşgul idiler. Nihayet bu sebep işgal kuvvetleri zabıtlarının raporları ile dolu bir dosya halinde ellerine geldi." [95] "Her ne sebeple ve maksatla, beni İstanbul'dan uzaklaştı-rmak için bir vesile aramışlar ve bu memuriyeti bulmuşlar. Hemen ka-bul ettim. Ben zaten şu veya bu suretle Anadolu'ya geçmek fırsatı arı-yordum. Mademki onlar teklif ettiler, fırsattan mümkün olduğu kadar istifade etmeliyiz." [96]

Mustafa Kemal, gerçekten fırsatları değerlendirmek için elinden geleni yapmış ve kendisine verilen görevi ve görev alanını mümkün ol-duğu kadar genişletmiştir. Sonuç olarak Mustafa Kemal 30 Nisan 1919' da 9 ncü Ordu Müfettişliği'ne tayin edildi. Kendisine Harbiye Nazırı Şa-kir Paşa tarafından verilen 7 Mayıs tarihli görevlerini belirten talimat ise şöyledir :

"Dokuzuncu Ordu birlikleri müfettişliğine aitt görevler yalnız as-kerî olmayıp, müfettişliğin kapsadığı bölge dahilinde aynı zamanda mül-kîdir.

1. Bu müsterek görevler şunlardır :

a. Mıntıkada asayiş-i dâhilinin iade ve istikrârı ve bu asayişsizliğin esbâb-ı hususu tesbiti,

[94] Falih Fıfık Atay; Atatürk'ün Hatıraları (1914-1918), Ankara, 1965, s. 106.

[95] a. g. e.; s. 108.

[96] ATASE Arşivi No. 1/1, Kls. 11, Dos. 164 (42), F. 1.

b. Bölgede, ötede beride dağınık bir halde varlığından söz edilen silâh ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak, uygun yerlerde toplanması ve muhafaza altına alınması.

c. Çeşitli yerlerde birtakım komitelerin bulunduğu, bunların asker toplamakta oldukları ve ordunun resmî olmayan bir şekilde bunları kordduğu ileri sürülüyor. Böyle komiteler mevcut olup, asker topluyor, silâh dağıtıyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa, kesinlikle menedilerek, bu çeşit bağımsız komitelerin de kaldırılması.

2. Bunun için;

a. İki tümenli olan 3 ncü ve dört tümenli olan 15 nci Kolordular, müfettişlik emrine verilmiştir. Bu kolordular, hareket ve güvenlik hususlarını doğrudan doğruya müfettişlikle, günlük işleri, asker ve mühimmat gibi hususlarda ise geçmişte olduğu gibi Harbiye Nezareti ile haberleşeceklerdir.

Tümen veya bölge kumandanlarına yahut özel bir göreve atacak subayların atanma ve yer değiştirmeleri, müfettişliğin onayı veya isteği ile olacaktır. Bununla beraber müfettişliğin lüzum ve yarar görerek diğer hususlarda da verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları olduğu gibi uygulayacaklardı. Özellikle sağlık konuları çok önemlidir. Bu yoldaki inceleme ve uygulamaların halka da yaygınlaştırılması gerekir.

b. Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik bağımsız livalarını içine aldığından, müfettişliğin yukarıda sayılan görevleri yerine getirebilmesi için vereceği bütün talimatı bu vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

3. Müfettişlik sınırına komşu vilayetler ve bağımsız livalar, (Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu) vilâyetleriyle kolordu komutanlıkları da, müfettişliğin görevini yerine getirmesi sırasında doğrudan yapılacak başvuruları dikkate alacaklardı.

4. Müfettişliğin askerî konularda başvuracağı makam Harbiye Nezareti olmakla beraber, diğer konular için ilgili makamlarla haberleşecek ve bu haberleşmeden Harbiye Nezaretine de bilgi verecektir." [97]

Mustafa Kemal'i bu suretle Anadolu'ya gönderen Padişah ve Hükümeti de kendisinden şüphelenmekteydi. Harbiye Nazırı, Mustafa Kemal'e verilen talimatı imzalamamış, sadece mührünü basmakla yetin-

[97] Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri; Ankara, 1982, Belge No. 21.

mişti. Damat Ferit Paşa da Anadolu'ya hareketinden bir akşam evvel, evinde yemeğe davet ettiği Mustafa Kemal'le yemekten sonra bir Anadolu haritası üzerinde müfettişlik bölgesinin ve nüfuz sahasının genişliği hakkında konuşurken şüphe ve tereddütlerini gizlemeyi başaramamıştır.

Damat Ferit Paşa'nın Mustafa Kemal'in 9 ncü Ordu Müfettişliği'ne tayini konusundaki düşüncelerini Göztepe şöyle anlatmaktadır: "Padişahla aralarında hiçbir fikir ayrılığı bulunmayan Damat Ferit Paşa herkesden çok titiz göründükleri ve ana dava olarak ele aldıkları Pontus ve Şark vilâyetleri meselelerinin emniyet altına alınabilmesi her türlü tehlikeye karşı ne şekilde olursa olsun bir teşebbüs ve cüreti göze almak hususunda hükümdarla tamamiyle uyuşmuşlardı.

Her işi siyasete, kitaba ve nazariyata uydurmayı siyasi hayatında bir nevi tabiat haline getiren Damat Ferit Paşa, bu nazık ve tehlikeli işte tam bir diplomat jestiyle hareket etmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın 9 ncü Ordu Müfettişliği'ne tayini ve kuracağı yeni ordunun büyük vazifesi ve fevkalâde salâhiyeti hususundaki müzakere ve temasları bizzat idare etmiş ve bu tayin keyfiyeti kat'i şeklini alıp emrivâki haline gelinceye kadar kabinenin en mühim rüknü olan Şeyhülislam Mustafa Sabri, Adliye Nazırı Vasfi Hocalarla, diğer bazı nazırlardan gizli tutulmuştu." [98] Sadrazam bu durumu Vükelâ Meclisi'ne anlatıp onların muhalefetleriyle karşılaşınca da şu açıklamada bulunur: "İşbu tayin keyfiyeti doğrudan doğruya kariha-i şevketmâab efendimizin kariha-i şahanelerinden sadır olmuştur. Hikmet ve kerametine hepimizin kanî bulunduğumuz padişahımızın iradesine karşı ağız açamayacağımızdan eminim." [99]

Mustafa Kemal üzerine aldığı bu geniş yetkilerle İstanbul'dan ayrılmadan önce Vahidettin'le bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Padişah Mustafa Kemal'e "Paşa, Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kütaba girmiştir. Tarihe geçmiştir.. Bunları unuttun şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa paşa devleti kurtarabilirsin." [100] Vahidettin'in bu sözleri Mustafa Kemal'i çok şaşırtmış, buna bir anlam verememiştir. Zira İtilâf Devletleri ile iyi geçinmek için padişahın çok çalıştığını bilmektedir.

[98] Göztepe; s. 180.

[99] a. g. e.; s. 182.

[100] Atay; s. 122, 123.

İşte bu şartlarda tayin edilen Mustafa Kemal, 16 Mayıs 1919'da "İstanbul'da kalıp tevkif olunmaktansa, batıp boğulmayı müreccah gördüm" diyerek, Bandırma adlı vapurla maiyetiyle İstanbul'dan ayrıldı. [101]

Mustafa Kemal daha Anadolu'ya geçmeden İtilâf Devletleri aldıkları bir kararla İzmir'in işgal edilmesine karar vermişler ve bu karar doğrultusunda sonuçlarını hesaplamadan İzmir'i işgal etmişlerdi.

B. İZMİR'İN İŞGALİ VE MİLLÎ MÜCADELE'NİN CANLANMASI

1. Yunanistan'ın Anadolu Üzerindeki Emelleri

Yunanistan'ın kurulmasından itibaren ülkede hâkim olan fikir "Megali İdea"dır. Bu fikir esas itibariyle bütün Rum ırkının yaşadığı yerleri içine alacak millî bir devletin gerçekleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Başka bir deyişle amaç eski Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul olmak üzere ihya etmek "iki kıta" ve "beş deniz'e yayılan "Büyük Yunanistan"ı yaratmaktır. [102]

Yunan yazarlarından A. C. Michalopoulos'a göre, Yunanistan'ın Küçük Asya ve Trakya'daki emelleri "emperyalizm değil, milyonlarca Eleni, çoğunlukta bulundukları ilçelerle yabancı ve zalim boyunduruktan kurtarmak yönünde hukukî bir azme" dayanıyordu. Bu koşullar altında, Yunanlılar bir gün birleşecek Yunan Krallığı İonia'dan (Batı Anadolu) Karadeniz'e kadar uzanarak Trakya, Anadolu'nun kıyı bölgeleri ve İstanbul'u kapsayacaktı. [103]

Yunanistan kuruluşundan itibaren Hristiyan âlemini -Megali İdeayı gerçekleştirmek için- Rum Ortodoks kilisesinin yoğun desteği ile hilâle karşı salıbin temsilcisi olmak, Avrupa elit tabakasını da "eski Helen medeniyeti'nin varisi" olmak sloganları ile etkilemiş, ayrıca Yunan Kraliyet aile mensuplarının Avrupa Kraliyet hanedanları ile olan sıhrîyet bağlarından da yararlanarak Türkler aleyhine devamlı bir genişleme ve yayılma siyasetini başarı ile takip etmiştir. [104]

Ancak Yunanistan'ın bu emperyalist emellerinin gerçekleşmesi için büyük bir devletin desteğine ihtiyaç vardı. Venizelos'a göre bu büyük devlet hiç şüphesiz İngiltere'dir. Çünkü İngiltere'nin Akdeniz'deki menfaatleri ile Yunanistan'ın millî emelleri mükemmelen bağdaşabilir. Do-

[101] İslâm Ansiklopedisi; "Atatürk" mad., s. 733.

[102] Çaycı; s. 1.

[103] Sonyel; s. 30.

[104] Çaycı; s. 1.

layısıyla İngiltere, Yunanistan'ı mümkün olabildiği nisbette destekleyebilir. Venizelos'a göre, İngiltere tek başına bile Kalsa, Yakındoğu'da Pax Britannica'yı (İngiltere barışı) empoze edebilecek güçtedir. O bütün "Megali İdea" taraftarlarının rüyası olup 1915 ilkbaharındaki gizli anlaşmalarla Rusya'ya bırakılmış olan İstanbul için de ümidini kaybetmemiştir. Venizelos, Büyük Britanya'nın "Boğazları beynelleştirme" formülü ile Rusya'yı nötralize edebileceğini, hatta Kıbrıs için, eskiden yedi ada için yaptığı gibi (1864) Yunanistan lehine halledilebileceğini ümit etmektedir. [105]

Genel olarak bu düşüncede olan Venizelos, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasını emellerini gerçekleştirmek için bir fırsat bilmiş ve İngilizler yanında savaşa girmek istemiştir. Ancak, Alman yanlısı olan Yunan Kralı Konstantin buna engel olduğundan, Başbakan Venizelos, İtilâf Devletleri'nin Konstantin'e karşı ayaklanarak onu tahtından çekilmeye zorlamış ardından da Yunanistan'ı İtilâf Devletleri safında savaşa sokmayı başarmıştı. Yunanistan'ın pek az güç sarfettiği savaş sonunda 2 Kasım 1918'de İngiltere Başbakanı Lloyd George'a bir mektup gönderen Venizelos, "Küçük Asya'nın Yunan olan batı kısmı Yunanistan'a ilhâk edilirse, Yunanistan'ın kendi sınırlarını hayli genişletebileceğini" bildirmişti. [106]

Aslında 23 Ocak 1915'te İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey Anadolu'nun güneybatı bölgesinin Yunanistan'a ilhâk edilmesiyle ilgili bir öneri sunmuştu. Bu öneri Yunanistan'ın müttefikler safında savaşa katılması karşılığında yapılmıştı. [107] İngiltere ve Fransa İtalya'nın Akdeniz'de kendileri için tehlikeli olabilecek şekilde yayılmasını önlemek için alternatif olarak, Yunanistan'ın Anadolu üzerinde beslediği emelleri desteklemeyi düşündüler. [108] İngiltere 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşması'na rağmen, İtalya'nın emperyalist isteklerinin peşinden gitmektense, daha kolay kontrol edebileceğini düşündüğü Yunanistan'ı desteklemeyi tercih etmiştir. İngiliz Başbakanı Lloyd George da Yunanlıların, Doğu Akdeniz'de yükselmekte olan, nüfusu hızla artan, iyi asker çıkaran, zeki, enerjik iyi denizci bir millet olduğuna inanıyordu. Süveyş Kanalı'ndan Uzak Doğu'ya ve Avustralya'ya kadar uzanan Britanya İmparatorluk yolu üzerinde Elge Adalarının önemi ortadaydı.

[105] a. g. e. ; s. 2, 3.

[106] Sonyel; s. 33.

[107] Smith Micheal; Anadolu Üzerindeki Göz, Çev.; Halim İnal, İstanbul, 1978, s. 45.

[108] Baykal; a. g. m.; s. 520.

Lloyd George, üstün niteliklerine inandığı Yunanlıların bu bölgedeki etkinliklerinin, kısa zamanda daha da artacağı düşüncesindeydi. [109]

İngilizlerin Yunanistan'ı tutmaları Paris Barış Konferansı'nda daha açık olarak görülmektedir.

Yunan Başbakanı Venizelos Paris Barış Konferansı'nda isteklerini dile getirirken bütün Trakya'yı ve Anadolu'daki Meis Adası'ndan itibaren kuzeye, Marmara Denizi'ne doğru çıkan bir hattın (Boğazlar mıntıkası hariç) batısındaki araziye istemiştir. İtalyanlar bu havalinin çoğunun evvelce Londra ve St. Jean de Maurienne gizli Antlaşmalarıyla kendilerine vaat edilmiş olduğunu iddia etmeleri üzerine, İngilizler birinci anlaşma ile yalnız Antalya'nın vaat edilmiş olduğunu ve ikincisinin Rus tasvibinin olmaması dolayısıyla geçerli olmadığını ileri sürmüştür. [110]

Bu sırada Venizelos da mücadelesine devam etmiş, Yunan isteklerini on kişilik kurula anlatmış ve kurul üzerinde olumlu etki bırakmıştır. Venizelos, bu toplantıda Lloyd George'u övmüş Kuzey Epir'deki Amerikalı öğretmenlerden söz ederek Wilson'a iltifât etmiş, On iki adalarda sünger avcılığına ait fotoğraflar göstererek, kurulda iyi bir hava yaratmıştı.

Lloyd George'un önerisi üzerine, 4 Şubat günü yapılan on kişilik kurul toplantısında, Yunan istekleri "...karar verilmek üzere sorunların en dar sınırlarına indirilmesi ve haklı bir anlaşma için önerilerde bulunulması" amacıyla bir uzmanlar kuruluna havale edilmiştir. [111]

Fransa ve İngiltere Venizelos'un isteğinden daha küçük olmakla beraber Yunanistan'ın, Batı Anadolu'da büyük bir bölgeye sahip olması konusunda anlaşmışlardı. Amerikalılar anlaşmaya yanaşmamışlardı. Çünkü ellerindeki istatistikler İzmir kentinin dışında bir sancakta Yunanlıların azınlıkta olduğunu gösteriyordu ve İzmir'in bölgelerden ayrılmasını ekonomik nedenlerle uygun bulmuyorlardı. İtalyanlar böyle bir isteğin görüşülmesine bile karşı çıkıyorlardı. İtalyanlar İzmir bölgesinin Anadolu için yapılacak genel anlaşma dışında ve tek başına ele alınarak görüşülmesinin haklı olmayacağını ileri sürüyorlardı. [112]

Amerika Wilson Prensipleri uyarınca İtilâf Devletleri'nin sömürge anlaşmalarını tasdik edemiyordu. Ancak sömürgeler yerine "manda"

[109] Ömer Kürkçioğlu; Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1924, Ankara, 1978, s. 71, 72.

[110] Yusuf Hikmet Bayur; Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti, İstanbul, 1943, s. 33.

[111] Smith; s. 186.

[112] a. g. e.; s. 87.

idaresinin kurulmasına itirazı yoktu. "Wilson Orta Doğu'daki gelişmelerle birinci derecede ilgilenmeyip bu konudaki sözcülüğü Lloyd George ve Clemenceu'ya bırakmıştı. Her iki devlet adamı da önceden verilmiş taahhütlerin aksine İtalya'nın Akdeniz'deki gücünün artmasına karşı idiler ve İzmir'in Roma yerine Atina'dan yönetilmesini istiyorlardı. [113]

Bu sırada yaşanan bir olay Venizelos'un amacına ulaşmasını çabuklaştırmıştır. Barış konseyince Yugoslavya'ya bırakılmış olan Fiume'nin İtalyanlar tarafından işgal ve İtalya Krallığı'na ilhak edilmesi Paris Barış Konferansı'nda, sert tartışmalara yol açmıştı. Bu yüzden İtalyan temsilcisi Orlando toplantıyı terk etmek zorunda kalmıştı. Venizelos ise Orlando'nun toplantıdan ayrılmasını fırsat saymış ve hemen harekete geçmiştir. Bu arada On iki Ada'da bazı askerî hazırlıklara girişmiş olan İtalya'nın Akdeniz'de ne kadar korkunç bir tehlike teşkil ettiğini, Fiume örneğinin İzmir'de de tekrarlanacağına şüphe edilmemesi gerektiğini, Lloyd George, Clemenceau ve Wilson'a mübalağalı bir dille anlatmayı başarmıştır. Ayrıca, İzmir'de Türklerin Hristiyanlara zulmettiğini, Anadolu'da Hristiyanların kurtulması için tek çarenin İzmir'in işgali olduğunu savunuyordu. [114] Venizelos'un bu konuşması, muhafazakâr bir kilise adamı olan Wilson'u da etkilemiştir. Zira Clemenceau ve Lloyd George zaten Yunanistan'ı destekliyordu. İngiltere'de özellikle askerler İzmir'in işgalinin sakıncaları konusunda hükûmetin dikkatini çekmeye çalışmışlar ancak bunda başarılı olamamışlardı. Askerler, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesinin "İlgili taraflardan hiçbirinin mutluluğuna hizmet etmeyeceğini", kışkırtıcı Rum isteklerine teslim olunmamasını" Yunan işgalinin Türkleri ayaklandıracığını, Hristiyanlara karşı adil olmaya çalışılırken Müslümanlara karşı adaletsiz olunmaması zaruretini "Büyük bir İslâm İmparatorluğu olan İngiltere'nin İslâm aleyhtarı bir politika uygulamasının ahlaklık değil, çılgınlık olacağını" belirttiler. [115] Balfour da Paris'teki toplantıyı şu şekilde tasvir ediyor: "Bütün gücü ellerinde tutan tam anlamıyla cahil olan üç adam, oturmuşlar ve sadece bir çocuğun önderliğiyle kıtaları parçalamaktadır." [116]

Sonuç olarak, Paris'te Venizelos'un mahareti, Lloyd George ile Clemenceau'nun Grek hayranı tutumları Wilson'un zaafı ve İtalyan delegesinin başarısızlığı, Yunan tezine elverişli bir hava yarattı. İtalyan-

[113] Yuluğ Tekin Kurat; Batı Kaynaklarının Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu, (15 Mayıs 1919) VII. Türk Tarih Kongresi, c. II, Ankara, 1973, s. 845.

[114] Baykal; s. 521.

[115] Çaycı; s. 5.

[116] Smith; s. 94.

ların 28 Mart 1919'da Antalya'yı işgal etmiş olmaları, İzmir'e 29 Nisan'da bir İtalyan zırhlısının gelmesi, Lloyd George'un aradığı fırsatı yarattı. İzmir'e bir İtalyan çıkarmasına meydan vermemek ve bölgedeki Hristiyan ahâlinin can güvenliğini sağlamak gerekçesiyle Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesine müsaade edilmesini istedi. İtalyan delegesi Fiume anlaşmazlığı dolayısıyla dörtler konseyinde mevcut değildi. Lloyd George bu durumu da değerlendirerek 6 Mayıs'ta teklifini yemeledi. Clemenceau ile Wilson muvafakatlerini bildirdiler. [117] Böylece, Yunanlıların Anadolu'ya gönderilmeleri konusundaki karar aceleyle ve büyük bir gizlilik içinde, Venizelos'un kışkırtması üzerine üç büyükler tarafından, sonuçları düşünülmeden ve uzmanlara danışılmadan alınmıştı.

2. İzmir'in işgali ve işgale Karşı Tepkiler

Amiral Calthorpe yapılacak olan harekâtı yönetmek üzere 13 Mayıs 1919'da İzmir'e geldi ve İzmir'in işgal edileceğini 14 Mayıs'ta yetkili makamlara bir nota ile bildirdi. Amiral Calthorpe'un verdiği notanın içeriği ise şöyledir : "14 Mayıs 1919. Ekselans. Müttefik Devletlerin Hükûmetleri ile Türkiye arasında akdedilen mütarekenin 7 nci maddesine dayanılarak İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgaline karar verilmiş olduğunu tebliğ memurum.

2. İşbu karar Osmanlı Hükûmeti'ne bildirilmiştir.

3. Bu askerî kafilenin yarın 15 Mayıs'ta mahalli saat ile 08.00'de İzmir'e varması beklenmektedir. Karaya çıkarma derhal başlayacaktır. Yunan deniz müfrezesi rıhtım ile rıhtımın yanasılacak kısımlarına ihraç hazırlığı için saat 07.00'de işgal edecektir.

4. Türk kıtalarının, yarın sabah Yunan askerî makamlarının kendilerini ilgilendiren isteklerini bildirinceye kadar kışlarında kalmalarını dilerim. Gümrük ve Punta yakınlarına yerleştirilmiş olan Türk kıtaları saat 07.00'de merkezî kışlada toplanmış bulunacaklardır.

5. Bu yolda çıkacak bir vakânın İzmir'le etraf sancak ve kazalarında heyecan ve asayişsizlik yaratabileceğini ekselansları pek iyi bilirler. Binaenaleyh sükûnu devam ettirmek için idareniz altında bulunan bütün vasıtaları kullanmanız mutlak lüzumu üzerine kemâl-i ehemmiyet ve ısrar ile durmaktayım. Telgrafhane, memleket içine heyecanı mucip vaziyette haberlerin gönderilmesini önlemek maksadıyla yarın sabah erkenden Britanya askerleri tarafından işgal edilmiş bulunacaktır. Türkçe resmi telgraflar sansür memuruna teslim edildiği takdirde hükûmete gönderilmekten menedilmeyecektir.

[117] Smith; s. 94.

6. Şimdi limanda bulunan kudretli müttefik devletler donanmasının ayak bağına güvenim vardır." [118]

Müttefiklerin Babıâli'ye İzmir'in işgal haberini 14 Mayıs gecesinde bildirerek darbenin âni olarak vurulmasını tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Aslında Yunanlıların İzmir'e çıkacakları haberi epey bir süredir ortalıkta dolmasına rağmen, hükümet bu konuda son derece pasif davranmış herhangi bir tedbir düşünmemiştir. Hatta sadrazam işgal haberini duyduğu zaman inanmamış durumu farklı yorumlamıştır. Olayı o sırada Sadrazamın yanında bulunan Refik Halit KARAY şöyle anlatmaktadır: "Gerek Nazır, gerek Sadrazam İzmir'in işgali haberine inanmadılar ve İzmir Valisine şifreli bir telgrafla tahrikamız ve müheyyiç işaatta bulunan Müfettiş Muvaffak Bey'in derhal tevkif ve İstanbul'a tahlihlifz izâmını emrettiler." [119]

İzmir'deki kolordu komutanı da işgal ile ilgili notadan bahsedip, Harbiye Nezareti'nden talimat istemiş, Şakir Paşa da; "işgal vukuuna dair Babıâli'ye verilmiş bir malûmat yoktur. Amiralin bu teklifi mütareke şartları hükümleri icabından olmakla muvafakat edilmesi lüzumu tabiidir" demiştir.

Bunun üzerine İzmir'deki Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa da "İtilâf Devletleri tarafından mütarekenin 7 nci maddesi gereğince İzmir ve çevresini İtilâf kıtaları işgal edecektir. İstihkâmların işgali sırasında kat'iyyen muhalefet vuku bulmayacak ve kendilerine teshilât-ı lâzıme gösterilecektir" şeklinde bir tebliğde bulundu. [120]

Amiral Calthorpe'un ısrarlı tavsiyelerine Venizelos'un da uyarılarına rağmen, Yunan işgali aşırı taşkınlıklar içinde başladı ve bu durum giderek daha da kötü bir hal aldı. Yunanlılar İzmir'e çıkar çıkmaz etrafa tecavüze başladılar. Yerli Rumların da iştirakiyle geniş ölçüde katliâm ve yağma yaptılar. Şehir içerisinde çarpışmalar oldu ve subaylar, askerler ve halktan birçoğu şehit edildiler. Bütün millet öldürülme, dövülme ve işkence ile tahkîr edildi. Kumandanları, memurları, subayları ve halkı sokaklarda ellerini yukarı kaldırarak "zito Venizelos" diye zorla bağırıttılar ve bağırmayanları süngüleyerek şehit ettiler. Albay Süleyman Fethi Bey de bu tarzda şehit edildi. [121]

İstanbul'da Sadrazam Damat Ferit, İzmir istihkâmları yerine şehrin işgal edilmesini 15 Mayıs 1919'da protesto etti. Yunan birliklerinin

[118] Jaeschke; s. 77.

[119] Refik Halit Karay; Minelbab, Helmihrab, İstanbul, 1964, s. 114.

[120] Celâl Bayar; Ben de Yazdım., c. 6, İstanbul, 1968, s. 1780.

[121] Kâzım Özalp; Milli Mücadele, c. I, Ankara, 1985, s. 11.

İzmir istihkâmlarını işgal edecekleri yerde, İzmir şehrine girdiklerini Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konseyi kararlarına muhalefet etmeyeceklerini, ama bir Helen işgaline asla razı olmayacağını, işgalin kesin mahiyet almasını biran evvel bile kabul edemeyeceğini bildirdi. Bir taraftan da telgraflarla bütün illeri sükûnete davet etti. Sadrazam 15/16 Mayıs gecesi istifasını verdi ise de Padişah tarafından yeni hükûmeti kurmakla görevlendirildi. [122]

Dahiliye Nazırı Vekili Mehmet Ali Bey, işgalden iki gün sonra verdiği demeçte çok iyimser davranmış; "Bu sabah valî İzzet Bey'den aldığım telgrafnamede Vilâyet Meclisi idaresini toplantıya davet eylediğini ve kararların neticesini ayrıca bildireceğini söyledi. İzmir'de bazı hadiseler vukuâ geldiğinden hükûmet resmen haberdar değildir. Bu vadide dolaşan rivayetlere ehemmiyet atfedilmemelidir" demiştir.

İstanbul Hükûmeti işgalin boyutlarını pek düşünmemiş, bunun için de tedbir almayı ihmal etmiştir. Yalnız işgali takip eden günlerde, Batı Anadolu'da da, Karadeniz sahillerinde olduğu gibi, Jandarma kadrosunu takviye etmiştir. [123]

Ayrıca, Yıldız Sarayı'nda Vükelâ, Ayan, Ricâl ve çeşitli sınıflara mensub kişilerden oluşan istişâri mahiyette bir meclis toplandı. Damat Ferit Paşa bu toplantı da İzmir'in işgali hakkında aldığı nota ile verdiği cevap ve İzmir valisinden gelen telgraf gibi gazetelerin daha önceden yayınladığı bazı belgeleri okumaktan başka bir açıklamada bulunmamış şiddetle tenkid edilmiş fakat Şuray-ı Saltanat'ın istişâri mahiyetinden dolayı hiçbirine cevap vermeyerek meclisi dağıtmıştır. [124]

İzmir'in işgaline Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ve halkın tepkisi de şöyle olmuştur :

İşgal olayı üzerine, Hürriyet ve İtilâf Fırkası da harekete geçti. Fırka 17 Mayıs'ta yaptığı bir toplantıda evvelce reddettiği diğer siyasî fırkalar temsilcileriyle görüşmeyi kabul etmiş, bunlardan başka Trabzon, Trakya, Adana Müdafâa-i Hukuk Cemiyetleri ile İzmir Reddi İlhâk murahhaslar ve temsilcilerini davete karar vermişti. Bu sırada 22 Mayıs'ta Millî Kongre de toplanmış ve kararlarını, kongre azasından ve Konya'nın eski valilerinden Rüştü Bey vasıtasıyla Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'e bildirdiler. [125]

[122] Jaeschke; s. 81.

[123] Gökbilgin; s. 90, 91.

[124] İ. Hakkı Danişment; Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. IV, İstanbul, 1971, s. 460.

[125] Gökbilgin; s. 92.

Ancak İzmir'in işgaline en büyük tepki halktan geldi. Daha işgal haberi duyulur duyulmaz 14 Mayıs'ta şehirde büyük bir heyecan başlamıştı. İzmir Müdafâa-i Hukuk Cemiyeti derhal bir Redd-i İlhâk Komitesi teşkil ederek halkı mitinge davet etmiş bölgenin Yunanistan'a verilmesini protesto ile işe başlamıştı. "İzmir ve mülhâkatı ayakta ve heyecandadır... Vatan Ordusuna iltihaka hazırlanınız" telleriyle işgal haberlerini ülkenin dört yanına ulaştırmıştı. Nitekim Calthorpe'a işgalden sonra yüzlerce protesto telgrafı gönderildi. Anadolu şehirleri ard arda yaptıkları mitinglerle işgali kabul etmeyeceklerini dünyaya ilân ettiler. Anadolu halkı silâha sarılmaktan başka çaresinin kalmadığını anladı. [126]

İsmet İnönü de hatıralarında, işgal sonucu "herkesin ayağının suya erdiğini" vurgulayarak bu konuda şu ilginç değerlendirmeyi yapmıştır. İzmir'in işgali olayı İstanbul'da büyük bir şaşkınlık yarattı. Hükûmet bu emrivâkiyi kabul ettirdi. Ama "İyi mütareke yaptık. İtilâf Devletleri bize müsait davrandı" diyenlerin ve herkesin artık ayağı suya erdi. Yunan işgalinden sonra galip devletlerin Türkiye'yi taksim etmek istedikleri açıkça görülmüştür." [127]

Yukarıda görüldüğü gibi İzmir'in işgali olayı, İtilâf Devletleri'nin niyetini, İstanbul Hükûmeti'nin acizliğini, açıkça ortaya koymuştur. Ancak işgal olayı olumsuz etkileri yanında Türkleri uyarmaz, tehlikenin büyüklüğünü göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bu sırada işgalden dört gün sonra Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasıyla millî mücadele döneminin önemli bir safhası başlıyordu. "Samsun bölgesindeki asayişsizliği yerinde görüp tedbir almak" göreviyle Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal mevcut Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini etrafında toplayarak millî direnmeyi organize etmek amacındaydı. Anadolu'ya geçer geçmez de bu uğurda çalışmalara başladı.

3. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki Faaliyetleri

Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra ilk iş olarak eldeki kuvvetlerden faydalanarak Pontus hayalleri peşinde koşan Samsun ve Havalisi Rumlarını yola getirdi ve burada bozulmuş olan asayişini düzeltti.

Bir hafta kadar Samsun'da kaldıktan sonra 25 Mayıs'ta Havza'ya geldi ve ilk günden itibaren halkı millî mücadele etrafında toplamaya çalıştı. 26 Mayıs'ta Havza'da kendisini ziyaret eden eşrafa "hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız memleketi kurtaracağız" demiş ve

[126] Çaycı; s. 8.

[127] İnönü; s. 175.

bu düşüncesini herkese anlatmaya çalışmıştı. [128] O'na göre "İzmir'in daha sonra da Manisa ve Aydın'ın işgali ile yapılan saldırı ve zulümler hakkında millet daha aydınlatılmamış, millî varlığa vurulan bu korkunç darbeye karşı ağıktan ağığa herhangi bir tepki ve şikayet gösterilmemiştir. Millet'in, bu haksız darbe karşısında sessiz ve hareketsiz kalması elbette kendi lehine yorumlanamazdı. Onun için milleti uyarıp harekete geçirmek gerekirdi. Bu amaçla, 28 Mayıs 1919 tarihinde bir genelge yayınladı. [129]

Mustafa Kemal, Anadolu'da bütün ordu birlikleriyle temas ve toplantı sağlayıp, milleti mümkün olduğu kadar aydınlattıktan sonra artık yapılacak teşebbüslerin şahsî olmaktan çıkarılıp, bütün millet'in birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir heyet adına olması gerektiği kanısına varmıştı.

Bu amaçla Anadolu ve Rumeli'deki millî teşkilâtları birleştirerek bir merkezden temsil ve idare etmek üzere, Sivas'ta genel millî bir kongrenin toplanması için 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da genelge hazırlayıp yayınladı.

Genelgede, "yurdun bütünlüğü, millet'in istiklâli tehlikededir" denilmekte, buna ilaveten İstanbul Hükûmeti'nin aczî ortaya konularak bu durumun milletimizi yok olarak tanıttığını açıklamaktadır. Ayrıca genelgede, "millet'in istiklâlini yine millet'in azim ve kararının kurtaracağı" da belirtilmiştir. [130] Böylece Amasya Tamimi ile ilk defa bütün gücün millette olduğu vurgulanmıştır.

Mustafa Kemal, daha sonra Kâzım Karabekir'in ilk kongrenin Erzurum'da toplanması- isteği üzerine Erzurum'a gitti. Ancak Mustafa Kemal'in, Karabekir'le buluştuktan sonraki girişimleri, Müdafaa-i Hukuk üyeleri ile yaptığı gece toplantısı ve verdiği telgrafları çekmek istemeyen posta telgraf müdürlerini tutuklatması, İstanbul'la ilişkileri yeniden gerginleştirmişti. İstanbul Hükûmeti, Mustafa Kemal'i görevinden uzaklaştırma kararını vermişti. İngiliz temsilcileri de 2 nci ve 3 ncü Ordu Müfettişliklerinin kaldırılmasını istemeye başlamışlardı. Mustafa Kemal'in Erzurum'a vardığı gün, Hariciye Nazır Vekili Saffet Bey, Calthorpe'un bu önerisinin Bakanlar Kurulu'nda görüşülmesini istemiştir. [131] Yapılan görüşmeler ve İngilizlerin baskısı sonucu Mustafa Kemal 8 Temmuz 1919'da görevinden istifa etti. [132]

[128] Gökbilgin; s. 141.

[129] Nutuk; s. 18.

[130] Nutuk; s. 24.

[131] Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri; No. 45.

[132] HTVD; No. 37.

Mustafa Kemal görevinden istifa ettikten sonra Vilâyet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin isteği ile, cemiyyetin kurduğu heyetin başına geçerek millî görevine başladı. [133]

Erzurum Kongresi (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919) sonunda bir beyanname hazırlanarak memleketin her tarafına ve İstanbul'daki işgal kuvvetleri temsilcilerine gönderilmiştir. [134]

Erzurum Kongresi'nde yayımlanan bildirinin, millî mücadelenin anayasası olduğu söylenebilir. Nitekim kongre, sadece birtakım kararlar almakla kalmamış aynı zamanda bazı dış politika esaslarını da ilân etmiştir. Bildirinin esas amacı vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak adaletli bir barış düzeninin kurulmasıdır. Bu temel ilkeler dahilinde yabancı devletlerin yapacakları yardımlar memnuniyetle karşılanacaktır.

Kongre aynı zamanda daha sonra ilân edilecek olan Misak-ı Milli'nin temelini de atmıştır. Şöyle ki, bütünlüğünün sağlanması gereken sınırlar Mondros Mütarekesi ile tesbit edilen sınırlar olarak bu kongrede kabul edilmiştir.

Kongre, kabul ettiği tüzük gereğince dokuz kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçerek dağılmış ve bu heyetin başkanlığına Mustafa Kemal'i seçmiştir. [135]

Erzurum'da toplanan kongre bütün milletçe arzu edilen bir nüveyi hazırlamış bulunuyordu. Baştan başa Anadolu'ya yayılmak isteğinde görünen yabancı işgali karşısında merkez, hükûmetin pasif kalması, bölge bölge belli millî hareketlere sebep olmuş, dağınık kuvvet ve hareketlerin birleştirilmesi, millî birliğin iç ve dış düşmanlara karşı kuvvetlendirilmesi ise bir zorunluluk sayılmıştı. Böylece tam bir zaaf ve perişanlık hâli gösteren İstanbul Hükûmeti'nin yerine Türk millî idaresini tesis etmek ihtiyacı duyularak, yer yer toplanan kongrelerle buralarda oluşan millî irâdeyi aynı hedefe doğru tek bir teşkilât halinde oluşturmak amacıyla bütün yurdu kapsayan bir kongre toplamak istemiştir. [136]

Mustafa Kemal'de bu amaçla Sivas'ta bütün ülkenin temsil edildiği bir kongre yapmak istedi. Mustafa Kemal daha Erzurum'da iken Sivas'a bazı delegeler gelmeye başladı. 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrıldı ve 2 Eylül'de halkın coşkun gösterileri ile Sivas'a geldi.

[133] Nutuk; s. 48.

[134] ATASE Arşivi; No. 6/35689, Kls. 391, Dos. (9-5) 2, F. 2.

[135] Tayyip Gökbilgin; Milli Mücadele Başlarken, c. II, Ankara, 1965. s. 3.

[136] a. g. e.; aynı yer.

Sivas'ta yapılan ve bütün ülke genelini kapsayan kongre de (4-11 Eylül 1919) bazı kararlar alındı. Kongre aldığı bir kararla Anadolu ve Rumeli'de kurulan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetlerini, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında tek bir cemiyet haline getirdi.

Heyet-i Temsiliye, vatanın bütününi temsil etmek yetkisiyle genişletildi. [137] Kongrenin aldığı önemli bir karar da Meclis-i Mebusanın biran önce toplanmasını sağlamak ve milletvekili seçimine hemen başlanılmasını temin etmekte. [138]

Kongre, Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı Devleti'nce kabul edilmiş olan tatbik şeklini de reddetmiş ve yabancı devletlerin işgaline karşı da mukavemet edileceğini ilân etmişti. Ayrıca, Ali Fuat Paşa'yı Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na tayin etmekle aynı zamanda yürütme yetkisine hâiz olduğunu göstermişti. Amerikan mandasını reddetmekle de kayıtsız şartsız istiklâli kabul ettiğini ilân etmişti. [139]

Anadolu'da yapılan bu faaliyetleri İstanbul Hükûmeti ve İngilizler dikkatle izlemiş ve bu faaliyetleri önlemek için harekete geçmişlerdir. Çünkü bu faaliyetler İstanbul Hükûmeti'nin otoritesini sarsmış, millî mücadele ruhunu işgalci güçler aleyhine canlandırmıştır.

4. İngilizlerin Mustafa Kemal'e Karşı Tutumları

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini takiben Anadolu'da millî bir hareketin başladığı İngilizlerin dikkatini çekmişti. İngilizler İttihât ve Terakki'ye karşı olan endişe ve korkularından dolayı Mustafa Kemal'in liderliğindeki Müdafaa-i Milliye hareketini de İttihât ve Terakki'nin bir devamı saymıştı. [140]

Bundan dolayı Mustafa Kemal'in geniş yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesinden şüphelenmişlerdi. 19 Mayıs 1919'da General Milne Harbiye Nezareti'ne, 9 ncü Ordu'nun kaldırılmasından sonra Sivas'ta bu orduya müfettiş general, bir kurmay başkanı ve geniş bir kurmay heyetinin neden gönderilmekte olduğunu anlaşılmadığını ileri sürerek, bu subayların yapacakları görevleri ve kurulması düşünülen örgütün mahiyet-

[137] B. Sıtkı Baykal; Heyeti Temsiliye Kararları, Ankara, 1974, VIII.

[138] Bu konu için ayrıca Bkz. Uluğ İğdemir; Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1975.

[139] Selâhi Sonyel; "1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet", Türk Kültürü, sayı. 85, Kasım 1969, s. 43.

[140] HTVD; sayı I, No. 15.

hini sormuştu. [141] Harbiye Nezareti de buna cevap olarak Mustafa Kemal'in asayışı sağlamak amacıyla bu göreve tayin edildiğini bildirdi. [142]

Ancak İngilizler Harbiye Nezareti'ne inanmadılar ve Calthorpe İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a Mustafa Kemal'in Anadolu'da yeni bir teşkilât kurduğunu bildirdi. (6 Haziran 1919) Calthorpe raporunda ayrıca; "... Yunanlıların Aydın vilâyetinde ilerlemelerinin de Türk halkı arasında içten içe hınç yarattığı, Mustafa Kemal'in yeni bir örgüt kurduğu, birçok Türk subayının Anadolu içlerine çekildikleri, padişahın yalnız kendi kişisel güvenliğini düşünmesi, hükûmetin ve Sadrazamın zayıf olması karşısında yeni gelişmelerin kaygı verici olduğu ve İtilâf Devletleri arasında birliğe ihtiyaç duyulduğu"nu belirtiyordu. [143]

Amiral Calthorpe yine aynı tarihte Hariciye Nezaretine M. 1994 sayılı bir yazı göndererek Samsun Sancağı'ndan endişe verici haberler aldığını, görünürde bazı "kötü niyetli" kimselerin hadise çıkarmaya yeltendiklerini bildirerek, kesin bir ifadeyle bu davranışta başlıca rolü Mustafa Kemal'in oynadığını belirtiyordu. [144]

Calthorpe'un Curzon'a 23 Haziran'da gönderdiği telgrafta da yine aynı konu işlenmektedir. Calthorpe gönderdiği telgrafta; "Çanakkale Savaşı'nda ün yapmış bulunan ve Samsun'a ordu müfettişi olarak gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın, oraya varışından beri kendisini milliyetçi akımın merkezi haline getirdiği, kendisinin geri çekilmesi istenmiş olmasına rağmen bundan bir sonuç alınmadığı İstanbul'a dönmesi için kendisine yeniden emir verileceği, bir diğer tehlikeli kişinin de Rauf Bey olduğu"nu belirtiyordu. [145] Aslında 6 Haziran'da General Milne, Mustafa Kemal'in derhal İstanbul'a çağrılması için Harbiye Nezareti'ne bir direktif vermişti. [146] Ancak Harbiye Nezareti bu yazıya cevap olarak, Mustafa Kemal'in İngilizlerin isteği üzerine Anadolu'ya gönderildiğini belirterek şöyle bir açıklama yapmıştı : "...böyle bir müfettişin vilâyeti dolaşmasını efkâr-ı umumiyeyi rahatsız mı, veyahut bilâkis telkin mi edip etmeyeceğini memleketin tecrübekâr bir askerî ve evladı hususile bu işte mesul bir nazır olduğum için acizlerine terk buyurulmasını ke-

[141] HTVD; sayı I, No. 16.

[142] Şimsir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, c. I, s. 6.

[143] Sonyel; a. g. m., s. 36.

[144] Şimsir; s. 26.

[145] a. g. m.; aynı yer, ATASE Arşivi, No. 1/1, Kıs. 11, Dos. 164 (42).

[146] HTVD; No. 18. a. b. c.

mal-i ihtiramla zât-ı âsilanelerinden rica eder ve sekiz aydan beri devam eden bir mütarekeden sonra artık biraz da Türkler ve Müslümanları lütfen itimadınıza lâayk görmenizi rica ederim." [147]

İngilizler Damat Ferit Paşa'ya güvenmekle, Mustafa Kemal'in geri çağrılacağına inanmakta idiler. 28 Haziran 1919'da Amiral Webb, Sir R. Grahman'a bu konuda şunları bildirmektedir. "Çanakkale Savaşı'nda bir hayli şöhret yapan Mustafa Kemal Başbakan tarafından Samsun'a müfettiş olarak gönderildi. Başbakanın niyeti kötü değildi. Ama Mustafa Kemal Samsun'a gittiğinden beri milliyetçi hareketlere girişti. Başbakan O'nu çağıracağına söz verdi. Diğer tehlikeli şahıslardan biri de Bandırma Bölge Kumandanı Rauf Bey'dir." [148]

General Milne'de 30 Haziran'da Mustafa Kemal'in İstanbul'a çağrılması isteklerinin Osmanlı Hükûmeti nezdinde tekrarlanması gerektiğini Amiral Calthorpe'e bildirdi. Bunun üzerine Calthorpe de 2 Temmuz'da Hariciye Nezareti'ne şöyle bir nota ile;

"1. Sivas'ta Konya vilâyetlerinde silâhlı çeteler kurma, itilâf Devletleri çıkarlarına karşı çalışma yoluna ciddi bir hareket bulunduğu,

2. Hareketin başlıca kışkırtıcılarının Mustafa Kemal ve Cemal Paşalar olduğu,

3. Mustafa Kemal'i İstanbul'a geri çağırma için yapılan teşebbüslerin bir sonuç vermediği. Aynı konuda 17 Haziran günü verilen notaya cevap bile alınmadığı,

4. Konunun önemine ve Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların derhal ve kayıtsız şartsız İstanbul'a çağrılmaları gerektiğine dikkatin çekilmesi" gerektğini bildirdi. [149]

İngilizler bu sefer Cemal Paşa ile Mustafa Kemal'e karşı ısrarlı ve hayli sert bir tepki göstermişlerdir. Bu sırada Anadolu'dan çelişkili haberler alıyorlardı. Örneğin Yüzbaşı Perring'in Samsun'a yazdığı 5 Temmuz günlü raporda; hareketin çok fazla ilgi görmediği, en büyük sakıncanın, eşkiya çetelerinin örgütlenmesi olduğunu belirtiyordu. [150]

Amiral Webb de 29 Temmuz 1919'da Earl Curzon'a yazdığı raporda Yüzbaşı Perring'in raporundan bahisle "Amasya, Tokat ve Sivas

[147] ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 11, Dos. 164 (42), Fih. 74.

[148] Erol Ulubelen; İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967, s. 192.

[140] Şimşir; s. 36.

[150] Akşin; s. 344.

gerçeğinde mitinglerin pek başarılı olmadığı, ancak hareketin Amasya'da iyi organize edildiği ve oradaki bazı takımların iyi silâhlanmış olduğunu" [151] belirtiyordu.

Bu sırada, Mustafa Kemal'in Anadolu'da düzenlemekte olduğu Kongreler tesirini göstermeye, İtilâf Devletleri arasında daha çok tepki yaratmaya başladı. Amiral Calthorpe 1 Ağustos 1919'da Earl Curzon'a; Anadolu'daki siyasî durum hakkında şu bilgiyi veriyordu: "Erzurum Kongresi genel olarak ülkedeki milliyetçi ve şovenist grupların özgür bir toprak parçası istekleri doğrultusunda doğuda huzursuzluk yaratmaktadır. Hükûmetteki millî mücadele yanlısı eğilimler dolayısıyla Osmanlı Hükûmeti bu durum karşısında zayıftır." [152]

Mustafa Kemal ve diğer önemli liderleri İstanbul'a getiremeyeceklerini anlayan işgal kuvvetleri yöneticileri ve özellikle İngiliz Başkomutanı General Milne, bu defa yeni bir çare düşünüyor ve bunu Amiral Calthorpe'a bildiriyordu. Calthorpe, 5 Ağustos'ta Lord Curzon'a gönderdiği 1368 sayılı kapalı telde "Mustafa Kemal Erzurum'da bir ordu teşkilâtlandırılıyor. Müttefiklerin şimdilik böyle bir harekete askerî güçle karşı koyabilecek durumda olmadıkları açıktır. General Wilne'in teklifi şu; Trabzon Limanı işgal edilsin. M. Defrance, Trabzon'un işgalinin faydasından şüpheli. Halbuki içerlerdeki Hristiyanlar oraya sığınabilir. Erzurum'a er ve malzeme sevkiyatını güçleştirebilir" [153] diyordu. Telden de anlaşıldığı gibi müttefik güçler arasında çözüm konusunda fikir ayrılıkları vardır.

İngilizler millî mücadeleyi önlemek için plânlar üzerinde tartışırken Erzurum Kongresi hakkında Anadolu'dan resmî haberler de gelmeye başladı. Albay Rawlinson 11 Ağustos'ta Kongreye ilgili İngiltere Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda, Anadolu'daki hareketi bir ayaklanma olarak görmekte ve böyle bir hareketin başarı sağlaması için fırsatın olduğunu bildiriyordu. [154] İngilizler artık Anadolu'daki hareketin süratle yayıldığını kabul etmektedirler. Sir J. de Robeck, Earl Curzon'a gönderdiği bir raporda "Sivas Kongresi sonunda Anadolu ve Rumeli Türkleri temsilcilerinin mevcut Türk Hükûmeti'ni tanımadıklarını, milliyetçi hareketin yayıldığını" belirtti.

Anadolu'daki hareketin günden güne artan bir kuvvetle teşkilâtlanmasının yalnız siyasî sahada değil, askerî sahada da gittikçe kuvvet kazandığı İngilizlerin gözünden kaçmamıştır. Ancak Anadolu'daki hareke-

[151] E. L. Woodward; Documents On British Foreign Policy 1919-1934, 4. Vol, London, 1952, No. 477.

[152] Sonyel; a. g. m., s. 41.

[153] a. g. m., s. 45, 46.

tin güçlenmesi karşısında İngilizlerin etkili çözümleri yoktur. Damat Ferit'in teklifi de akıllıca gelmedi. Damat Ferit Paşa'nın İngilizlere yaptığı teklif ve bunun sakıncalarını Sir J.de Robeck 17 Eylül 1919'da Lord Curzon'a şöyle bir raporla bildirdi. "...Başbakan milliyetçilere karşı asker göndermeyi teklif etti. Fakat bu akıllıca bir hareket olmaz. En azından bir iç harp başlatır. Daha fenası bu gruplar Mustafa Kemal ile birleşebilir. Bu konuda saray ve müttefikler zayıf durumdadır. Biz Mustafa Kemal'e aracı göndermeyi düşünüyoruz." [155]

İngilizler, Anadolu'daki hareketi önleme konusunda başarı sağlayamamış, bu konuda kendisine güvendikleri Damat Ferit Paşa'da çevirdiği entrikalarla etkili olamamış, silâhı geri tepmiştir.

5. Damat Ferit Paşa'nın Anadolu'daki Faaliyetleri Önleme Çalışmaları

Damat Ferit Paşa'nın millî mücadeleye karşı silâhının geri tepmesinin başlıca nedeni Anadolu'daki faaliyetleri alevi sönmüş bir saman ateşi gibi görmesi ve ona göre tedbirler alması olmuştur. Damat Ferit Paşa Fransız ajansına verdiği demeçte şöyle diyordu: "Bu hareket hiçbir askeri şekli haiz olmayıp milletin esash kısmına dayanmaz. Bu hareketi icat etmeğe çalışanlar harp esnasında zabıt olup bu gün herhangi bir sanatı icra etmek için Anadolu'nun ötesine berisine yayılan bir takım gençlerdir. Bu hareket alevi sönmüş bir saman ateşi gibidir. Hareket hakikatte bir İttihat Terakki hareketidir." [156]

Anadolu'da gelişmekte olan, özellikle Amasya Tamimi ile suur kazanan millî mücadele hareketini endişe ile izleyen müttefik kuvvetler de bu hareketin söndürülmesi için İstanbul Hükûmeti'ne baskıda bulunuyordu. Bu baskılar yukarıda da görüldüğü üzere hareketin elebaşısı kabul edilen Mustafa Kemal'in İstanbul'a çağırılması konusunda olmuştur.

İstanbul Hükûmeti'ne yapılan baskılar sonucu önce 8 Haziran'da Şevket Turgut Paşa (Harbiye Nazırı) Mustafa Kemal'in maiyetindeki istimbottlardan biriyle İstanbul'a gelmesini ister. [157] Mustafa Kemal de 11 Haziran'da İstanbul'a neden çağrıldığını sorar. Ancak Harbiye Nazırı kendisine yalnızca bunun Hükûmet-i Seniyye'nin kararı olduğunu açıklamakla yetinir. [158]

[154] a. g. m., s. 47.

[155] Ulubelen; s. 198.

[156] Gökbilgin; c. II, s. 13-14.

[157] HTVD; No. 19.

[158] HTVD; No. 20, 22.

İstanbul'un bu konuda vermiş olduğu emirlere karşı direnen Mustafa Kemal "artık İstanbul hâkim değil, tâbi olmak zorundadır" tezini savunuyordu. İstanbul Hükûmeti, çağrıldığı halde İstanbul'a gelmemesi ve ahaliyi hükûmete karşı tahrik ve teşvik ettiği gerekçesi ile Mustafa Kemal'i görevinden azletmiş, aynı zamanda resmî bir sıfatı kalmadığını da Dahiliye Nezaretî'nin gerekli vilâyetlere bildirmesini karar altına almıştı. Bunun üzerine Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Mustafa Kemal'in azledildiğini ve vereceği emirlerin yapılmamasını vilâyetlere tebliğ etti. [159]

Aslında İstanbul Hükûmeti, İstanbul'a çağrılışından sonra bu emre uymayan Mustafa Kemal'i müfettişlik görevinden uzaklaştırmaya karar vermeden önce, güzel sözlerle ve hile ile elde etme çarelerini aramış ve bu arada müfettişlik bölgesindeki kıtaları ve vilâyetleri emrinden çıkarmaya çalışmıştır. [160] Harbiye Nazırı'nın boşa çıkan çalışmalarından sonra son çare olarak bizzat Padişah da, başkâtibi vasıtasıyla hava değişimi alması için ısrarlı telkinlerde bulunmuş bu da kabul olunmayınca 8 Temmuz 1919 akşamı başkâtibi "Hasbelicab memuriyet-i âliyelerine son verildiğinden hemen İstanbul'a avdet etmesi" hakkındaki padişahın iradesini bildirmiştir. Mustafa Kemal de aynı gün ve aynı saatte askerlikten istifa etmiştir. [161] Mustafa Kemal'in istifası şöyledir: "Mübarek vatan ve milleti parçalamak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan Ermeni âmaline serfûrû etmemek için açılan Mücadele-i Milliye uğrunda milletle beraber, serbest surette çalışmağa sıfat-ı resmiyye ve askeriyem artık mani olmağa başladı. Bu gaye-i mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmağa mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle aşığı olduğum silk-i celil-i askeriye bu gün veda ve istifa ettim. Bundan gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkta çalışmak üzere sine-i millete bir ferd sıfatıyla bulunmakta olduğumu arz ve ilân ederim." [162]

Bu sırada yapılan Erzurum Kongresi de İstanbul Hükûmeti'nce iyi karşılanmamıştır. Kongre toplandığı sırada, Damat Ferit Paşa "Anadolulu'da iğtişâş çıktı. Anayasaya aykırı olarak Meclisi Mebusan adı altında toplantılar yapıyor. Bu hareketin mülkî ve askerî memurlar tarafından menî gerekir" demişti. 30 Temmuz tarihli emirle de "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in hükûmet kararlarına muhalîf ef'âl ve hareketlerinden dolayı hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri" için

[159] HTVD; No. 114.

[160] HTVD; No. 25, 26, 27, 28.

[161] Bıyıkioğlu; s. 53. Göztepe; s. 207.

[162] HTVD; No. 37.

İstanbul Hükûmeti mahalli memurlara emir verildiğinden kolorduca ciddî yardımında bulunulması 15 nci Kolordu'dan rica olunmuştu. [163] Ancak İstanbul Hükûmeti'nin vermiş olduğu bu emir ordu ve sivil idareler tarafından uygulanmadı.

Ali Fuat Cebesoy, İstanbul Hükûmeti'nin Erzurum Kongresi sırasında yapmış olduğu faaliyetleri şöyle anlatmaktadır: "Erzurum Kongresi'nden evvel ve sonra İstanbul Hükûmeti Anadolu'ya karşı sinsî bir propaganda usulüne başvurmuştu. Millî mukavemet taraftarlarını ve vatanın selâmeti için her şeyini feda ederek ortaya atılan liderlerini vatan hainliği ile ithâma kalkışırken, bir taraftan da taassubu ziyade olan muntakalara gizlice ajanlar yollayarak Yunanlıların padişah namına geldiklerini, mukavemet edilmemesini, onlara karşı koyanların padişah düşmanı olduğunu yaydıracak kadar küçülmüşler ve alçalmışlardı. Maksatları mutaassıp halkı aleyhimize çevirmektir. İtiraf etmeliyiz ki, bu korkunç propagandalarında kısmen de muvaffak olmuşlar, İzmir cephesindeki bazı birliklerin efradının firarını ve Kuva-yı Milliye'ye katılmak üzere olan çetelerin dağılmalarını temin etmişlerdi. Ancak zamanla bunu da kâfi görmemişlerdi.

... Ayrıca Damat Ferit Paşa (İttihat Terakkililere) bu hoşnutsuzluktan istifadeyi düşünmüş, millî mukavemeti baltalamak ve kongreleri işgal etmek için faaliyete geçmişti. Hükûmeti tutan İstanbul gazeteleri Enver Paşa'nın Erzurum'a geldiğini yazmışlar, ajanlarda bunu dört bir tarafa yaymışlardı... Bu rivayete aklı başında birçok kimseler de inanmış veyahut şüpheye düşmüşlerdi." [164]

Erzurum Kongresi'nden sonra İstanbul Hükûmeti'nin Anadolu'ya karşı tutumunda gözle görülür bir sertleşme olmuştur İstanbul Hükûmeti'nin bu girişimlerini şöyle sıralayabiliriz :

"1. Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması buyruğunun verilmesi; İstanbul Hükûmeti bu girişiminde başarılı olamamış ancak çeşitli yönden yapılan baskılar sonucu, Kuva-yı Milliye büyük ölçüde hareketsizleştirildi, savunma durumuna sokuldu. Yer yer Kuva-yı Milliye'de çalışan ittihatçıların tasfiyesi sağlandı.

2. Ulusal hareketin telgraf haberleşmesinden yararlanmasını önlemek. Bu amaçla İstanbul Hükûmeti 8 Ağustos'ta bir genelge ile "Teşkilât-ı milliye ve kongre" adıyla bir süredir yapılan "tahrikata" ilişkin telgrafların kabul edilmemesi, baskı yüzünden kabulü gerekiyorsa ka-

[163] Bıyıklıoğlu; s. 51-53. HTVD; No. 34-39.

[164] Cebesoy; s. 138, 139.

bul edilmesi, fakat çekilmeyip genel müdürlüğe gönderilmesi, telgraf başmüdürlüklerine bildirildi. Yapılan bu yasaklamalara rağmen komutanlar arasında şifreli haberleşmeler devam etmiş hatta daha da artmıştı. Bunun üzerine İstanbul Hükûmeti; askerî makamlara telgraf örgütüne gönderilen bir genelgeyle, askerî makamların birbirleriyle ve maiyetiyle şifreli haberleşmede bulunamayacakları, şifreli haberleşme gerekiyorsa bunu ancak Harbiye Nezareti aracılığıyla yapabileceklerini bildirdi. Ancak bu uygulama çok büyük tepki aldı. Özellikle Kâzım Karabekir, bir genelge ile buyruğa uyulmamasını, bunu uygulamaya kalkışacakların harp divanına verilmesini istedi. Yapılan karşı girişimler sonucu İstanbul Hükûmeti, ordunun haberleşmesiyle ilgili kararını dört gün sonra geri almak zorunda kaldı.

3. Ulusal hareketin bütün Anadolu'yu içine alacak biçimde bütünleşmesini önlemek: İstanbul Hükûmeti bu amaçla batıdaki Kuva-yı Milliye hareketlerini destekleyerek, onların doğudaki hareketle birleşmelerini ve özellikle Sivas Kongresi'ne katılmalarını önlemeye çalışmıştır. Damat Ferit Paşa Ege Kuva-yı Milliyesi'nin tarafsızlığını sağlayarak bu konuda başarı sağlamıştır.

4. Askerî ve mülkî mevkilere güvenilen adamları getirmeye ve ulusal harekete bağlı kimseleri etkisiz kılmaya çalışmak.

5. Tahkik heyetleri göndermek: İstanbul Hükûmeti; "Partilerüstü" bir saray mutlakiyetini ve İngilizci uysal bir siyaseti savunmak ve uygulamak, taşradaki durumu merkeze bildirmek, ulusal harekete bağlı görevlileri tasfiye etmek ya da hizaya getirmek gibi amaçlarla Anadolu'ya tahkik heyetleri gönderdi. Ancak bu heyetler başarı sağlayamadı.

6. Sivas Kongresini zorla dağıtmak. [165]

İstanbul Hükûmeti, Erzurum Kongresi'nden sonra yapılan Sivas Kongresi'nin de kendileri için tehlikeli olacağını anlamış, kongreyi dağıtmak ve millî kurtuluş hareketinin başı olan Mustafa Kemal'i yakalatmak için tertipler almaya başlamıştı. Elazığ valiliğine tayin edilmiş olan Ali Galib'e teftiş bahanesi ile Malatya'ya gitmek orada kuvvetler toplayarak Sivas'ı basmak görevi verilmişti. Etrafta olup biteni büyük bir dikkatle izleyen Mustafa Kemal, bunu vaktinde haber almış, bir yandan da Ali Galib'i ele geçirmek için gerekli tertibatı almıştı. Ali Galip hiçbir şey basaramadan İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal bu konuyla ilgili olarak karşı girişimlerde son derece dikkatli davranmak gerek-

[165] Akşin; s. 488-501.

tiğini belirtiyor ve şöyle bir açıklamada bulunuyor; "... bu hainliğin, ortak girişimcilerine karşı alınması gereken durum açıktır. Ancak, karşı girişimde elden geldiğince açık saldırıdan vazgeçmek, o günün gereği olmakla birlikte, girişim gücünü çeşitli hedeflere çevirmekten sakınarak bir noktada toplamak, uygun bir davranış olacaktı. Biz de saldırılacak hedef olarak, yalnız Ferit Paşa Hükûmeti'ni seçtik ve bu işte Padişahın parmağı olduğunu bilmezden geldik. Ferit Paşa Hükûmeti'nin gerçekleri bildirmeyerek Padişahı aldatmakta olduğu tezini tuttuk. Padişah durumu anlayacak olursa hemen, kendisini aldatanlara hakettikleri işlemi yapacağına güvenimiz olduğunu ileri sürdük ve hükûmetin kanıtlanmış olan cinayeti üzerine, elbette kendisine güven kalmayacağından gerçek durumun yalnız ve ancak doğrudan doğruya Padişaha bildirmekle durumun düzeltilebileceğini, girişimlerimiz için çıkış noktası saydık..." [166]

Sivas Kongresi sonucu İstanbul-Anadolu ilişkisi oldukça gergin bir durum almıştır. Ayrıca Hükûmetin Ali Galip teşebbüsü halk arasında da olumsuz etkiler yaratmış, halkı Heyet-i Temsiliye başında bulunan Mustafa Kemal'e daha çok yaklaştırmıştır.

6. İstanbul-Anadolu ilişkisinin Kesilmesi

Sivas Kongresi'nin son günleri yaklaşırken, Elazığ Valisi Ali Galip ve Binbaşı Noel'in, Osmanlı İçişleri Bakanı Adil Bey'in suç ortaklığıyla bazı Kürt önderlerini kullanarak Kürtler arasındaki kışkırtıcı davranışlarda bulunmaları sonucu İstanbul-Anadolu ilişkisi gerginleşmiş, Mustafa Kemal de bu konuyla ilgili olarak 10 Eylül'de Adil Bey'e sert bir telgraf göndermiştir. Mustafa Kemal telgrafında; "... Alçaklar, cana kıyanlar, düşmanlarla birlik olup ulusa karşı haince düzenler kuruyorsunuz. Ulusun gücünü ve iradesini anlamaya gücünüz yetmeyeceğine kuşkum yoktu. Fakat yurda ve ulusa karşı haincesine ve bütün gücünüzle uğraşacağınızla inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın Galip Bey ve yardakçıları gibi akılsızların bönce ve kuruntuya dayanan vaatlerine kapılarak ve Bay Noel (Novil) gibi ulusumuz ve yurdumuz için zararlı olan yabancılarla vicdanınızı satarak işlediğiniz alçaklıkların ulusca yükletilecek sorumluluğunu gözönünde tutunuz. Güvendiğiniz kişilerin ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız. [167].

Mustafa Kemal ve arkadaşları Damat Ferit'e saldırırken Padişah'ın Damat Ferit'i desteklemesini görmezlikten geliyorlardı. Böyle bir kam-

[166] Nutuk; s. 103.

[167] a. g. e., s. 102.

panya yürütmekte amag, Damat Ferit'i en kısa zamanda iktidardan düşürmekti. Çünkü Damat Ferit faaliyetleriyle millî mücadelenin en amansız ve tehlikeli düşmanı haline gelmişti.

Sivas Kongresi'nin son gününde Kongre Sadrazama, Padişah ve millet arasına koyduğu engellerden vazgeçmezse, milletin artık her türlü davranış ve yürütümünde kendisini özgür sayacağını ihtar ediyor ve şunları bildiriyordu: "Yurdun ve ulusun haklarını ve kutsal varlıklarını ayaklar altına alarak ve Padişah hazretlerinin yüksek şeref ve onurlarını kırarak, aymazca girişim ve davranışlarınız anlaşılmıştır. Ulusun Padişah-tan başka hiçbirinize güveni kalmamıştır. Bunun için, durumlarını ve dileklerini ancak Padişaha bildirmek zorundadırlar. Kurulunuz yasa dışı davranışlarının ağır sonuçlarından korkarak ulus ve padişah arasında bir duvar gibi giriyor. Bu yolda direnmeniz daha bir saat sürerse ulus artık her türlü davranış ve yürütümünde kendisini özgür ve özürlü sayacak. Bütün yurdun yasal olmayan kurulunuzla kesin olarak ilgisini ve bağlantısını kesecektir. Bu son uyarımızdır. Bundan sonra ulusun olacağı durum, burada bulunan yabancı subaylar aracılığı ile İtilâf Devletleri temsilciliklerine de ayrıntılı olarak bildirilecektir. [168]

Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin bu müracaatlara elinden gelen güçlüğü göstererek saraya ulaşmasını önlemek istemesi üzerine, Mustafa Kemal 12 Eylül 1919'da Sadrazama Umumi Kongre Heyeti adına çektiği bir telgrafla İstanbul Hükûmeti'yle ilişkisini kestiğini bildiriyor ve şöyle diyordu; "Hükûmet ulusun sevgili padişahına dilediklerini ulaştırmasını engelleyip onunla bağlantısını kesmekte ve gerçekleşen haince davranışını sürdürmekte direndiğinden, ulus da yasal bir hükûmet başa geçinceye değin İstanbul Hükûmeti ile yönetim yönünden ilişkisini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırmasını büsbütün kesmeye karar vermiştir." [169]

Mustafa Kemal bir taraftan da vilâyetlere ve komutanlara tebligatta bulunarak milletvekili seçimi işinin biran önce bitirilmesi için gerekli hazırlıklara derhal girişilmesini istedi. Millî hareketin millete iyice yayılıp anlaşılması için 13 Eylül'den itibaren Sivas'ta İrade-i Milliye adıyla bir de gazete yayımına başladı. 13/14 Eylül gecesi de İstanbul ile ilgisini keserek milletin yetkili merciinin ancak Heyet-i Temsiliye olduğunu komutanlara, valilere tamim etti ve bu kararını kongre adına Padişaha da bildirdi. [170]

[168] a. g. e., s. 105, 106.

[169] a. g. e., s. 107.

[170] a. g. e., s. 195. ATASE Arşivi; Kls. 11, Dos. 335, F. 14.

7. Hükûmete Yapılan Baskılar ve Damat Ferit Paşa'nın İstifası

Damat Ferit Paşa da Anadolu'daki millî akımın kendi makamı için nekadarkı tehlikeli olduğunu Sezeker bu harekete şimdi daha fazla önem vermeye başlayarak, bu hareketi önlemek için çeşitli çareler düşünmeye başladı. Bu amacını gerçekleştirmek için önce İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'i ziyaret edip onunla bu konu hakkında uzun bir görüşme yaptı. Robeck, yaptığı bu görüşmeyi İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bir telgrafla bildirdi. Telgrafta; "İngiliz Yüksek Komiseri ile uzun bir görüşme yapan Sadrazamın Mustafa Kemal hareketine gittikçe artan bir önem verdiği, bu hareketi bastırmak için ya İstanbul Hükûmeti'nce Anadolu'ya asker gönderilmesi, ya da İtilâf Devletleri'nce bazı stratejik noktaların işgal edilmesi, gerektiğini düşündüğü, 2. Sadrazama birinci teklifin bir iç harp demek olacağı, ikinci şık konusunda ise İtilâf Devletleri'ne harpten bıktıkları şekilde cevap verildiği..." [171] bildiriliyordu. Damat Ferit Merkezî hükûmetle halkın çoğunu, İtilâf Devletleri'nin gücünü benimseyerek barış konferansının kararlarını kabule hazır olduklarını, fakat Mustafa Kemal'in taraftarlarının savaşı sürdürmek istediklerini, bu davranışlarının çılgınlık olduğunu ve yurtseverlikle bağdaşmayacağını belirtti. Robeck'in Mustafa Kemal'le görüşerek ülkeyi içine düşürdüğü tehlikelerin ciddiyetini anlatması önerisini de Damat Ferit Paşa artık çok geç olduğu gerekçesiyle reddetti. [172] Aslında Robeck de bir süre bu konunun ciddiliğini Lord Curzon'a bir telgrafla bildirdi. Robeck 17 Eylül 1919'da gönderdiği telgrafta;

"1. Türkiye'de ciddi bir kriz bulunduğu yurdun işgali üzerine Erzurum'da başlayan Mustafa Kemal hareketinin gittikçe yayıldığı ve bunun bağımsız bir Anadolu cumhuriyetinin kurulmasına doğru hızla geliştiği. Hareketin Harbiye Nezareti'nce desteklendiği, veliahtın da bununla irtibatla olduğu...

4. Durumu düzeltme işinin İngiltere'ye düştüğü, ilk önemli sorunun kuvvet kullanıp kullanılmayacağı sorunu olduğu bu konuda General Milne'nin de talimat istediği, milliyetçilerle çarpışmamak için Samsun'daki İngiliz kuvvetlerinin geri çekildiği, Anadolu demiryollarındaki İngiliz kuvvetlerini geri çekmenin güç olduğu.

5. Yunanlılarla İtalyanlar Anadolu'da kaldıkça çatışmanın sürüp gideceği, bu durumda Türklerin İngiltere'yi sorumlu tuttıkları, İngiltere'nin ise Yunanlıları yüzüstü bırakmayacağı.

[171] Şimşir; s. 102.

[172] Sonyel; s. 142.

6. Ya yeniden savaşa başlamak, ya da Yunanlılarla İtalyanları Anadolu'dan geri çekmekten başka ihtimal görünmediği acilen barış yapılması ihtiyacı" [173] belirlediğini bildiriyordu.

Damat Ferit Paşa Hükûmeti içte ve dışta önemini ve itibarını kaybetmişti, ancak Ferit Paşa ısrarla iktidarı elde tutmak için mücadele veriyordu. Padişah da onu iktidarda tutmak için elinden geleni yapıyordu. Bu amaçla Padişah 20 Eylül'de bir beyanname yayınlamıştır. Beyanname de özetle şöyle deniliyordu: "...Devlet ve millet haklarının korunmasına çalışmak hepimize düşen bir vazife ise de, bunun akla en uygun yolu, davayı siyasî teşebbüslerle yoluna koymaktır. Millî birliğimizi bozacak ve hükûmetin nüfuzunu kıracak her türlü hareketler ve ulusun fertleri arasındaki ayrılığı ve parçalanmayı gerektirecek her türlü girişimler devletimizin esas çıkarlarıyla bağdaşamaz. Bazı kimseler, ülkenin gerçek durumunu değiştirip güya ahali ile hükûmet arasında muhalefet olduğunu ilân etmektedirler. Bu hâl, hakkımızdaki Avrupa kamu oyunu yanıltır, seçimleri ve meclisin toplanmasını geciktirir ve dolayısıyla hükûmetin güçlüklerini artırmış olur..." [174]

Damat Ferit Paşa'nın durumunu kuvvetlendirmek amacıyla yayınlanan bu beyanname Mustafa Kemal'in daha önceden aldığı önlemlere rağmen ülkede yayılmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Mustafa Kemal de Padişahın bu beyannamesini karşılıksız bırakmamak amacıyla bir telgraf göndermiştir. Mustafa Kemal'in Padişaha gönderdiği telgrafta; "İhanetle halkı birbiri aleyhine döndürerek ulusu, yabancıların ihtirâslarına feda eden bu kabinenin ulusun isteğine karşın iktidarda kalması, büyük felâketlere yol açmaktadır... İç ve dış düşmanlarımızın emellerini tamim etmek isteyen bu kabinenin iktidarda kalmasını, sizin düşmanlarımızdan başka kimse istemez." [175]

Mustafa Kemal İstanbul Hükûmeti'ne karşı faaliyetlerini ve hükûmete yaptıkları baskıları şöyle anlatmaktadır: "İstanbul Hükûmeti ile ilgiyi kesişimizin on beşinci günündeyiz. Ulusal karara karşı bir durum alan kimi yerlerde, ister istemez ulusal akıma uymaya zorlandı. İstanbul Hükûmeti'ne hizmet eden kimi görevliler ya kaçtılar, ya da boyun eğme durumuna getirildiler. İstanbul'a bütün yurttan, her gün İstanbul Hükûmeti'nin düşürülmesi isteğini bildiren binlerce tel yağdırılmaya başlandı. İtilâf Devletleri'nin Anadolu'da dolaşan subay ve görevlileri ayaklanmaya karşı tarafsız olduklarını ve "ülkenin iç işlerine ka-

[173] Şimşir; s. 103.

[174] Sonyel; s. 143.

[175] a. g. e., s. 144.

rısmayız" sözünü her yerde açıktan söylemeye başladılar. Bu durum karşısında Padişah ve Ferit Paşa, ulusal eylem yöneticileriyle anlaşmaktan başka çıkar yol kalmadığını, ama herhalde yerlerini bırakmazsınız bu anlaşma yolunu bulabilecek araçlar araştırmaya başladıkları kanısına varmak yanlış olmaz inancındayım." [176]

Gerçekten de Damat Ferit Paşa Anadolu'daki hareketi güç kullanarak ezmek yönünde İtilâf Devletleri'nden yardım görmeyince Abdülkerim Paşa'yı aracı olarak kullanmıştır. Mustafa Kemal'le Abdülkerim Paşa arasında yapılan telgraf görüşmeleri sonunda Damat Ferit Paşa, üç gün sonra istifa etmiştir. Abdülkerim Paşa, Mustafa Kemal'le yaptıkları telgraf görüşmelerinin metnini Padişaha göstermiş Padişah da daha fazla direnmenin yersiz olduğunu anlayarak Sadrazamı iktidardan düşürme çabalarına karşı koymaktan vazgeçmiştir. [177]

Damat Ferit Paşa, son olarak İngilizlerden yine askerî yardım talebinde bulunmuş, bunu sağlayamayınca da 30 Eylül 1919'da istifa etmek zorunda kalmıştır.

Padişah bu istifayı kabul ederken ateşi ateşle bastırmaya çalışılmasının bir sürede başkalarının tecrübe edilmesini söylemiştir. [178]

Damat Ferit Paşa'nın istifası bütün yurttaki sevinç uyandırmış ve duyulan sevinç telgraflarla Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmiştir. [179]

[176] Nutuk; s. 130.

[177] ATASE Arşivi; Kls. 4, Dos. 1135, F. 20.

[178] Göztepe; s. 219.

[179] ATASE Arşivi; Kls. 335/19, Dos. 8, F. 10-17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. İSTANBUL - ANADOLU İLİŞKİLERİNDE YUMUŞAMA

1. Ali Rıza Paşa'nın Sadarete Getirilmesi ve Anadolu ile ilişkiler

Damat Ferit Paşa'nın Sadarettten istifası üzerine Padişah bu makama getirilmek üzere iki kişi ile görüşme yapmış ve sonuçta Ali Rıza Paşa'yı yeni kabineyi kurmakla görevlendirmiştir. Padişah; "Bu hulleci bir kabine olacak Tefvîk Paşa son fişegimizdir, onu âtiye saklamalıyız" diyerek bu kabine hakkındaki düşüncelerini açıkça belirtmiştir. [180]

Milliyetçi bir hüviyet taşıyan Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin [181] İstanbul'da iş başına gelmesi Mustafa Kemal Paşa ve millî dava için Damat Ferit'in düşürülmesinden sonra kazanılan ilk zaferdi. Gerçekten saray yenildiğini kabul etmiyordu. Padişah bu milliyetçi kabine vasıtasıyla iktidar ve idareyi tekrar ele geçirmeye çalışacak ve bu kanaldan, Anadolu'da millî iradeyi serbestçe yürütmekte olan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni", onun, "Temsil Heyeti'ni ve Başkânı Mustafa Kemal Paşa'yı tasfiye çarelerini arayacaktı. İstanbul için, Ali Rıza Paşa Kabinesi ancak bir "intikâl kabinesi" idi. [182]

[180] Türkgeldi; s. 245. Ancak Tarık Mümtaz Göztepe, Padişahın Ali Rıza Paşa'yı Kuva-yı Milliyeye itimât telkin etmek amacıyla tarafsız bir kabinenin iş başına getirilmesi için seçtiğini bildiriyor. (Göztepe; s. 220)

[181] Yeni kurulan kabine şu şekilde teşekkül etmiştir :

Sadrazam	: Ali Rıza Paşa
Hariciye	: Mustafa Reşit Paşa
Harbiye	: Cemal Paşa (Mersinli)
Bahriye	: Salih Paşa
Şura-yı Devlet	: Abdurrahman Şeref Efendi
Dahiliye	: Damat Mehmet Şerif Paşa
Adliye	: Ayandan Mustafa Efendi
Maliye	: Tefvîk Bey
Nafia	: Abuk Ahmet Paşa,
Ticaret ve Ziraat	: Hadi Paşa,
Maarif	: Said Bey,
Evkâf	: Vekâleten Said Bey (Türkgeldi, s. 250.)

[182] Bıyıklıoğlu; s. 54, 55.

Ali Rıza Paşa kabinesindeki bazı kişiler ve Ali Rıza Paşa'nın çeşitli davranışları sonucu Mustafa Kemal'de bu kabineye karşı bazı tereddütler oluşmasına yol açmıştır. [183] Ali Rıza Paşa ilk etapta Heyeti Temsiliye ile görüşmeyi biraz geciktirmişti. 2 Ekim günü Ali Rıza Paşa Kabinesi ile görüşme istenmiş, Ali Rıza Paşa da bir gün sonra görüşebileceklerini söylemiştir. Bu tarihte Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye namına bir genelge yayınlayarak Ali Rıza Paşa'nın yeni kabineyi kurduğunu ve hükûmetçe kabul edilmesini önerdiği bazı ilkeleri bütün halka duyurmuş, bilgi için de Sadrazama göndermiştir. Mustafa Kemal'in kabul edilmesini istediği ilkeler ise şöyledir :

"1. Yeni hükûmet, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kararlaştırılan ve saptanan örgütlere ve ulusal amaçlara saygı gösterirse Kuva-yı Milliye ona yardımcı olacaktır.

2. Yeni hükûmet, Meclis-i Milli'nin toplanarak gerçekten denetleme işine başlayıncaya dek, ulusun kaderi ile ilgili hiçbir yüklenmeye girmeyecektir.

3. Barış Konfransına atanacak delegeler, ulusun isteklerini gerçekten anlamış ve güvenini kazanmış bilgili ve güçlü kişilerden seçilecektir." [184] 3 Ekim günü de Sadrazama bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta daha önceden belirtilen ilkeler yazılmış ve şöyle devam edilmiştir; "Ulus şimdiye dek, başa geçenlerin anayasa ve ulusal isteklere aykırı davranışlardan üzüntü duydu. Bundan dolayı, yasal haklarını tanıtmak ve kaderini yetkili ve güvenilir ellere görmek için kesin kararını verdi. Gereken dayanğı girişimlere başladı. Düzenli örgütlere bağlı Kuva-yı Milliye ulusun kesin irâdesini bütünüyle gösterme ve tanıtlama gücünü kazandı.

Ulus, padişahın güvendiği yüce kişiliğinizle yüksek arkadaşlarınızı güç durumda bırakmak istemez. Tersine, yardımcı olmaya bütün içtenliğiyle hazırdır. Ancak, hükûmet üyeleri arasında Ferit Paşa ile işbirliği yapmış nazırların bulunuşu, yüksek hükûmetinizin görüşleriyle ulusal isteklerin uygunluk derecesini büyük bir açık yüreklilikle anlamak zorunluluğunu doğurmuştur. Ulusa tam güven gelmeden, iyiliğe doğru atılmış olan adımın durdurulması ve yarım önlemlerle yetinilmesi uygun görülmemektedir" [185]

[183] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; c. I-III, Ankara, 1989, s. 33.

[184] Nutuk; s. 143.

[185] a. g. e., s. 144.

Sadrazamın bu telgrafa bir gün sonra cevap vereceğini öğrenen Mustafa Kemal, "Biz bazı davranışlardan, Ali Rıza Paşa Hükûmetin de bulunan kişilerin de kafalarında bir bulanıklık sezer gibi olduk" diyerek buna karşı önlem olarak "Hükûmet ile ulus arasında, görüş ve istek yönünden uyuşma sağlandığı, genelge ile bildirilinceye dek, eskisi gibi resmi yazışmanın kesilmiş bir durumda bulundurulması" gerektiğini bildirdi. [186]

Sadrazam'dan gelen cevap Mustafa Kemal'i daha çok endişelendirdi. Çünkü Sadrazam, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kararlaştırılıp tesbit edilen, telyazılarında bildirilen örgüt ve amaçların neler olduğu hükûmetçe bilinmediği, kongrelerde alınan kararların kendilerine gönderilmesini istemişti. Mustafa Kemal bu durumu şöyle değerlendirmiştir: "... bu denli gürültü doğuran ve uygulanması kendilerinden önceki hükûmetin düşmesi sonucunu veren kongre kararlarını bilmemeleri düşünülebilir miydi? Amaçlarının, zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir yüklenmeye girmeksizin, yeni ve şeytanca önlemlerle, ulusu aldatarak kendini göstermiş olan dayanışma ve bağlılığı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmem. Ama bozuşma olacaksa, ben de her şeyden önce onların içlerinde sakladıklarını ulus önünde belirtecek bir yol tutmayı yeğledim. Bundan dolayı Sadrazamın ve sayın arkadaşlarının isteklerini yerine getirdim. 4 Ekim 1919 günlü telyazısı ile kongre bildirisini, olduğu gibi ve tüzüğün yalnız örgüt ile ilgili temel noktalarını da özet olarak bildirdim." [187]

Sadrazamla ve bazı kabine üyeleriyle daha sonradan yapılan görüşmeler sonucu Heyet-i Temsiliye Ekim'de yeni hükûmeti desteklemeye karar verdi.

2. Amasya Protokolü

Ali Rıza Paşa Hükûmeti, 9 Ekim 1919 günü bir şifreyle, Heyeti Temsiliye ile yakından görüşmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın yola çıkmasının uygun görüldüğünü bildirdi. Ancak, Salih Paşa'nın sağlık durumunun biraz bozuk olması nedeniyle, görüşme yerinin olabileceğince yakın olması ve İstanbul'dan deniz yoluyla gitmesinin düşünüldüğü belirtildikten sonra, Heyeti Temsiliye'den kimlerle ve nerede buluşmalarının tasarlandığı soruldu. Heyeti Temsiliye ise 10 Ekim'de verdiği cevapta, buluşma yeri olarak Amasya'yı uygun gördüklerini, görüşmek içinse Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Bekir Sami Beylerin gideceğini bildirdi.

[186] a. g. e., s. 145.

[187] a. g. e., s. 148.

Salih Paşa ile Amasya'da 20 Ekim'de başlayan görüşmeler 22 Ekim'de sona erdi. Görüşmelere başlamadan Salih Paşa, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tekliflerini 18 Ekim'de Ali Rıza Paşa'ya bildirdi. Salih Paşa'nın bildirdiği teklifler şöyledir :

- "1. Barış delegasyonunun en az üçte birinin milliyetçilerden olması,
2. Milliyetçi mebusların hükûmetçe kabul edilmesi,
3. Hükûmetçe genel af ilân edilmesi Malta'ya sürülenlerin geri getirilmesi için teşebbüse geçilmesi, suçluların mahkemeye sevk edilmesi.
4. Ferit Paşa kabinesinin bazı üyelerinin Yüksek Divana sevk edilmesi,
5. Padişaha sadakatin teyidi,
6. Meclisin açılışına kadar milliyetçilerin bazı önemli memleket işlerini kontrol etmeleri, yeni bir kabine kurulması halinde buna milliyetçilere karşı olan nazırların alınmaması,
7. Kabineye yeni bazı üyelerin alınması,
8. Devletin dış politikası konusunda Sivas Kongresi kararlarının uygulanması ve,
9. Milliyetçi hareketler aleyhindeki Bozkır ve Adapazar hareketlerinin hükûmetçe önlenmesi." [188]

Salih Paşa ayrıca Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bu tekliflerine hükûmetçe cevap verilmeden kendisinin Sivas'a hareket etmesinin doğru olmayacağını kendisine bu konuda talimat verilmesini istedi. 19 Ekim'de Salih Paşa'ya bu konuda Ali Rıza Paşa'dan şöyle bir talimat gelmiştir;

- "1. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin, parlamentonun açılışına kadar hükûmete müşavir bir heyet olarak kabul edileceği,
2. Heyet-i Temsiliye'nin tekliflerinden bazılarının kabule değer görüldüğü bazılarının ileride parlamentoya sunulacağı, diğer bazılarının ise kabul edilemeyeceği..." [189]

Bu görüşler çerçevesinde başlayan görüşmeler üç gün sürdü ve görüşmeler sonunda ikişer sayı olmak üzere beş tane protokol düzenlendi. Protokollerin üçü iki tarafca imzalandı, ancak iyi tane protokol, gizli sayılarak imzalanmadı.

[188] Şimsir; I, s. 111.

[189] a. g. e., s. 212.

21 Ekim 1919'da Salih Paşa'nın önerdiği ve Heyeti Temsiliye'ce kabul edilen protokol şöyledir :

"Askerin siyasetle meşgul olduğu fikri verilmemeli ve hatta asker siyasetle iştigal etmemeli.

1. İttihatçılığın, İttihat ve Terakki düşüncesinin ülkede yeniden uyanması, dahası, kimi belirtilerinin görülmesi, siyasa açısından çok dokunaklıdır. Çünkü bütün İtilâf Devletleri'yle Müslüman olmayan uyruklar bu çığır ve bu düşünceye karşıdırlar; bu durumun yurt için yıkım nedeni olacağını, konferansa kötü etki yapacağını temsilciler ağız birliği ile söylemektedirler. Çevre ve zaman, yanlış çevrileme ve yoruma çok uygun olduğundan en ufak bir davranış ve durumdan da çekinmek gereklidir.

2. Hükûmetle ulusal örgütler arasında temel noktalarda anlaşma olmuş, kesinlikle karşıtlık ve anlaşmazlık kalmamıştır. Bundan dolayı, hükûmetin yeri ve gücünü sarsacak en küçük karışmadan kaçınmak, ülkenin esenliği açısından çok gereklidir. Şu halde eldeki yasalar (ın) buyruklarına uymayı tutulacak yol olarak benimsemiş olan hükûmete karşı filanın işten alınması, filanın atanması, filanın cezalandırılması gibi isteklerden vazgeçilmesi gerekir.

3. Öç alma siyaseti izlemeyecekleri, yaptıkları üstlenmeler gereği bulunduğu, vaktiyle örgütlere karşıtlık etmesinden dolayı tutuklanmış kimseler varsa bunların salıverilmesi, bunlarla yapılacak yasal kovuşturmayla karşı gelinmemesi gerekir.

4. Zorla göç ettirme dolayısıyla suç işleyenlerin yasal olarak cezalandırılması, adalet ve siyasa açısından çok gereklidir.

5. Savaşa katılmış olmamızın uygun olup olmadığı yolundaki görüşlere hükûmet dokunmaz. Ancak, (savaşa) katılmanın uygun olduğuna ilişkin görüşlerin şimdilik gizli tutulması ülkenin esenliği gereğidir. Çünkü, görüşlerinin yerinde olduğunu savlayanlar İtilâf Devletleri'ne düşman, Alman'a dost sayılarak ürküntü veriyor.

6. Milletvekili seçimlerinin özgürce yapılması; bize karşı yapılacak karşı koyma ve karışmaların önlenmesi uyruklar arasında çıkması düşünülen anlaşmazlıkların giderilmesi için gerekli, yurdun esenliği için çok zorunludur. Çünkü karışma yapılması dedikodulara neden olmakla birlikte, örneğin, tanınmış itttihatçıların milletvekili seçilmesi İtilâf Devletleri'nin karşı koymasına, dahası karışmalarına neden olabileceğinden seçimlerin halkın oyuna bırakılması gerekir. Aslında Meclisi Mebusan'da karşıcıl partilere de gerek vardır.

7. Coşkulu gösteriler ve yazılardan vazgeçilmesi.

8. Güvenliği bozacak davranışlara yer verilmemesi, önceleri köprüde adam vurulmak gibi, olmuş işlerin kendi onaylarıyla yapılmamış olduğunun duyurulması.

9. Hükûmetin ne iyiliğine, ne de ona karşı bir şey yazılmaması. [190]

Bu protokolün bazı noktalarına itiraz edildiyse de, kabulünde bir sakınca görülmemiş ve kabul edilmiştir. 22 Ekim günü görüşülen ikinci protokol uzun görüşme ve tartışmalara neden olmuştur.

Bu görüşmelerde en önemli konu Millet Meclisi'nin nerede toplanacağı sorunu olmuştur. Görüşmeler sonunda Salih Paşa, Meclisin İstanbul'da toplanmasının doğru olmayacağı konusunda ikna edilmiştir. Ancak Salih Paşa, bu görüşmeleri kabul etmekle birlikte, bu katılımın kişisel olduğu, şimdiden bütün hükûmet adına söz veremeyeceğini belirtti. Ayrıca hükûmet üyelerini inandırmak ve bu düşünceye katılımlarını sağlamak için elinden geleni yapacağına dair söz vermiş ve başaramazsa hükûmetten çekileceğini bildirmişti.

Salih Paşa bu protokolleri, hükûmetine danışmadan imzaladığı için 25 Ekim'de İstanbul'a dönünce, merkezî hükûmetle milli mücadele liderleri arasında anlaşmazlıklar başgöstermeğe başladı. Sadrazamın, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin bir temsilcisiyle görüşürken hükûmetle millî örgüt arasında her konuda anlaşmaya varıldığını iddia etmesine rağmen, her iki tarafı birbirinden ayıran bazı önemli görüş ayrılıkları vardı. Salih Paşa, İtilâf Devletleri temsilcilerinin baskısı yüzünden, Amasya Protokolü'nü olduğu gibi kabul etmeye hükûmeti iknâ edemiyordu. [191] Ali Rıza Paşa Hükûmeti görüntüde Anadolu'ya yardımcı oluyor, gerçekte ise millî kuvvetleri oyalamaya çalışıyordu. Ali Rıza Paşa'nın bütün bu oyalama çalışmalarına rağmen "Amasya Görüşmesi" gibi bir görüşmeyi istemesi Anadolu için son derece önemlidir. İstanbul Hükûmeti, Amasya görüşmelerini istemekle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hem varlığını hem de kudretini tanımış oluyordu. İtilâf Devletleri ise, İstanbul Hükûmeti'ni kukla gibi kullanmak suretiyle, Türk milletinin kaderi üzerinde dilediklerini yapamayacaklarını bir dereceye kadar anlamış oldu.

[190] Nutuk; Vesikalar III, Ankara, 1991, s. 809, Vesika 159, 160 Mithat Sertoğlu; "Amasya Protokolünün Tam ve Gerçek Metni" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3, s. 9-14. Ayrıca geniş bilgi için Bkz. Uluğ İğdemir; Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Ankara, 1975, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, s. 12.

[191] Sonyel; s. 153, 154.

3. Sivas'ta Mustafa Kemal'in Kolordu Komutanlarıyla Toplantısı

Salih Paşa'nın İstanbul'a dönmesinden sonra, Millet Meclisi'nin nerede toplanacağı konusunda İstanbul Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye arasında yazışmalar ve tartışmalar başladı. Mustafa Kemal, Heyeti Temsiliye adına Cemal Paşa'yla görüşmelerini sürdürürken, İstanbul'daki millî örgütlerinde bu konudaki fikirlerini sormuştur. İstanbul'daki örgütlerden gelen cevap ise şöyledir: "Milletvekillerinin İstanbul'da toplanmalarında bir sakınca ve tehlike olmadığı, İtilâf Devletleri'nin herhangi bir davranışlarının uygarlık dünyasına karşı kötü etki yapabileceğinin olanak içinde bulunduğu" bildirildikten sonra buna: "Yasama gücü şimdiki yetkisini genişletmeye girişirse Padışahın da Meclisi dağıtmaya kalkışması ve bize karşı olanların tehlikeli bir davranışta bulunmaları, İtilâf Devletleri'nin de bundan yararlanarak sizin gibi yüksek kişilere saldırmaya yeltenmeleri düşünülebilir" sözleri ekleniyordu. [192]

Mustafa Kemal yaptığı uzun görüşmeler sonunda şu karara vardı: "Bu yazışmalardan ve bu yazışmalarda ileri sürülen düşüncelerden kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, bizim İstanbul'daki örgütümüzün başında bulunanlar hükûmet üyelerinin, sunum bunun ileri sürdüğü düşünceler karşısında güçsüz kalmışlardı ve artık onların sözcüsü olmaktan başka bir iş yapamıyorlardı." [193] Mustafa Kemal toplantı yerinin tesbit edilmesinde bu yazışmaları sürdürürken diğer taraftan da kamu oyu yoklaması yapıyordu. Bu arada ordu komutanlarının da bu konudaki görüşlerini almak amacıyla 29 Ekim'de 15 nci, 20 nci, 12 nci ve 3 ncü Kolordu Komutanlarını Sivas'ta bir toplantıya çağırırdı.

Mustafa Kemal Diyarbakır'daki kolordu komutanına, Edirne'deki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e, Bursa'da Yusuf İzzet Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e de, "kendilerini, aradaki uzaklık ve özel durumları dolayısıyla çağıramadıklarını" bildirdi. [194]

Çağrılan komutanlardan Selahattin Bey zaten Sivas'ta idi. Kâzım Karabekir Erzurum'dan, Ali Fuat Paşa Ankara'dan ve Konya'daki kolordu komutanının cephe ile ilgili bazı önemli işleri kendisinin düzene koyması gerektiğinden ona vekil olarak Kurmay Başkanı Şemsettin Bey Konya'dan gelip Sivas'ta toplandılar.

[192] Nutuk; s. 195, 196.

[193] a. g. e., s. 198.

[194] a. g. e., s. 199.

16 Kasım'da görüşmelere bağlandı. Görüşmelerin gündeminde üç önemli konu vardı. Bu konular kısaca şöyledir :

1. Meclisi Mebusan'ın toplantı yeri,
2. Toplantıdan sonra Heyeti Temsiliye ve teşkilât-ı milliyenin alacağı şekil ve faaliyet tarzı,
3. Paris Sulh Konferansı'nın hakkımızda olumlu veya olumsuz bir karar vermesi halinde karşı hareket tarzı,

Sivas'ta Heyeti Temsiliye azalarıyla yapılan bu görüşmeler 29 Kasım 1919'da sona ermiş ve şu kararlar alınmıştır :

"1. Meclis-i Millînin İstanbul'da toplanmasındaki sakınca ve tehlikeye rağmen, hükûmeti seniyenin harîçte içtimama ademi muvafakati yüzünden ve memleketi buhrana düçar etmekten iktinâben, İstanbul'da içtimayı zarureti kabul edildi. Ancak aşağıdaki tedâbirin ittihâzı tekrarrur etti.

a. Bilumum mebusları vaziyet hakkında tenvir ile münferiden mütalâaları talep etmek.

b. Mebuslar, İstanbul'a gitmeden evvel Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi mahallerde kısım kısım toplanarak Meclis-i Millî'nin içtimama nazaran gerek İstanbul'da ve gerekse harîçte alınması lazım gelen emniyet tedâbirini ve programımızın esasatını müdafaa edecek kuvvetli bir grubun vücuda getirilmesi esbabını tezekkür ve teemmül eylemesi.

c. Teşkilâtın cemiyeti, süratle teşmil ve tersin için Kolordu Kumandanları ve ahz-ı asker müesâsı vasıtasıyla delâleti seriai fîlîyede bulunmaları.

d. Bileümle rüesayı memurını mülkiyeden her ihtimale karşı, teşkilâtı milliyeye sadakatte bulunacaklarına dair söz almak ve kendilerinin vaaiti mevcudiyeleriyle teşkilâtı cemiyeti, taazzuv ettirmeğe sürat-i tevessüllerini talep etmek."

4. Meclisi Millî, İstanbul'da içtima ettikten sonra, mebusan emniyet ve serbestii tam ile ifâyı vazife-i teşriiye eylemekte olduklarını teyit edeceği güne kadar, heyeti temsiliye şimdîye kadar olduğu gibi harîçte kalarak vazife-i milliyesine devam edecektir. Ancak bileümle livalardan ve mebus olan zevattan intihâb edilmek üzere birer, vilayet ve müstakil livalardan ikişer zatın, nizamnamenin sekizinci maddesine istinaden heyeti temsiliye azası olarak Eskişehir kurbunda cemedilerek, vaziyetin tavrîhi ve Meclisi Mebusan'da sureti hareketin takriri tezekkür edilecek-

tir. Bu sebeple heyeti temsiliye dahi mahalli mezkûra intikâl edecektir. Bu içtimai müteakip heyeti temsiliye sureti münasibede takviye olunduktan sonra diğer zevat İstanbul'a Meclis-i Milliye gideceklerdir. Heyet-i Temsiliye'nin, vazifeye devam ettiği müddetçe teşkilâtı milliyenin şekil ve tarzı faaliyeti, nizamnamede münderic olduğu gibi olacaktır.

Meclisi, Mebusan'ı, emniyeti mutlaka içinde bulunduğunu teyit ettiği zaman, heyeti temsiliye nizamnamede mevcut selâhiyetine istinaden, umumi kongreyi içtimaa davet ederek onbirinci madde mucibince, cemiyetin alacağı vaziyeti âtiyenin takarrürünü, kongrenin kararına terkecektir. Kongrenin mahalli içtimai ve sureti in'ikâdı, o zaman ki ahval ve icabata tabi olacaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile in'ikâdı arasında geçecek müddet zarfından heyeti temsiliye, hükûmeti merkeziye ve Meclis-i Mebusan ile mecburiyeti katiyye görmedikçe münesebatı resmîyede bulunamaz." [195]

3 ncü madde de ise şöyle deniyordu: "Paris Barış Konferansı bizim için olumsuz bir karar verir ve hükûmet ile Meclisi Milli de bu karar kabul edilirse, en uygun yolla ve çabuk olarak ulusal iradeye başvuracak ve tüzükte açıklanmış olan esasların gerçekleştirilmesine çalışılacaktır. [196]

Sonuç olarak, bu toplantıda Millet Meclisi'nin, İstanbul'da toplanmasının sakıncalarına rağmen, hükûmetin başka bir yerde toplantıya izin vermemesi sebebiyle ve memlekette buhran yaratmamak amacıyla İstanbul'da toplanmasına karar verilmiştir.

4. Son Osmanlı Meclisi Mebusan'ın Toplanması ve Misak-ı Milli'nin Kabulü

Son Osmanlı Meclisinin, İstanbul dışında toplanmasının sakıncalarının da olmasına rağmen, İstanbul'da toplanmakla İngilizlerin tuzağına düşeceği milletvekillerinin Malta'ya sürülecekleri hemen hemen belliydi. Mustafa Kemal, bunu çok önceden görmüş, anlatmaya çalışmıştı. Mustafa Kemal, "Ben Millet Meclisi'nin İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağıtılacağını kesin olarak bekliyorum" der. Ancak Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşları bile bu gerçeği kavramakta O'na destek olmakta kararsızlık göstermişlerdir. Bu kararsızlıkta İstanbul'un payı büyük olmuştur. O sıralar Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin iş başında bulunması, fikirleri büsbütün karıştırmıştır. Görünüştteki yumuşama birçok kişinin fikirlerini saptırmış, Meclisin İstanbul'da toplanması daha güçlü savu-

[195] Cebesoy; s. 250, 252. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Uluğ İğdemir; Heyet-i Temsiliye Tutanakları.

[196] Nutuk; s. 200.

nulmuştur. Hatta Hükûmet, Mustafa Kemal'in kurduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Temsil Heyeti'ni dağıtmayı bile düşünmüştür. Mustafa Kemal, "iç ve dış düşmanlarla iş birliği yapanlar Ali Rıza Paşa Hükûmeti zamanında Ferit Paşa zamanındakinden daha fazla başarı sağlamaya başlamıştı" [197] derken acı bir gerçeği dile getiriyordu. Sonuçta son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın İstanbul'da toplanmasına karar verilmiş ve 1919 yılının son günlerinde milletvekilleri birer birer İstanbul'da toplanmaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Ankara'ya geldikten sonra, daha önceden milletvekillerine toplantı yeri olarak Eskişehir'i bildirmiş olduğundan, Ankara - Eskişehir demiryolunun işlemeye başlaması nedeniyle toplantı yerinin Ankara olduğunu bildirdi. Milletvekillerini Ankara'ya davet eden tamim ise şöyledir :

"1. Ankara-Eskişehir hattının işlemekte bulunması cihetiyle suhulet nokta-i nazarından müzakere mahalli olarak Ankara intihâp edilmiştir. Binaenaleyh Heyet-i Temsiliye azası olarak intihâp kılınmış olan mebusini muhteremenin ocağını beşinden itibaren Ankara'ya muvasalatlarına intizâr olunur. Hareketleri hakkında Heyet-i Temsiliye'ye itâyı malumat buyurulması rica olunur.

2. Heyet-i Temsiliye her livadan aza sıfatıyla gelecek mebuslarla icra edeceği müzakereye diğer mebusuni kiramdan mümkün olduğu kadar fazla miktarda diğer zevatın da müzakerata iştiraki son derece arzu edilmektedir. Bu hususta icap edenlere tebligatı lazımede bulunulması rica olunur. [198]

Ali Rıza Paşa Hükûmeti, Anadolu'da oluşmuş olan millî birlik ve teşkilâtı hükûmetin işlerine bir müdahale sayarak Ankara'ya karşı cephe almıştı. Önce milletvekillerinin Ankara'ya gitmesini önlemeye çalışmıştı.

İstanbul Hükûmeti'nin Ankara'ya gelecek olan milletvekillerini engellemeye çalışmalarına rağmen, milletvekilleri farklı zamanlarda Ankara'ya geldiler. [199] Mustafa Kemal Ankara'ya gelen milletvekillerine şöyle bir açıklamada bulunduklarını yazmaktadır. "...İlkin iç ve dış durumun güven ve rahatlık verici nitelikte gelişim gösteren noktalarını ve yönlerini araştırarak açıklamaya ve tanıtlamaya çalıştık.

[197] a. g. e., s. 208. Şimşir; Malta Sürgünleri, s. 167, 168.

[198] Nutuk; s. 271, 272.

[199] a. g. e., s. 250.

Sonra, belirli bir amaçta bilinçli ve dayanıklı olarak birleşmenin sarsılmaz bir güç olduğu gerçeğini, yorulmaksızın yineledik.

Bir toplumun yaşamasının ve mutluluğunun ancak dilekte ve dileği gerçekleştirme yolunda tam birlik olmasına bağlı bulunduğunu açıkladık. Yurdun kurtarılması, bağımsızlığın sağlanması amacına yönelmiş olan ulusal birliğimizin, köklü ve düzenli örgütlerin varlığına ve bu örgütleri iyi yönetebilecek kafaların ve güçlerin, bir tek beyin, bir tek güç olarak birleşmiş ve kaynaşmış duruma gelmesine bağlı olduğunu söyledik ve bu arada İstanbul'da açılacak Meclis-i Mebusan'da güçlü ve dânişık bir grup oluşturulması zorunluluğunu ortaya koyduk." [200]

Ankara'ya gelen milletvekilleri bu düşünce ve görüş birliği içinde ayrılmışlardır. Ayrıca ulusal istekleri dile getirecek bir grubun "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu"nun oluşmasına karar vermişlerdir. Ulusal istekler kısa bir programa temel olacak şekilde hazırlanmış ve Mişak-ı Millî'nin ilk ilkeleri de burada tespit edilmiş ve İstanbul'da da kabul edilmiştir.

Sivas'ta Heyet-i Temsiliye üyeleri ile kumandanların müştereken yapmış oldukları toplantılarda Erzurum'dan seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Heyet-i Temsiliye'nin başında kalması, Sivas'tan seçilen Rauf Bey'in de İstanbul Meclis-i Mebusan'ına katılması kararlaştırıldı. Böylece İstanbul'da Meclis-i Mebusan herhangi bir saldırıya uğrarsa, Anadolu'da kurulacak olan Millet Meclisi'nin başında Mustafa Kemal gibi önemli bir kişi bulunmuş olacaktı. [201] İstanbul'a gidecek olan ekibin başında ise yine millî mücadele için çok yararlılıkları görülmüş olan Rauf Bey vardı. Böylece İstanbul'a giden milletvekillerinin bir süre sonra İstanbul'un etkisine girmesi önlenmiş olacak, millî istekler kuvvetli bir şekilde savunulacaktı. Ancak daha önceden "Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu" ismi değiştirilip "Felâhı Vatan Grubu" adını almıştır.

Yapılan çalışmalar sonunda son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920 günü bir törenle açıldı. Milliyetçi milletvekillerinin çoğunlukta olmasını hazmedemeyen Padişah, rahatsız olduğu özürünü ileri sürerek törende hazır bulunmadı. Buna rağmen Hüseyin Rauf başkanlığındaki milliyetçi grup, Ankara ile İstanbul arasında ilişkileri daha iyi duruma getirmek için elden geleni yapmaya başladılar. Ve bu çabalarında bir

[200] a. g. e., s. 266.

[201] Cebesoy; s. 274.

ölçüde başarı sağladılar. Bu ilişkiler, 1920 Ocağı'nın sonuna doğru öylesine olumlu bir yönde gelişti ki, 28 Ocak'ta milletvekilleri Misak-ı Milli'yi resmen kabul ettiler. [202]

Misak-ı Millî, devletin ve milletin geleceğinin haklı ve devamlı bir barışa ulaşabilmesi için, şu şartları kapsamaktaydı:

1. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi imzalandığı vakit, düşman ordularının işgali altında bulunan ve çoğunluğu ile Arap olan yerlerin kaderi, ora halkının serbestçe vereceği karara bağlı kalacaktır. Bunun dışında kalan ve o gün işgal edilmeyen Türk ve İslâm çoğunluğunun bulunduğu bölge bölünmez ve ayrılmaz bir bütün sayılacaktır.

2. Halkın reyi ile ana vatana katılmış olan elviyeyi selâse (Kars, Ardahan ve Artvin) için tekrar gerekirse halkın reyine müracaat kabul edilecektir.

3. Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukukî durumunun tespiti de, halkın tam bir serbestlikle beyan edecekleri reye uygun olacaktır.

4. İstanbul şehri ve Marmara'nın güvenliği her türlü tehlikeden uzak kalmalıdır. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından ticaret serbesti ve ulaştırma, ilgili devletlerin oybirliği ile verecekleri karara bağlı kalacaktır.

5. Azınlıkların hakları, komşu memleketlerdeki Müslüman ahalinin haklarının korunması şartı ile kabul edilecek ve sağlanacaktır.

6. Millî ve iktisadî gelişmemizi mümkün kılmak amacıyla tam serbesti ve istiklâl sağlanması, siyasî, adlî, malî gelişmemize engel olan sınırlamaların kaldırılması gerekecektir. [203]

Meclis-i Mebusanca maddeler halinde tesbit ve kabul edilen bu esaslar aynı zamanda kuvvâ-yı milliyecilerin de gerçekleştirmeye çalıştıkları esaslardı. Bu sebeple, İtilâf Devletleri'nin "çok millîci" olarak niteledikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın ise, müttefiklere 'kâfi derece karşıt bulmadığı bu meclisin verdiği bazı kararları, Misak-ı Milli adı altında yayımlaması gerçekten büyük bir cür'etti. Çünkü İzzet Paşa Kabinesinden beri iş başına gelen Osmanlı hükûmetlerini İtilâf Devletleri, kendileri tarafından ileri sürülen her isteği kabule mecbur birer teşekkül olarak düşünmüşlerdi.

[202] Sonyel; s. 156, 157.

[203] Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi; II, s. 123-124, Tam metin için Bkz. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 17 Şubat 1336, Kansu II, s. 541, 542.

Halbuki Meclis-i Mebusan, bu kararı ile istenilenleri değil, ancak kendi isteğini yapmış oluyordu. [204]

Bu şekilde kabul edilen Misak-ı Millî her şeyden önce millî ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarını çizmiştir. Misak-ı Milli ile Türkler tam bağımsızlık şuuruna erişmişler ve millet olarak asgari haklarını istemişlerdir.

Misak-ı Milli ile Anadolu'da daha önceden ileri sürülen fikirler tekrarlanmış oldu. Osmanlı Parlementsunun bu fikirleri kabul etmesi ise Anadolu'nun gerçek zaferidir. [205]

Bu sırada olayları çok yakından ve ayrıntılarıyla izleyen İngilizler böylesi bir andın kabulünü kendi siyasal amaçları ve çıkarları açısından tehlikeli bulmuşlardı. Bu nedenle sorunu kökünden çözebilmek için yeni bir hamleye İstanbul'u işgal edip meclisi çalışmaz duruma sokmaya hazırlanıyorlardı.

5. İtilâf Devletleri'nin İstanbul Hükûmeti'ne Baskısı ve Ali Rıza Paşa Hükûmetinin İstifası

İtilâf Devletleri içinde özellikle İngilizler, Milli Meclisin açılmasını gizli ve açık şekillere engellemeye çalıştılar fakat bu bir emri vaki olduktan sonra müdahaleleri ile durumu güçleştirmekten ve daha karışık bir hale sokmaktan çekinmişlerdir. 24 Aralık tarihli notadan daha bir ay geçmeden, 20 Ocak'ta İngilizler yeni bir nota verdiler ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi Cevat Paşa'nın görevlerinden alınmalarını istediler. [206]

İngilizler gerekçe olarak aşağıdaki sebepleri gösterir bir nota göndermiştir. Gönderilen nota ile :

"1. Özel olarak seçilen subayların Kuva-yı Milliye kurmaylıklarına gönderilmeleri,

2. 14 ncü Kolordu'dan bir kısım erleri ayırıp terhis ederek Kuva-yı Milliye'ye yollanması.

3. Top kaması ve başka takımların kaçırılması.

4. Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun geri gönderilmesinin geciktirilmesi.

[204] Selahattin Tansel; Mondrostan Mudanya'ya Kadar, c. III, Ankara, 1973, s. 18.

[205] Ahmet Mumcu; Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Ankara, 1971, s. 53.

[206] Gökbilgin, II, s. 307.

5. Afyonkarahisar'dan Alaşehir'e alay gönderilmesi.

6. Bursa'dan Bandırma'ya bir alay gönderilmesi.

7. Bu işlerde Harbiye Nazırı ile Genelkurmay Başkanı'nın etkisi bulunduğu anlaşıldığından, kırk sekiz saat içinde bu iki kişinin görevlerinden uzaklaştırılması" [207] istenmiştir.

Kalbine bu notayı şiddetle reddetmiş, fakat meseleyi görüştüktan sonra hükûmetin istifa etmeyerek yerinde kalmasını, sadece Cemal ve Cevat Paşaların çekilmesini uygun bulmuştu.

Cemal Paşa bu durum karşısında görevden çekilmeyi uygun bulmuş ve durumu Mustafa Kemal'e şu şekilde açıklamıştır.

"... üç yol söz konusu oldu : Notaya birinci yanıtta sonra yanıt vermemek ve içindekilere kulak asmamak. Hükûmetin toptan çekilmesi. Benim çekilmem. Birinci yol tutulacak olursa, burada bir rezalet çıkmasından korkuldu. İkinci yol tutulursa, onların istediklerinin olacağı ve Ferit Paşa'nın işbaşına geleceği düşünüldü. Bu duruma göre, benim çekilmem ve nazırlığın vekillikle yönetilmesi yeğlendi." [208]

Mustafa Kemal, gönderdiği bir telgrafta, Cemal Paşa'nın vazifeden çekilmek suretiyle İngilizlerin isteğine uymasının çok vahim bir durum meydana getireceğini, ayrıca, Heyet-i Temsilîye'nin bir delegesinin bu heyetin haberi olmadan ve hatta onun görüşlerine rağmen vazifeden ayrılmasının kabul edilmeyeceğini bildirdi. Aynı gün sadrazama çektiği telgrafta da, İngilizlerin Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanının değiştirilmesini istemelerinin devletin siyasi istiklâline kesin saldırı olduğunu bildiriyordu. Ali Rıza Paşa tehditkâr bir dille bu telgrafa şöyle cevap vermiştir: "Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın hükûmetten çekilmesi ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın değiştirilmesi, yalnız İngilizlerce istenmiştir. İngiltere, İtalya ve Fransa temsilcileri, hükûmete ortak bir iltimatom vererek ve gerekçe bildirerek kırk sekiz saat içinde bu isteğin yerine getirilmesini dilemişlerdi Meclisi Mebusan'ın en çok bir iki güne dek çoğunluğu sağlayarak toplanması kesin olarak beklendiğinden, hükûmet her türlü sorunları meclisin gözleri önüne serecektir. Sizin bu konuda hiçbir girişimde bulunmamanız gerekir. Çünkü, söz Meclisi Mebusanıdır. Hükûmet üyeleri durumun ağırlığını iyice anladıklarından, işlerinin ve davranışlarının doğruluğuna inandıklarından, en elverişli kötü

[207] Nutuk; s. 269.

[208] a. g. e.; s. 270.

durumu seçmişlerdir. Karışmalara son verileceği, cumartesi sabahına değin bildirilmezse hükûmetin çekileceği ve bundan doğacak olayların sorumluluğunun kendisinin olmayacağı bildirildi.” [209]

Ültimeatom mahiyetinde olan bu telgraftan sonra, Mustafa Kemal, Sadrazama bir daha müracaat etti, ancak Cemal Paşa'nın görevde kalması konusunda sarfedilen gayretlere rağmen İngilizlerin isteği gerçekleşmiş oldu.

İngilizler bu isteklerini gerçekleştirdikten sonra faaliyetlerine devam ederek 19 Şubat 1920'de yeni bir istekte bulundular. İngiltere Devleti Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul'daki siyasal temsilcilerine gönderdiği, siyasal temsilcilğinde resmî olarak hükûmete ulaştırdığı sözlü bildirimde, padişahlık başkentinin Osmanlı Devleti'ne bırakıldığı bildirilmiş fakat bununla birlikte, Ermeniler ile, Yunanlılarla bütün itilâf Devletleri kuvvetlerine karşı olan tutumun değiştirilmesi istenmiş yoksa barış koşullarının değiştirilebileceği de eklenerek, “sızıntıya yol açacak en küçük olaylara bile meydana bırakılmaması” öğütlenmiştir. [210]

İtilâf Devletleri'nin bu istekleri karşısında İstanbul Hükûmeti, bu istekleri tamim etmiş ve bunlardan vazgeçilmesini bildirmiştir. İngilizler daha sonra Ali Rıza Paşa kabinesine, Yunanlılar karşısında bulunan kuvvetlerin geriye çekilmesi isteğinde bulunmuşlardır. [211] Ancak onların bu isteği Ali Rıza Paşa kabinesini zor durumda bırakmıştır.

Ali Rıza Paşa, İtilâf Devletleri'ne, Yunan cephesinde bulunan millî kuvvetleri geri çekirmek için yaptıkları teşebbüsün imkânsız olduğunu bildirir bir cevap vermiş; bu cevap üzerine İtilâf Devletleri'nin Yunan kuvvetlerini taarruza başlatmaları Ali Rıza Paşa kabinesini çekilmeye mecbur etmiştir. [212] (3 Mart 1920)

Ali Rıza Paşa'nın istifasından sonra, istifadan çok iktidara kimin geleceği konusu ülkede ilgi uyandırdı. Çünkü Damat Ferit Paşa'nın yenisadrazam olacağı söylentileri her tarafa yayılmıştı. Onun için 3 Mart'tan 8 Mart tarihine kadar geçen beş günlük bir süre, vatanseverler için büyük bir huzursuzluk devresi olmuş, Damat Ferit Paşa'nın iş başına getirilmemesi hususunda çok çaba harcamaları gerekmiştir. Nitekim “Felah-ı Vatan” grup başkanı ile “Meclis Reis Vekilleri” daha hükûmetin istifa ettiği gün, saraya giderek Kuvay-yı Milliye'nin kabul edebileceği bir hükûmet kurulmasını istemişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu husus için

[209] a. g. e.; s. 273.

[210] a. g. e.; s. 282.

[211] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 51, 52.

[212] HTVD; 18 No. 457.

Padişaha gönderdiği mektup ise gerçekten önemlidir. O, bu mektubunda, İtilâf Devletleri'nin müdahalesine ve mütareke hükümlerine aykırı hareketlerine dayanamayan kabinenin istifası ile meydana gelen sıkıntının Türk milletinde derin bir kaygı yarattığını söylüyor ve düşmanlar tarafından tertiplenen ve idare edilen ihtilallerden zaten acı çekmekte olan bu milletin, millî isteklerini yerine getirecek bir hükûmetin kurulmasını sabırsızlıkla beklediğini, bu yolda yürümeyecek olan bir kabineye tahammül edemeyeceğini bildiriyordu. Damat Ferit Paşa ve o anlayışta birinin sadarete getirilmemesi "Heyet-i Temsiliye"ce propaganda edilmeye başlanmış, bunun sonucu olarak da Türkiye'nin her yanında İstanbul'a Ali Rıza Paşa kabinesinin istifa sebeplerini protesto eden ve Damat Ferit Paşa'nın iş başına getirilmemesini anlatmak isteyen telgraflar yağmıştı. Kolordu komutanları da "millî istekleri sağlayamayacak bir kabine reisine" taraftar olmayacaklarını gönderdikleri telgraf ve şifrelerle açıkladılar. 6 Mart'ta Meclis Başkanı, her yandan gelen ve Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığa getirilmemesini bildiren çok sayıda telgraflardan Sarayı haberdar etmek, aynı zamanda yeni seçilmiş olan "Divan Riyaseti"ni Padişaha takdim etmek maksadıyla Saraya gitmişti. İşte ilk ferahlatıcı haber o gün alınmış, Salih Paşa'nın sadareti kabul ettiği öğrenilmiştir. [213]

B. SALİH PAŞA'NIN SADARETİ DÖNEMİ

1. Salih Paşa'nın Sadarete Getirilmesi

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin istifasından sonra, Vahidettin yeni hükûmet için çeşitli plânlar hazırlamaya başladı. Vahidettin'in yakınlarından biri ve eski Damat Ferit Hükûmeti'nde Savunma Bakanı olan Süleyman Şefik Paşa, bu konuda İstanbul'daki İngiliz istihbarat mensuplarıyla temas ediyor, şöyle bir plândan söz ediyordu. Eğer İtilâf Devletleri ve özellikle İngiltere onaylarsa, dışarıdan hiçbir yardım gereksiz, ulusal akıma karşı etkili ve başarılı tedbirler alınabilirdi. Bu konuda güvence verilirse Padişah, güçlü bir hükûmeti işbaşına getirebilirdi. Padişahın tek isteği, Osmanlı makamları ulusal akıma karşı gerekli tedbirleri alırken, İngiltere'nin öteki İtilâf Devletleri'nin karışmalarına engel olmasıydı. İngiltere bunu onaylarsa Padişah, güçlü bir hükûmet kurulması için gerekli hazırlıkları yapmaya başlayacak, geçici bir süre için "renksiz" bir kabineyi iktidara getirecekti.

Süleyman Şefik'le Vahidettin'in bu gizli plânı, İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından ilgiye karşılandı.

[213] Tansel; c. III, Ankara, 1973, s. 34, 35.

Diğer taraftan Vahidettin'in yakınlarından eski Sadrazam Damat Ferit Paşa da, bu sırada hem Padişah'la, hem İngiliz silası temsilcileriyle sıkı temas halinde bulunuyordu. Padişah Damat Ferit'i iş başına getirmeyi çok istiyordu. Ama, merkezi hükûmetin Anadolu'dan bütün bütün soyutlanmasından korkuyordu. İngilizlerin onayı alınmazsa böyle bir hükûmetin hiçbir değeri olmayacağını düşünüyordu. Bu sıralarda İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck, Padişaha bir dereceye kadar yardıma çalışıyor. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazılarda, Padişahın çevresinde ılımlı kişilerden oluşan bir blok kurulmasının önemini belirtiyordu. Amiral Robeck'in önerisi 6 Mart'ta İtilâf Yüksek Komiseri'ne sunulmuş, ancak konsey tarafından onaylanmamıştı.

Vahidettin, ulusal akıma karşı uygulamak istediği siyasetin İtilâf Devletleri'nce onaylanmaması üzerine, Damat Ferit'i iş başına getirmek fikrinden vazgeçmiş, yeni hükûmeti kurmak için, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde Bahriye Nazırı olan ve Mustafa Kemal'le Amasya Protokolü'nü imzalamış bulunan Salih Paşa'ya bu görevi teklif etmek zorunda kalmıştır. [214]

Salih Paşa bu teklif karşısında ilk önce Sadareti kabul etmek istememiş hatta Sadaret için davet olunduğunu anlayınca ağlamaya başlamış, kesinlikle kabul etmeyeceğini söylemiştir. Ancak Padişahla yaptığı görüşmeden sonra görevi kabul etmiştir. [215]

Salih Paşa Osmanlı Senatosu'nda anayasa konularında ileri sürdüğü görüşlerle tanınmış "çok ahlâkî" bir insandı, ancak başbakan olacak nitelik ve yetenekten yoksundu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'e göre Salih Paşa, Türk tarihinde en talihsiz sadrazamdı. "Karakter gücüne ve yeteneğe sahip olmadığı gibi, uzlaşmanın imkân-sız olduğu bir dönemde iktidara gelmişti." [216]

Ali Fuat Türkgeldi de, Salih Paşa Kabinesi'nin alelacele teşkil edilmiş derme çatma bir kabine olduğunu, Salih Paşa'nın da gergin bir zamanda kabinenin devam edemeyeceğini bildiğini belirtmektedir. [217]

Salih Paşa'nın da tahmin ettiği gibi kendi hükûmeti döneminde Osmanlı Devleti için çok önemli bir olay olmuş, Osmanlı Devleti'nin başkenti işgal edilmiştir. Hükûmet bu konuda aktif politika uygulayamamıştır.

[214] Sonyel; a. g. e.; c. I, s. 203, 204.

[215] Türkgeldi; Görüp İşittiklerim, s. 257.

[216] Sonyel; s. 205, Salih Paşa hk. ayrıntılı bilgi için Bkz. İnal, Son Sadrazamlar, s. 2118, 2131.

[217] a. g. e.; s. 258, 259. ;

2. İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u işgali (6 Mart 1920)

İngilizler İstanbul'u işgal etmeyi, daha 1918 yılı sonlarında düşünmeye başlamışlardı. Eyleme geçme niyetiye, 1920 yılının ilk aylarında görülür. İstanbul'u işgal ile milliyetçileri yakalayıp sürme kararı birlikte düşünüldüğü uygulanmıştır.

6 Şubat 1920'de İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Robeck Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, "Maraş olaylarının, milliyetçilerin İtilâf Devletleri'ne karşı giriştikleri saldırıların bir devamı olduğu ve bununla İtilâf Devletleri'nin Türkiye'deki durumlarının yepyeni bir safhaya girebileceğini,

2. Her ihtimale karşı hazır bulunmak gerektiğinden ve İtilâf Devletleri'nin her tarafı fiilen kontrol edemeyecekleri için, General Milne'nin İstanbul'da kuvvet yığınağı yapma fikrinde olduğu, fakat bunun için Batum'u boşaltmak gerekeceği halbuki kendisinin Batum'dan çekilmeye taraftar olmadığını,

3. Türkiye ile barış andlaşmasının bir an önce imzalanması ve İtilâf Devletleri arasında dayanışma gerektiği, barış şartlarının insafsız olması halinde bunları Türklere kabul ettirebilmek için kuvvet kullanılması gerektiğini" bildiriyordu. [218]

Bir tarafta sonra, Amiral Robeck bu düşüncelerini yineleyip perçinler: Karargâhlarını Sivas'tan Ankara'ya kaydıran Milliyetçilerin, propagandalar bakımından güçlendiklerini, 13 Ocak'ta açılan parlamentonun, milliyetçi hareketin İstanbul'da siyasal parçası durumunda olduğunu, Mustafa Kemal dışında milliyetçi liderlerin İstanbul'da toplandıklarını ve mitingler düzenlediğini milliyetçilerin Hükûmet içinde kendilerinden yana nazırların bulunmasına önem verdiklerini bildirir ve şunları ekler, Cemal ve Cevat Paşaların istifa ettirilmeleriyle Müttefikler "savaşın ilk rundunu" kazanmışlardır, ama Türklere sert barış koşullarını kabul ettirebilmek için Milliyetçilere karşı silâh kullanmak gerekecektir...

Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları ise, 28 Şubat 1919 günü Londra'da yaptıkları ortak toplantıda ilk kez İstanbul'un işgalini ve bazı kimselerin tutuklanmasını görüştüler. [219]

29 Şubat'ta Amiral Robeck Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta:

[218] Şimsir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 336.

[219] Şimsir; Malta Sürgünleri, s. 173, 174.

"1. Türklerin, barış şartlarına karşı direnme kararlarının günden güne arttığı ve milliyetçi liderlerin de, direniş programlarını cezalandırılmaksızın gerçekleştirebilecekleri kanısının doğduğu.

2. (Direnişi kırmak için) İstanbul Hükûmeti nezdinde boş yere teşebbüslere devam etmektense fiili harekete geçmek ve İstanbul'u işgal etmek gerekeceğini" [220] bildiriyordu.

Kilikya'da meydana gelen olaylar ve Anadolu'nun İtilâf Devletleri'ne açıktan açığa meydan okuması, hem İstanbul'daki İtilâf Yüksek Komiserlerini, hem de hükûmetlerini sınırlendiriyordu. Doğu sorununu görüşmek üzere 10 Şubat'ta Londra'da yüksek konsey halinde toplanan İtilâf Devletleri başkanları, uzun ve tartışmalı geçen, sağduyudan çok duyguların ağır bastığı bir oturum sonucunda, İstanbul'un İtilâf kuvvetleri tarafından resmen işgaline karar veriyordu. Bu kararı verirken, Türk milliyetçilerini Kilikya'da olaylara yol açtıkları için cezalandırmak özrünü ileri sürüyorlardı. Ama gerçek amaçları başkaydı. Türkiye'ye daha sonra Sevr'de zorla kabul ettirilecek sert bir barış antlaşması hazırlıyorlardı. Bunun kabul edilmesini sağlamak için İstanbul, İtilâf Devletleri'nin resmî işgalleri altında bulunmıyordu. [221]

10 Mart 1920 tarihinde yapılan toplantıda ise şu kararları almışlardı :

"1. İstanbul resmen işgal edilecek ve buna bahane olarak Türkiye'deki azınlıklara kötü davranıldığı ileri sürülecek.

2. Türklere sulh şartlarını kabul ettirirken çıkacak ayaklanmalara karşı koymak için İstanbul'daki milliyetçi liderler tevkif edilecek. İstanbul Hükûmeti'ne 24 saat süre verip Mustafa Kemal'i ve bütün kuvvetleri dağıtması istenecek. Aksi halde Yunanlıların bu işi yapacağı söylenecek... [222]

Bu kararlardan hemen sonra harekete geçen İtilâf kuvvetleri özellikle İngiliz askeri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgale başladılar. Aynı gün yayınladıkları beyannamede de :

"1. İşgal muvakkattır. 2. Düveli İtilâfiye'nin niyeti, makamı saltanatın nüfuzunu kırmak değil, bilâkis, idarei Osmaniye'de kalacak memalikte o nüfuzu takviye ve tahkim etmektir. 3. Düveli İtilâfiye'nin niyeti, yine Türkleri Der-saadet'ten mahrum etmemektir. Fakat, maaz-zallahü tela taşrada iğtişası umumî veya katliam gibi vukuat zuhur

[220] Şimsir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 411.

[221] Sonyel; c. I, s. 205.

[222] Ulubelen; s. 222.

ederse bu kararın tadili muhtemeldir. 4. Bu nazık zamanda Müslim olsun, gayri Müslim olsun, herkesin vazifesi kendi işine, gücüne bakmak, asayişin teminine hizmet etmek, Devleti Osmaniye'nin enkazından yeni bir Türkiye'nin ihdası için son bir ümidi cinnetleri ile mahvetmek isteyenlerin işgalatına kapılmamak ve halen makarrı saltanat kalan İstanbul'dan ita olunacak evamire itaat etmektir.

Balâda zikrolununa teşvikata iştirak eden eşhasın bazıları, Dersaadet'te derdest olunanlar tabii kendi ef'alinden ve bilâhare o ef'alın neticesi olarak vukuu melhuz ahvalden mesul tutulacaktır. İtilâf Devletleri'nin niyetleri bu beyannamede açık olarak görülmektedir. İtilâf Devletleri temsilcileri yarı tehdit yarı vaad eder bir tavırla, "işgalin geçici olacağı saltanat otoritesinin yıkılmayacağını, Türklerin İstanbul'dan mahrum bırakılmayacaklarını, fakat karışıklıkların yaygınlaşması halinde bu niyetin değişebileceğini" belirtiyorlardı.

İstanbul'un işgali olayını sadrazam ve padişah üzüntüyle karşılamışlardır. İngilizlerin, İstanbul'un işgal edileceğini bildiren notayı Sadrazam Salih Paşa'ya veriş i ile ilgili muhtırad a Salıp Paşa'nın durumu nasıl karşıladığı, belirtilmektedir. 16 Mart 1920'deki bu muhtırad a; "1. Saat 09.40'ta Sadrazamı ziyaret edip (İstanbul'un işgal edileceğini bildiren) ortak notayı kendisine sunduğu.

2. Notayı okuyan Sadrazamın pek endişelendiği ve işgalin İstanbul'da hükûmetin sonu olacağını söyleyip kendisine "umulur ki olmaz" diye cevap verildiği.

3. İşgali gerektiren sebebi soran Sadrazama Kilikya olaylarının hatırlatıldığı.

4. Sadrazamın millî hareket üzerinde hükûmet otoritesi bulunmadığını belirttiği, yeni olaylar çıkmaması için Hükûmetin gayret sarf edeceği vaa dinde bulunduğ u ve saat 11.00'de nazırları toplantıya çağ ır d ığı" [223] belirtiliyordu. Yine aynı tarihte İstanbul'da Fransız Yüksek Komiserliği Siyasî Müsteşarı M. Ledoulx'un İstanbul'un işgaliyle ilgili notayı Padişah'a veriş i ile ilgili muhtırad a;

"1. Sabah 09.30'da Saraya gidip evinden çağ ır t t ığı, 10.15'te gelen Başkâtibe, İstanbul'un işgali kararıyla ilgili notayı verdiği.

2. Başkâtıp Fuat Bey'in hemen Padişah'ın yanına gittiği ve yar ım saat sonra dönerek padişah'ın üzüntüyle notayı aldığını bildirdiği" belirtiliyordu. [224] Olayların içinde bulunan Ali Fuat Türkgeldi de is-

[223] Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 463.

[224] a. g. e.; s. 464.

tanbul'un işgali olayını şöyle anlatmaktadır; "16 Mart 1336 gecesı sabaha karşı İngiliz ve Fransız Kuva-yı işgaliyesi tarafından İstanbul şehri resmen taht-ı mülkiyye ve askerîyyeden velhasıl memlekette bir kuvvet teşkil edebilecek kimselerden bir gökleri ve hatta Şehzade İbrahim Tevfik Efendi bile bağteten ikametgâhlarından kaldırılıp vapurâ irkap ve şehzadeden maadası Malta'ya izam edildi. Keyfiyet-i işgal Fransa sefareti baştercümanı marifetiyle Mabeyne ve İngiltere sefareti baştercümanı maarifetiyle de Bab-ı aliye tebliğ edildi. Fakat emr-i idare zahiren gene hükûmetin elinde bırakıldı.

Zat-ı şahane mebuslarla doğrudan doğruya temasta bulunmamış olduğu halde o gün meclis reisleri ile maruf mebuslardan bazılarının Saraya gelip huzuru kabul olunmaları mukarrer idi. Halbuki işgal esnasında Reis-i evvelin ikâmet ettiği daire kuvay-ı ecnebiyye tarafından basılarak kendisi istifaya mecbur olmuş olduğundan yevm-i mezkurda yalnız ikinci reis vekili Abdülaziz Mecdi, Meb'usandan Vehbi Efendi'ler Rauf Bey saraya geldiler.

Fakat Meb'usan dairesine avdetlerinde İngilizler Rauf Bey ve Meb'us Kara Vasıf Bey'i riyaset vekâletinden taleb ve suret-i taleblerini havi resmen sened ita ederek alıp götürmüşlerdir.

Bu vukuat üzerine meb'uslar ictimaatı tatile karar vererek birer birer Anadolu'ya geçmeye başlamışlardır. Anadolu ile İstanbul arasında münasebet mun'kati olup, Yunan kuvay-ı işgaliyyesi ve daire-i tecavüzlerini gittikçe tevsi eylemişlerdir." [225]

Ali Fuat Bey'in belirttiği gibi 18 Mart'ta İngilizler, Meclisin etrafını makineli tüfeklerle sararak, toplantı halinde bulunan bu milletvekillerinin bazılarını göz önünde tutuklayarak ve sürükleyerek götürmüşlerdir. Böylece son Osmanlı Meclis-i Mebusanı düşman süngüsü altında zorla kapattırılmıştır.

Aslında başlangıçta İngilizlerin son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın toplanmasına bir itirazı olmamıştır. Çünkü artık Anadolu'nun sesi her yerde duyulmaya başlamış Padişahın nüfuzu İstanbul sınırları dışında etkisini kaybetmeye başlamıştır. İngilizler Padişahın "İngiliz yanlısı" politikasını bildikleri için durumu politik yolla halletmeye çalışmışlardır. Meclis-i Mebusan toplantısında Padişahın etkili olacağını, kendi isteklerini meclis aracılığıyla Anadolu'ya kabul ettireceklerini hesaplamışlar, ancak durumun bu düşüncenin tersi istikâmetinde ceryan etmiş, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Misâk-ı Milli'yi kabul etmiştir. Böylece İngiliz-

[225] Türkgeldi; Görüp İşittiklerim, s. 259, 260.

lerin hayali gerçekleşmediği gibi Anadolu'nun çeşitli defalar öne sürdüğü fikirler kabul edilmiş, İstanbul Hükûmeti'nin ve Padişahın nüfuzu bir kez daha sarsılmıştır.

Bu durum karşısında isteklerini elde edemeyen İngilizler fiili harekete geçmiş 15 Mart'ta 150 Türk aydınını yakalatmış ve ertesi günü şehri fiilen işgal ettikten sonra da tutuklanmalarına devam etmişlerdir.

Mustafa Kemal'in İstanbul'un işgaline, meclisin kapatılmasına ve yapılan bu tutuklamalara tepkisi büyük olmuş ve işgali protesto ederek, işgalin haksız ve hükümsüz olduğunu bütün cihana bildirmiştir.

3. İstanbul'un İşgaline Anadolu'nun Tepkisi

İngilizlerin İstanbul'u işgal olayı yurtsever bir telgrafçı olan Manastırlı Hamdi Efendi vasıtasıyla, Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya duyurulmuştu. Şehzadebaşı karakolunda şehit edilen askerler ve Harbiye'nin, Tophane'nin, telgrafhanelerin işgalleri ile ilgili haberler dakikası dakikasına bildirilmekte idi. O sabah yapılan çarpışmada 6 şehit ve 15 yaralı vardı. İngilizler zırhlılarını rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu tarafını, Tophane'yi işgal etmiş, sokaklarda devriye gezmeye başlamışlardı. Verilen bu bilgileri takiben önce Harbiye Telgrafhanesinin, telleri kesildi. Bu suretle Ankara ile İstanbul haberleşmesi 16 Martta, işgal günü kesilmiş oldu. [226]

Olayı Mustafa Kemal aynı gün bütün vali, komutan ve Müdafaa-i Hukuk kurullarına bir telgrafla bildirildi. Telgrafta; "İstanbul'un itilâf Devletleri'nce, çarpışma ile zorla işgali gerçekleşmiştir. Haince ereği olan birçok kişileri bu suikasttan yararlanarak ulusu aldatmaya kalkışabilirler. Nitekim, resmi bildirim biçiminde, imzasız kimi bildirler yayımlanmak istendiğini öğreniyoruz. Yanlış davranışlara yer vermemek ve gerçek duruma aykırı heyecanlar yaratılmamak üzere, bu gibi söylentilere kesinlikle önem verilmemesi gereklidir. Gerçek durumu izleyen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, ulusu aydınlatacaktır" [227] deniliyordu.

Mustafa Kemal daha sonra, İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan Siyasal Temsilcilerine, Amerika Siyasal Temsilcisine, bütün Tarafsız Devletler Dışişleri Bakanlıklarına ve Fransa, İngiltere, İtalya Millet Meclislerine verilmek üzere Antalya'da İtalyan Temsilciliğine şu protestoda bulundu :

[226] Gökbilgin; a. g. e.; c. II, s. 373.

[227] Nutuk; s. 311.

"Ulusal bağımsızlığımızı temsil eden Meclis-i Mebusan ile birlikte İstanbul'da bütün resmi daireler itilâf Devletleri'nin askerî güçlerince resmen ve zorla işgal edilmiş, bu arada, ulusal amaçlara uygun iş gören birçok yurtsever kimselerin tutuklanmasına da girişilmiştir. Osmanlı ulusunun siyasal egemenliğini ve özgürlüğüne indirilen bu son yumruk, hayatımızı ve varlığımızı, ne pahasına olursa olsun, savunmaya kararlı olan biz Osmanlılardan çok XX. yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere, özgürlük ve ulus duygusu gibi bu günkü insan topluluklarının temeli olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri ortaya koyan insanlığın genel vicdanına indirilmiş demektir.

Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için giriştiğimiz savaşın kutsallığına ve hiçbir gücün bir ulusu yaşamak hakkından yoksun bırakmayacağına inanıyoruz. Tarihin bugüne dek yazmadığı nitelikte bir yağınma olan ve Wilson ilkelerine göre düzenlenmiş bir ateşkes anlaşması ile ulusumuzu savunma araçlarından yoksun etmek gibi bir düzene dayanılarak yapıldığı için, ilgili ulusların şeref ve onurlarıyla da bağdaşmayan bu davranış üzerine yargıya varmayı, resmî Avrupa ve Amerika'nın değil, bilim, kültür ve uygarlık Avrupa ve Amerikası'nın vicdanına bırakmakla yetinir ve bu olaydan doğacak büyük tarihsel sorumluluğa son olarak bir daha dünyanın dikkatini çekeriz. Davamızın yasallığı ve kusallığı bu güç durumlarda, Tanrı'dan sonra en büyük desteğimizdir. [228]

Mustafa Kemal aynı günün gecesi valilere ve komutanlara birer telgraf göndererek, itilâf Devletleri nezdinde protesto telgraflarının gönderilmesini ve gönderdikleri protestoların birer örneğinin de tekrar Heyet-i Temsiliye'ye gönderilmesini ister. Diğer taraftan da bütün İslâm dünyasına seslenerek yapılan saldırıyı bir bildiri olarak ayrıntılı bir şekilde çeşitli araçlarla ilân etmiştir.

Mustafa Kemal İstanbul'un işgali üzerine çeşitli önlemler almayı da ihmal etmedi. Nutuk'ta aldıkları bu önlemleri şöyle anlatmaktadır: "... Yasama görevini yapmaya olanak görmeyerek dağılan milletvekillerinin ve kimi kişilerin İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelmekte oldukları anlaşıldı. Yolculuklarını kolaylaştırmak için geçecekleri yerlerdeki ilgililere gerekli buyrukları verdim,

... Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki yabancı birliklerin, silâhlarının alınması ya da oradan uzaklaştırılmaları, Geyve, Ulukışla yakınlarından demiryollarının işlemez duruma getirilmesi ve Anadolu'da bulunan ya-

bancı subayların tutuklanmaları vb.” [229] gibi önlemler alınmış ve bu önlemler arasında en önemlisi olaganüstü yetkili bir meclisin Ankara’da toplanmasını sağlama amacını güden ulusal görevlerle ilgili karar ve bu kararların uygulanmasıdır. [230]

İngilizler ise İstanbul’un işgalinin böyle bir sonuç vereceğini beklememektedir. Örneğin işgalden dokuz gün sonra İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir J. de Robeck, Curzon’a gönderdiği kapalı telyazısında, İstanbul’un sanılanın üstünde büyük bir başarı olduğunu, Türk ulusal akımını ortadan kaldırmamakla birlikte bu akıma büyük bir darbe indirdiğini övünerek anlatıyor böylece işgalin, ulusal akıma büyük bir darbe indirmekten çok, bu akıma yeniden hayat ve güç verdiğini ve daha sonra Ankara’da Büyük Millet Meclisi yönetiminin kuruluşunda büyük rol oynayacağını tahmin edecek kadar ileri görüşlü olmadığını gösteriyordu. [231]

Oysa o güne kadar İstanbul’da kalıp bir şeyler yapmak isteyenlerin artık tek umutları Ankara ve Mustafa Kemal’di. Mustafa Kemal’in tahminleri bir kez daha doğru çıkmıştı. Artık herkes onun etrafında toplanacaktı. İngilizler tutukladıkları milletvekillerini, tehlikeli gördükleri başka kimselerle birlikte Malta Adasına sürerlerken, fırsatını bulanlar Ankara’ya kaçmayı düşündüler. Bundan sonra İstanbul’dan Ankara’ya bir akın başladı.

İstanbul’un işgali üzerine İstanbul ile Ankara arasında ilişkilerin kesildiğini daha önce belirtmiştik. Bu konuda Mustafa Kemal çeşitli önlemlerde almıştır. Örneğin, haberleşme konusunda vali ve mutasarrıflıklarla birlikte bazı tedbirlerin uygulanmasını kumandanlıklardan bekliyordu. Bu tedbirler;

a. Mühim telgraf merkezlerine birer zabıt veya memur konularak telgrafların kontrole tabi tutulması,

b. Sahil iskelelerinden ve dahilden gelecek şahıslar sıkı bir tetkike tabi tutularak şüpheli olanlar hakkında hükûmet marifetiyle takibat yapılması,

c. Mühim postahanelerden şüpheli sayılacak mektupların açılması. [232]

[229] HTVD; Belge No. 634, 642, 643, 644, 646, 647
26 Belge No. 662, 663, 664, 673.

[230] Nutuk; s. 313, 314.

[231] Sonyel; c. II, s. 209.

[232] HTVD; 22 Belbe No. 564, 566, 567.

Mustafa Kemal 18 Mart'ta malî konularda da bazı tedbirler almayı kararlaştırmıştır.

"1. Memleketteki Osmanlı Bankaları ile Düyun-u Umumiyye ve Reji idareleri, kasa mevcudundan, mahallî en büyük mülkiye memurunu ve mal müdürlerini haberdar edecek herhangi bir tarafta yapacakları irsalat bu iki memur tarafından murakebe edilerek bir üst makama bilgi vereceklerdir. Ziraat bankaları dahi aynı şekilde mevcutlarını bildirmekle beraber İstanbul merkezinden maada merkez ile olan muamelelere devam edeceklerdir.

2. Bu müesseselerin İstanbul'a göndermeler yapmaları yasaklanacaktır.

3. Bu malî müesseseler ile mal sandıklarında, evkâf sandıklarında, mevcut paranın cinsleri, rehin konuların mecmu değerleri gösterilmek üzere, 18 Mart tarihinde balığ oldukları miktar derhal bildirilecektir."

[233]

Görüldüğü gibi İstanbul'un işgali İtilâf Devletleri'nin sandığının aksine Anadolu'yu yıpratmamış, onları daha da güçlendirmiştir. Mustafa Kemal beklediği ortama kavuşmuştur. Artık İstanbul resmen işgal altındadır ve hükûmetin yetkisi azalmıştır.

4. İtilâf Devletleri'nin Baskısı ve Salih Paşa'nın İstifası

İtilâf Devletleri İstanbul'u işgal ettikten sonra, Salih Paşa Hükûmeti'ni düşürmek amacıyla hükûmet üzerinde baskılarını arttırmaya başladılar, ama hükûmet ne pahasına olursa olsun işbaşında kalmaya çalışıyordu. Kendilerine düşman bir hükûmetin başa geçmesini engellemek ve zaman kazanmak isteyen Mustafa Kemal ve arkadaşları bu çabalarında hükûmete her bakımdan yardım ediyorlardı. Bunu bilen İtilâf Yüksek Komiserleri 26 Mart 1920'de Osmanlı Sadrazamına ortak bir nota ile;

"1. İstanbul'un işgali kararını bildiren 16 Mart tarihli nota ile Mustafa Kemal'in ve millî hareketin öteki liderlerinin Osmanlı Hükûmeti'nce derhal reddedilmesinin istendiği.

2. Fakat o tarihten beri millî hareket liderlerinin açıkca red ve inkâr edilmediği.

3. Yüksek Barış Konseyi'nin kararına dayanan bu isteğe gecikmeden uyulması ve Mustafa Kemal Paşa ile millî hareketin öteki liderleri-

[233] Gökbulgin; s. 378, 379.

nin açıkca red ve inkâr edilmesi isteği" [234] bildirdi. Salih Paşa Türk ulusal akımını meşruu hakların savunması olarak nitelendiriyor, ancak kısmen yadsımaya hazır olduğunu bildiriyorsa da, İtilâf Devletleri bununla yetinmiyorlardı.

Bu arada ulusal akıma karşı olanlar da Salih Paşa Hükûmeti'nin iş başından uzaklaştırarak Damat Ferit'i geri getirmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Ama Salih Paşa'nın iktidarda kalmakta direnmesi, Paşahın çekingenliği ve barış koşulları hafifletilmezse, iktidara dönmek istemeyen Damat Ferit'in tutumu yüzünden bu çabalarında başarı sağlamıyorlardı. Buna rağmen her yandan gördüğü baskı altında bunalan Salih Paşa, 2 Nisan 1920'de çekilmek zorunda kalıyordu. [235]

Salih Paşa'nın sadarettten istifası üzerine İstanbul-Anadolu ilişkisi Damat Ferit Paşa'nın tekrar iktidara getirilmesiyle ilerde görüleceği üzere son derece gergin bir hâl almaya başlamıştır.

[234] Şimsir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 467.

[235] Sonyel; c. II, s. 211, 212.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

A. DAMAT FERİT PAŞA'NIN SON İKİ SADARETİ VE İSTANBUL ANADOLU İLİŞKİLERİNİN GERGİNLEŞMESİ

1. Damat Ferit Paşa'nın Sadarete Getirilmesi ve Ülkede Uyandırıldığı Tepki

Salih Paşa Kabinesi yabancı devletlerin Kuva-yı Milliye aleyhindeki tekliflerini kabule yanaşmadığı için yirmisekiz gün sonra istifaya mecbur kalmıştı. Kabinenin değiştirilmesi kararlaştırılınca, padişah bu defa sadareti Tevfik Paşa'ya teklif etmiş; ancak Tevfik Paşa, bunu kabul etmemişti. Tevfik Paşa, bu teklifi reddettiğine sonradan pişman olmuş ve Ferit Paşa'nın bu sadaretinin devlet ve memleket için sadece felaket olduğunu görerek, vicdan azabı duymuştu. [236]

Bu sırada Meclis-i Mebusan ikinci başkanı Hüseyin Kâzım Bey'in de "Eğer Ferit Paşa İngilizlerden kuvvetli bir söz almış ise Zât-ı şâhâne kendisini sadarete getirsin, biz de elbirliği ile çalışırız. Fakat böyle bir söz almamış ise kendisinin sadareti memleketçe pek fena tesir hâsıl edeceğinden bunu yapmasın" dediği ve bu sözlerinin de Mabeyn Başkâtibi tarafından Vahdeddin'e nakledildiği zaman, onun da cevap olarak "evet" dediği görülmektedir. [237]

Sonuçta, Damat Ferit Paşa 5 Nisan 1920'de tekrar sadarete geldi. Böylece İstanbul Hükûmeti'nin iç siyasetteki tutumu esaslı bir değişikliğe uğradı ve Kuva-yı Milliye aleyhtarlığı ana prensip olarak kabul edildi ve uygulanmaya başlandı. [238]

Damat Ferit Paşa, daha önceki sadaretleri zamanlarında yaptığı faaliyetler dolayısıyla büyük bir nefret uyandırmış dolayısıyla dördüncü defa iktidara getirilmesi büyük tepkiye yol açmıştı. Bu konuda Padişaha çeşitli müracaatlar yapılmıştı. Hatta Hüseyin Kâzım Bey'de bir gün huzura çıkarak Damat Ferit Paşa'nın iktidara getirilmesinin "bütün memleket için felâket olacağını" söylemekte tereddüt etmemiştir. Bu

[236] Türkgeldi; Görüp İşittiklerim, s. 260.

[237] a. g. e.; s. 260.

[238] Gökbilgin; II, a. g. e.; s. 397.

müracaat üzerine hiddetlenen Padişah "Ben istersem Rum patriğini de getiririm Ermeni patriğini de getiririm, hamambaşını da getiririm" deyince, asabî mizaçlı olan Hüseyin Kâzım Bey de; "Getirirsiniz amma faidesi olmaz" diyerek huzurdan dışarı çıkmıştır. [239]

Ferit Paşa ilk icraat olarak Sultan Vahdettin ile millî mücadele ileri gelenlerinin aralarını açmayı hedefledi. Böylelikle daha sonra oluşacak her türlü uzlaşma imkân ve ihtimâllarını, başlangıçta kesin olarak önleyecekti. Bu hedefine ulaşmak için daha önceden yapılan tersine kabine tarafından yazılan sadaret hattında Padişaha kesin bir vaziyet aldırıldı. Padişah; "Mütarekenin akdinden bed'ile bittedriç nokta-i salaha takarrüp eden vaziyeti siyasiyemizi milliyet namı altında ikâ edilen iğtişaat vahim bir hale getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar ittihâzına çalışılan tedâbiri muslihâne faydasız kalmış" olduğundan "Bu hâli isyanın devamı maazâllahu tâala daha vahim ahvâle musavver olabileceğinden" söz ederek "Aldatılarak bu isyana katılan ya da araç olanların genel bir affa tâbî tutulmasını", tüm Osmanlı ülkelerinde düzen ve asayiş geri getirecek tedbirlerin hızla ve kesinlikle alınmasını, itilâf Devletleri'yle içten ve güven verici bağlar kurulmasını, devlet ve milletin çıkarlarının hak ve adalet esasına göre savunulmasını ve barışın bir an önce akdine çalışılmasını" öneriyordu. [240]

Bu durum, İstanbul-Ankara arasında her şeyin sona ermek üzere olduğunu gösteriyordu. Esasen bu tarihlerde, iki tarafın birbirlerine yaklaşacaklarını bile düşünmek doğru olmazdı. Çünkü 16 Mart 1920'de Mustafa Kemal, millete yayımladığı beyannamede, Osmanlı Devleti'nin "Hayat ve hakkı hakimiyyetine son verilmiş olduğunu ilân etmiş" ayrıca Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis'in toplaması için harekete geçmişti. [241] Halbuki kudretsiz de olsa İstanbul'da bir devlet başkanı ve bir Osmanlı Hükümeti vardı. Şu halde Ankara, artık bunları tanımadığını, Türk İstiklâl ve hâkimiyetini savunmak üzere yeni bir teşekkülün kurulması yoluna fiilen girilmiş olduğunu saklamıyordu. Onun için, Kuva-yı Milliye'ye karşı bir hükümetin iş başına gelmesi her an düşünülebilirdi. Nitekim de öyle olmuştur. Yeni kurulan kabine sade

[239] Türgeldi; Görüp İşittiklerim, s. 261.

[240] ATASE Arşivi; Kls. 525, Dos. 8-129, Fih. 21. Türgeldi; a. g. e.; s. 125.

[241] Nutuk; Ankara, 1927, s. 313.

Tansel; c. III, s. 77, 78.

başkanıyla değil, üyeleri itibarıyla da çok ilgi çekici idi. [242] Meselâ Adalet Bakanı Ali Rüşti Bey, Yunan Ordusunun muvaffakiyeti için dua edilmesini isteyen bir kişi idi. Milli Eğitim Bakanı Rumbeyoğlu Fahreddin Bey ise, okul kitaplarında bulunan Türk kelimesi yerine Osmanlı kelimesinin konmasını emretmişti. Böyle fikirlere sahip kişilerden kurulmuş olan bir kabinenin milleti kurtarabileceği ve Anadolu'da, gün geçtikçe kuvvetlenen milli teşkilâtla işbirliği yapabileceği düşünülemezdi. [243]

B. DÖRDÜNCÜ DAMAT FERİT HÜKÜMETİ'NİN ANADOLU'YA KARŞI FAALİYETLERİ :

1. Kuva-yı Milliye'yi "Asi" ilân Eden Bildiri ve Fetvalar

Göreve başlayan Damat Ferit Paşa ilk iş olarak, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret edip, "millici"lere karşı girişilecek harekette onun yardımını istemiştir. 8 Nisan 1920'de İngiliz Temsilcisi kendi dışişlerine gönderdiği telgrafta, bu görüşme ile ilgili şunları bildirmektedir:

"1. Sadrazam Ferit Paşa'nın 8 Nisan günü İngiliz Yüksek Komiserliği'ne geldiği ve millî hareketi bastırmak programıyla başa geçtiğini belirterek, bu hareket liderlerine karşı Padişah'ın manevî nüfuzundan başka silâh kullanmak kararını açıkladığı,

2. Ferit Paşa'nın Bandırma bölgesinde Anzavur'dan başka İzmit, Bolu, Trabzon, Kayseri ve Harput taraflarında bazı kişilerin milliyetçilere karşı sevk edilebileceğini söylediği,

3. Hükûmetin Anzavur'u paşalığa yükselttiği için, İngiliz Yüksek Komiseri'nden silâh istediği ve Amiralın bu konuyu General Milne ile görüşeceğini söylediği,

[242] Ferit Paşa'nın Dördüncü Kabinesi "Görüp İştiklerim" (s. 261) de şöyle açıklanmaktadır: "Ferit Paşa'nın bu defa teşkil ettiği kabinede Hariciye Nezareti kemafissabık kendi tarafından deruhte olunarak, Harbiye Nezareti'ne vekâleten ve Bahriye Nezareti'ne asaleten ferikândan Mehmed Sait Paşa, Dahiliye Nezareti'ne asaleten, Şura-yı devlet riyâsetine vekâleten Dahiliye Nazır-ı esbâkı Resid Bey, Adliye Nezareti'ne Mahkeme-i temyiz istidâ dairesi Reisi Boşnak Ali Rüşti Efendi, Maarif Nezareti'ne Hariciye Müsteşarı Fahreddin Bey, Rafia Nezareti'ne Operatör Cemil Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne ferikândan Hüseyin Remzi Paşa, Maliye Nezareti'ne vekâleten Müsteşar Reşad Bey, Evkâf Nezareti'ne Ferik Osman Rifat Paşa tayin olmuştur. Bu sırada meydan alan şerirlerden biri de Adliye Müsteşarlığına tayin kılınan ma'hu'd Said Molla olup, Arif Hikmet Paşa'nın nezaretine kadar Daire-i Adliye bunun şerrinden kurtulamamıştır.

[243] Bıyıkhoğlu; a. g. e.; s. 17.

5. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Anadolu'dan toplayabileceği haberleri Ferit Paşa'ya da iletmeyi vaadettiği,

6. Ferit Paşa'nın milliyetçiler aleyhinde yayınlanacak ferman ve fetvaları eldeki iki uçakla Anadolu'ya dağıtırmak için Amiral de Robeck'ten yardım istediği ve Amiral'in bu uçakların durumunu incelettireceği,

7. Bu fermanları Hindistan'a da yollamayı arzu eden Ferit Paşa'ya bu konunun Londra'ya danışılacağı'nın söylendiği,

8. Ferit Paşa'nın Anadolu'ya gizli ajanlar gönderilmesine İngiliz Yüksek Komiseri'nin yardım vaadettiği..." [244]

Bu telgrafta, ayrıca "Damat Ferit'in İngiliz makamlarının onaylayacağı bir şekilde çalışmaya hazır olduğunu söylediği, ama bazı siyasî düşmanlarından kurtulmak istediğini" de söylediği belirtilmektedir.

Damat Ferit Paşa'nın Robeck'le görüşmesinden iki gün sonra 10 Nisan'da hükûmetin Kuva-yı Milliye'yi bir "isyan" hareketi olarak suçlayan bildirisi ile "asiler"i'nin katledilmelerinin şeriat yönünden gerekli olduğuna dair bir fetva yayımlanmıştır.

Hükûmet yayınladığı beyannamede, "bazı kişiler tarafından Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenmiş olan Türk milletinin, maddî ve manevî bakımdan, büyük fedakârlıklara zorlandığı, Mondros Mütarekesi ile çok kötü duruma düşürüldüğü, şimdi de aynı kişilerin, hırs ve çıkarlarını sağlamak amacıyla millî teşkilât adı altında yeniden meydana çıkarak fitne ve fesada sebep oldukları, kanunları çiğneyerek ahaliden zorla para ve asker topladıkları vermeyenleri cezalandırdıkları görülmektedir" denildikten sonra, hükûmetin siyasî durumunu kötüleştirmekten başka bir işe yaramayan bu kişilerin, kandırmak ve korkutmak suretiyle kendi taraflarına çektikleri kimselerden, bir hafta içinde pişman olduklarını bildirenlerin affedilecekleri geri kalanların ise şiddetle cezalandırılacakları yazılı idi. [245]

Şeyhülislâm Dürriyade Es-Seyyid Abdullah'ın verdiği fetvalar da çok sert hükümler taşımaktadır. Bu fetvaların, hükûmet üyeleri arasında tartışıldığı ve bunların meydana getireceği sakineler üzerinde durulduğunu gören Damat Ferit Paşa "bu mesele üzerinde İngilizlerin ısrar ettiklerini ve bu ısrar karşısında kendisinin daha fazla direnemeyerek fetvaların ilân edilmesine söz verdiğini, bu yoldan dönmenin mümkün ol-

[244] Şimsir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, c. II, Ankara, 1975, s. 26.

[245] Tansel; a. g. e.; c. III, s. 80, 81.

duğu takdirde kabinenin, İtilâf Devletleri katında güven ve itibarını kaybedeceğini" söyledi ve bu suretle onların da fetvaların yayımlanmasına ses çıkarmamalarını sağladı. [246]

Dürrizade'nin Millî Mücadele hareketini örgütleyip yönetenleri asi ilân eden fetvası ise şöyledir:

"Dünya düzenini sağlayan İslâm halifesinin yönetimi altında bulunan İslâm ülkelerinde, hak tanımayan bazı kimseler birleşip kendilerine başkanlar seçmiş, sultanın sadık tebaasını yalan ve dolan ile aldatıp kandırarak, padişahın buyruğu olmaksızın halktan asker toplamaya kalkışmışlardır. Görünüşte askeri yedirip içirmek ve giydirmek bahanesiyle, gerekçe ise mal toplamak sevdasıyla şeriata ve padişah emirlerine aykırı olarak birtakım vergiler ve borç para toplamakta, türlü baskı ve işkenceler ile halkın mal ve eşyasını zorla almaktadırlar. Böylece halka eziyet etmeyi alışkanlık haline getirip cürüm işlemeye kalkışmış, bazı köylere ve beldelere saldırarak harap edip toprak haline getirmişler ve tebaadan nice kişiyi katletmiş, pek çok kan akıtmışlardır. Padişah tarafından atanmış olan bazı bilim adamı ya da asker-sivil görevlileri kendiliklerinden iş başından uzaklaştırıp kendi yandaşlarını atamışlardır. Başkent ile ülke arasındaki yolculuğu, ulaşımı ve haberleşmeyi keserek, devletçe verilen emirlerin ulaşmasını engelleyerek başkenti ülkeden soyutlamışlardır. Halifeliliğin yüceliğini küçültüp etkisini azaltmaya yönelererek, yüce imamlık makamına ihanet etmekle imama itaat etmenin dışına çıkıp Osmanlı Devleti'nin yasalarını ve düzenini ve ülkenin asayişini bozmak için yalan dolanla dolu haberler yayarak halkı karışıklıklara sürüklemişlerdir. [247]

Dürrizade, Kuva-yı Milliye yöneticilerine nasıl davranılması gerektiğini de şöyle ifade etmektedir: "Ülkede fitne yaratmaya çalıştıkları meydana çıkan ve gerçeklik kazanan söz konusu yöneticiler ile onlara yardım edenler bağı (ası) olup dağılmaları hakkında yayımlanan padişah buyruğundan sonra da inat ve fesatlarında ısrar ederlerse, onların kötülüklerinden ülkeyi temizlemek ve halkı onların zararlarından kurtarmak vacip olup, katliolunmaları şeriata uygun ve zorunlu mu?

Her şeyi bilen Yüce Allah'tır "olur."

Yine fetvaya göre, asilere karşı gönderilen askerlerden savaştan vazgeçip görevden kaçanlar olursa, bunlar büyük günah işlemiş olacak-

[246] a. g. e.; s. 81.

[247] ATASE Arşivi; No. 4/252, Kls. 486, Dos. 40-2, Fih. 7-2.
HTVD; 35 Belge No. 875.

larından, bu dünyada şiddetle cezalandırılmaları gerekirdi. Bu gibilerin öteki dünyada da büyük azap çekmeleri kaçınılmazdı. Halifenin Ordusu'na katılarak asileri öldürenler gazi, asilerce öldürülenler ise şehit sayılacaklardı. Asilerle savaşmak için yayımlanan padişahın emrine uymayan Müslümanlar da, günah işlemiş olacaklarından şeriatın öngördüğü cezalara hak kazanmış olacaklardı.

Millî Mücadele döneminde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde birtakım ayaklanmaların çıkmasında önemli rolü olan İstanbul Hükûmeti tarafından hazırlanan bu fetvalar önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Çünkü İstanbul Hükûmeti halkın saltanat, hilâfet ve şeriata ne derece önem verdiklerini bilmektedir. Dolayısıyla şeriatın da bir propaganda aracı olarak kullanılmasından çekinmemiştir. Halk propagandanın kimin tarafından yapıldığını değil, kimin adına yapıldığına önem veriyordu. Bundan dolayı, halife adına ortaya atılan her kişi başarılı olmakta idi. Yapılan tahrik ve teşvikler sonucu da isyanlar çok tehlikeli bir hal almıştı. Bundan dolayı, henüz kuruluş halinde bulunan Ankara Hükûmeti çok güç duruma düşmüştü. Çünkü dış düşmanlara karşı kudretli olabilmenin tek çaresini birlik ve beraberlikte bulan bu hükûmet, ayaklanmaları hızla bastırabilmek için, Yunanlılara karşı kullanılması gereken Türk kuvvetlerinden bir kısmını, cepheye göndermemeye, hatta cepheden kuvvetler çekmeye mecbur kalacak, bu yüzden de yurdun başka kesimleri düşman istilâsına uğrayacaktı. [248]

İstanbul Hükûmeti'nin bu faaliyetleri karşısında Büyük Millet Meclisi de çeşitli girişimlerle propagandaya propagandayla fetvaya da fetvayla cevap vermiş, İstanbul Hükûmeti'nin faaliyetlerini etkisiz kılmaya çalışmıştır. Ancak İstanbul Hükûmeti bu mücadelesinde silâhlı bir girişimden de kaçınmamış çalışmalara başlamıştır.

2. İstanbul Hükûmeti'nin Kuva-yı Milliye'yi Askerî Güçle Bastırma Çalışmaları

Anadolu hareketini bastırmak amacıyla yeniden sadarete gelen Damat Ferit Paşa'nın, Kuva-yı Milliye önderlerini asi ilân etmesi ve Şeyhülislâmın onlara karşı silâha sarılmanın şeriat yönünden gerekli olduğunu öne süren fetvalar vermesi, Osmanlı yönetiminin "iç savaş"ı artık resmileştirilmesi demektir.

Aslında Damat Ferit Paşa iş başına geçer geçmez Anadolu'ya karşı propagandalara başlamış ayrıca sabotaj hareketlerine de girişmişti. Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey, bu konuda 9 Nisan'da Teyet-i Temsiliye'ye mü-

[248] Tansel; c. III, s. 103, 104.

racaatla, Adapazarı ile Hendek arasındaki Çatalköprü ve Mudurnu suyu Köprüsünün Kuva-yı Milliye aleyhtarları tarafından tahrip edildiğini bildirdi. Bolu ve Havalisi Kumandanı Mahmud Bey de aynı tarihte gönderdiği şifrede, Adapazarı'nda Kuva-yı Milliye aleyhine tezâhürat yapıldığını Hendek ile kaza arasındaki telgraf ve telefon hatlarının kesildiğini, Düzce'deki Abazalardan tarafsız olanların da muhaliflere katılmak üzere olduklarını yazmıştı. Bu bölge ile ulaştırmanın artık mevcut olmadığını anlaşıyordu. Nevşehir'de de kaymakamın başkanlığında Teâl-i İslâm Cemiyeti'nin bir şubesi kurulmuştu. Cemiyet üyelerini "Padişah'tan başka hiçbir kuvvet tanımayız, Kuva-yı Milliye'yi dağıtmak, için malen, bedenen bütün kuvvetlerimizi harcamaya ahdettik" [249] dedikleri haber veriliyordu.

Yeni hükûmet ektiği kötü tohumların zararlı mahsullerini elde etmekte gecikmedi. Gönen kazası Kaymakam Vekili Kadı Seyid Osman Remzi Malmüdüri, Tahrirât Kâtibi ve Azalar Hüseyin Hüsnü, Ali Rıza, Mehmet Tefik imzalarıyla Dahiliye Nezareti'ne 8 Nisan'da gönderilen bir mazbata ile Kuva-yı Milliye'den şikâyet ediyorlardı.

Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin Dahiliye Nazırı Reşit Bey bu mazbatayı sadarete takdim ederken durumun Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek bir karara bağlanmasını istedi. Bu ve buna benzer müracaat ve istekler, daha sonra birleştirilerek Vükelâ Meclisi'ne getirildi ki, Kuva-yı İnzibâtiye teşkilî bunun neticesinde hükûmetçe kararlaştırılmıştı. [250]

Böyle bir teşkilât kurmakla İstanbul Hükûmeti, millî kuvvetleri bir çete kabul edip kendilerinin hazırlayacakları, düzenli kuvvetlerle millî hareketi ortadan kaldırmayı plânlıyordu.

Bu teşkilâtın kurulması, mütareke hükûmlerine aykırı olmasına rağmen silâhlandırılması, özellikle kuruluş ve silâhlandırılıştâ İngilizlerin yakın ilgisi ve yardımı, Kuva-yı İnzibâtiye'nin teşkilinde ne gibi bir politik amacın güdüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

18 Nisan 1920'de İstanbul Hükûmeti'nce çıkarılan bir kararnamede; "Devlet yasalarını uygulayan hükûmet memurlarını zorla kullanarak görevini yapmaya engel olan ve Kuva-yı Milliye adını taşıyan eşkiyaları tepelemek için Kuva-yı İnzibatiye kurulmuştur. Kuva-yı İnzibatiye devletin silâhlı kuvvetidir. Bu kuruluş Harbiye ve Dahiliye Nazırlıklarına bağlı olacaktır. Aynı zamanda kolluk kuvvetlerine de yardım edeceklerdir..." [251] denmektedir.

[249] Nutuk; s. 320.

[250] Gökbilgin; c. II, s. 398, 399.

[251] ATASE Arşivi; No. 4/252, Kls. 485, Dos. (39-40), Fih. 2, 2-1, 2-2.

Yine aynı gün (18 Nisan) İstanbul Hükûmeti'nce çıkarılan ikinci bir kararname ile Kuva-yı İnzibâtiye için 1.250.000 lira ödenek ayrılmıştı.

Kuva-yı İnzibatiye Komutanlığı'na da Kolordu Komutanı yetkisi ile ve ayrıca maaşına 500 lira ek ödenek verilerek, Süleyman Şefîk Paşa atanmıştı.

Sadrazam Damat Ferit Paşa, aynı zamanda Harbiye Nazırı vekili de olduğundan, Kuva-yı İnzibatiye'nin sevk ve idaresini elinde tutmakta idi. Bu amaçla, Harbiye Nezareti'nde bağımsız olarak, Karargâh Erkânı Harbiyesi adında bir örgüt kurulmuştu. Kuva-yı İnzibatiye hakkında bütün emirler buradan veriliyordu. Bu karargâhın Kurmay Başkanı Albay Refîk idi.

Ancak, Kuva-yı İnzibatiye alaylarında askerlikten beklenen disiplin yoktu. Mevcudunun % 90'ı gönüllü idi. Bunlar 500-600 erlik gruplar halinde İzmit'e nakledildikçe orada 2 nci ve 3 ncü Alaylar kurulacaktı. Bu suretle İstanbul'daki 2 nci Alay bir çeşit ikmal ve depo birliği görevini yapmakta idi.

Kısa zamanda bu kadar gönüllü toplayan Kuva-yı İnzibatiye Mürettep Tümeni'ni teşkil eden subay, astsubay ve erler kalite itibariyle çok düşük seviyeli insanlardı. Bunun da asıl sebebi, Birinci Dünya Harbi'nin yarattığı yıkım, işsizlik ve yoksulluktu. Bir taraftan işsizlik ve açlık, diğer taraftan yaratılış itibariyle şahsiyetsiz ve karakteri zayıf çeşitli insanlar, para karşılığında buraya giriyorlardı.

Halbuki perişan ve bitkin olarak esaretten yeni dönmüş veya dönmekte olan birçok subay, astsubay ve er aç ve muhtaç olmalarına rağmen böyle bir şeye asla önem vermemişler ve buraya yazılmamışlardı.

Diğer taraftan, para karşılığında buraya girenlerin birçokları da sonradan pişmanlık duyarak kaçmışlar veya millî cepheye geçmişlerdi. Bu örgüte giren subay, astsubay ve erler ise bir fırsatını bulunca millî cephe tarafına geçmekte gecikmiyorlardı.

Kuva-yı İnzibatiye Mürettep Tümeni'nin Karargâhı, İzmit'in iki kilometre doğusundaki bataklık bölgede kuruldu. Sıtma, erleri tehdit ediyordu. Karargâhı daha gerilerdeki tepelerde kurmaya İngilizler izin vermiyor, daha ilerilere gitmek ise, millî kuvvetler dolayısıyla sakıncalı görülüyordu. Buna karşılık komuta makamı, İzmit açıklarında demirli bulunan Yavuz Muharebe Kruvazörü'nde kurulmuştu. Erlerle ilgilenen yoktu. Onlar kendi keyiflerinde uçarı hayatlarına devam ediyorlar, her akşam eğlenceli vakit geçiriyorlardı. Öte yandan erler ilgisizlik yüzünden perişan oluyor, sıtmadan kırılıyorlardı. [252]

[252] Türk İstiklâl Harbi; İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, c. VI, Ankara, 1974, s. 122, 123.

İnsan ve silâh sayısının çokluğuna karşın, eğitim ve disiplinden yoksun olan Kuva-yı İnzibatiye beklenen görevi yerine getirememiş, uzun süre hareketsiz kalmıştı. Ali Fuat Cebesoy komutasındaki birlikler 23 Mayıs 1920'de harekete geçip, Sapanca ve Adapazarı'nı Anzavur kuvvetlerinden geri almıştı. Bu arada Kuva-yı İnzibatiye'den de bazı subay ve erle bir kısım silâh ele geçirilmişti. Bundan birkaç gün sonra saldırıya geçen Kuva-yı İnzibatiye, büyük bir çatışmaya girişmeksizin geri çekilip İstanbul'a dönmüştü. [253] Bundan boş yere kardeş kanı dökülmesini istemeyen Suphi Paşa'nın Ali Fuat Cebesoy ile ilişki kurmasının da payı olmuştu. [254] Bu durumda Damat Ferit, Kuva-yı İnzibatiye'yi dağıtmaktan başka bir şey yapamamıştı. Onunla birlikte Anadolu Olağanüstü Genel Müfettişliği Örgütü de ortadan kaldırılmıştı. [255]

3. Meclis-i Mebusan'ın Dağıtılması

Damat Ferit'in kabinesini kurduktan sonra aldığı ilk önlemlerden biri de, 18 Mart'ta "resmî" görüşmeleri" erteleme kararı almış olan Mebuslar Meclisi'ni padişahın bir buyruğu ile dağıtmak olmuştur.

Aslında İstanbul'un işgaline karşı en anlamlı tepki Mebuslar Meclisi'nden gelmişti. Parlamenter sistemin kurucuları olmakla övünen İngilizlerin, Türk parlamentosunu basarak, kendilerine güven duyduğu bilinen Rauf Orbay ile Kara Vasıf'ı silâh zoruyla alıp götürmeleri, Meclis'in entesi günkü oturumunda şiddetle protesto edilmişti. Ama asıl önemlisi, 18 Mart günkü oturumda 17 üyenin verdikleri bir önerge üzerine, "güvenli bir ortamda görev yapma olanağının doğmasına kadar meclis görüşmelerinin ertelenmesi" ne kadar verilmesiydi. Bu konuda Rıza

[253] a. g. e.; s. 128.

[254] Cebesoy; a. g. e., s. 403.

[255] Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin Anadolu Milli Hareketine karşı giriştiği diğer bir girişim de, Anadolu Fevkâlade Müfettişi Umumiyesi'dir. Bu genel müfettişliğin kurulmasına Kuva-yı İnzibatiye kuvvetlerinin İstanbul'daki kuruluş tarihinden pek az sonra karar verilmişti.

Ankara'da 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açıldıktan beş gün sonra, bir kararname ile İstanbul Hükûmeti böyle bir müfettişliğin kurulduğunu ilân etmiştir. İstanbul Hükûmeti'nin bu husustaki amaç ve planı şu idi:

Kuva-yı İnzibatiye ve Ahmet Anzavur kuvvetleri, millî direnmeyi fiilen ortadan kaldıracaklar, ondan sonra bu fevkâlade müfettişlik Anadolu'da padişahın ve onun hükûmetinin idaresini kuracaktı. Müfettişliğe atanan İhtiyar Müşir Zeki Paşa, başlangıçta müfettişliğin Kuva-yı İnzibatiye'ye emir verecek bir kuruluş olduğunu kabul ederek 11 Mayıs 1920'de yayınladığı bir genelge ile işe başlamıştı. Teşkilât geniş ve çeşitli maksatla kurulmuş, fakat hiçbir olumlu iş başarmadan tarihe karışmıştır. (İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, s. 137, 138, Teşkilâtın Lagvedilmesiyle İlgili Kararname, ATASE Arşivi, No. 1/16, Kls. 453, Dos. (16) 9, Fih. 12.

Nur'un verdiği öneri şöyledir: Kanunu Esasi Osmani'nin yedinci maddesi mucibince sulhe ve ticarete ve terk ve ilhâk araziye ve tebaa-i Osmaniye'nin hukuku asliye ve şahsiyesine taâlluk eden ve devletçe masarifi mucip olan muahedâtın akdine meclisi umuminin tasdiki şarttır. "Harbi umuminin memleketimiz için pek namüsaît şerâit dahilinde hitâm bulunması hasebiyle, elim bir vazife-i tarihiye ifâsına davet olunan Meclis-i Mebusan, âhiren makam-ı hilâfeti saltanatı seniyede ahvali fevkalâde tahaddüs etmesi ve meşrutiyetle idare olunan memâlikin kaffesinde millet vekillerine temin edilen masuniyet ve muafiyâtın ilcaya vekâyî ile mütenezzi olması hasebiyle vezaifi meb'usiyetin icabâtını memleketin vaziyeti hazırasıyla telif imkânından mahrum kalmıştır. Her şeyden evvel hürriyeti efkâra ve istiklâli vîcdana vabeste olan bu vazife-i mukaddesenin emniyetle ifâsına imkân bahş bir hâl ve vazifetin tahassülüne intizâren umumî tehirini teklif ederiz." [256]

Üyelerin verdikleri bu öneri kabul edilmiş, anayasanın 7 nci maddesi uyarınca dağıtılmasını içeren hükûmet önerisi bakanların yemin törenlerinin yapıldığı gün padişahın onayına sunulmuş ve Vahidettin tarafından onaylanmıştı. 11 Nisan 1920 günlü bu padişah buyruğunda dağıtma gerekçesi olarak, "siyasal zorumluluklar" diye çok genel bir deyim kullanılmıştı.

Meclis-i Mebusan'ın feshi hakkındaki irade-i seniye sureti ise şöyledir: Esbâb-ı zarureyi siyasiyeden naşi Meclis-i Mebusan'ın feshi iktiza etmesine ve kanunu esasimizin muaddel yedinci maddesinin fıkrai mahsusası mucibince lede-l iktizâ heyeti mebusanın feshi hukuku şâhanemiz cümlesinden bulunmasına binaen meclisi mezkûrun ber mucib kanun dört ay zarfında yeniden bi-l intihâp içtima etmek üzere bu günden itibaren ber mucibi kanun feshini irade eyledim." [257]

Aslında toplandığı ilk günden itibaren, yerli yabancı herkesin dikkatini kendi üstüne çekmiş olan "Meclis-i Mebusan"a karşı her şeyden önce, padişahın bir sempatisi yoktu. Çünkü o, seçimlerde ittihatçıların kazandığını görerek, bu meclisin açılmasını bile istememişti. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Padişah, Anadolu'nun etkisinin Meclis'te alınan kararlarla azaltılacağını düşünmüştü. Ayrıca bu Meclis tarafından kendi isteklerinin kabul edileceğini, böylece İstanbul sınırları dışında fazla etkisi olmayan nüfuzunu tekrar kazanacağını hesaplamıştır.

Sadrazam ise, öteden beri seçimlerde yolsuzluklar yapıldığını iddia etmekte ve bu seçimlere "anasır-ı muhtelifenin iştirak etmemesi"ni doğ-

[256] Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi; A. Türkgeldi, s. 125.

[257] a. g. e.; s. 126.

ru bulmamakta idi. İtilâf Devletleri'ne gelince, onların bu meclise hiç güvenleri yoktu. Çünkü, kendi top, tüfek ve süngülerinin hâkim olduğu bir yerde ve bir ortamda bu Meclis Misâk-ı Milli'yi bile kabul edebilmişti. Bu durumda Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasına İtilâf Devletleri memnun olmuş, nitekim İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck, Dışişleri Bakanı Curzon'a Meclis'in 12 Nisan'da olaysız kapandığı müjdesini vermişti. [258] Böylece Meclis-i Mebusan tarihe karışmıştı.

C. ANKARA'DA YENİ BİR MECLİSİN VE DEVLETİN KURULUŞU

1. Seçimler ve Yeni Meclisin Toplanması Hazırlıkları

İstanbul'un işgal edildiğini ve başta Rauf Orbay olmak üzere bazı mebusların ve milliyetçi önderlerin tutuklandıklarını öğrenen Mustafa Kemal daha önceki düşüncelerini uygulamanın artık kaçınılmaz olduğunu anlamıştı. Anlaşma Devletleri'nin denetimleri altındaki başkentte Meclis çalışmalarının sürdürülemeyeceğini daha Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya'da buluşma öncesinde savunmaya başlamış ama görüşlerini yakın arkadaşlarına bile kabul ettirememişti. 16 Mart, çok acı da olsa onu doğrulamıştı.

İstanbul'un işgali sonucu, Heyet-i Temsiliye'nin yönetimi ele alması için büyük bir fırsat doğmuştu. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal de İstanbul'un işgali üzerine, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması kararını almıştı. Ancak kurulacak meclisin adı konusunda çeşitli tartışmalar olmuştur. Bu durumu Mustafa Kemal şöyle açıklamaktadır: "...bu konu üzerinde iki gün kadar komutanlarla makine başında görüşerek düşüncelerini öğrendim. Ben ilk yaptığım karalamada, "Kurucu Meclis" deyimini kullanmıştım. Amacım da, toplanacak meclise devletin yönetim biçimini değiştirme yetkisi verilmesini ilk anda sağlamak idi. Ama bu terimin kullanılmasındaki amacı gereği gibi açıklayamadığım için, ya da açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir terimdir diye, Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine "olağanüstü yetkili bir meclis demekle yetindim." [259] Olağanüstü yetkilere sahip bu meclisin açılması kararı 19 Mart 1920'de kolordulara, illere ve bağımsız mutasarrıflıklara gönderilen bir bildirgeyle açıklanmıştı. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal'in gönderdiği bu bildiride şöyle deniyordu: "Devlet başkentinin de İtilâf Devletleri'nce resmî olarak işgali, yasama, adalet ve yürütme gücünden meydana gelen ulusal devlet gücünü kırmış ve Meclis-i Mebusan, bu durum karşısın-

[258] Şimsir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, c. II, s. 42.

[259] Nutuk; 314-315.

da görev yapamayacağını hükûmete resmi olarak bildirerek, dağılmıştır. Şu duruma göre devlet başkentinin korunmasını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan millet vekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bunun için aşağıda belirtilen yönerge gereğince, seçimlerin yapılmasını yurtseverlik onurumuz ve anlayışınızdan beklerim.

1. Ankara'da olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.

2. Bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, millet vekilleri ile ilgili yasal hükümlere uyacaklardır.

3. Seçimde, sancaklar seçim bölgesi olacaktır.

4. Her sancaktan beş üye seçilecektir.

5. Her sancakta, ilçelerden gelecek ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk Yönetim Kurullarından illerde, il merkez kurullarından ve il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşmuş bir kurulca özdeş günde ve özdeş oturumda seçim yapılacaktır.

6. Bu meclis üyeliğine, her parti, her topluluk ve dernekçe aday gösterilebileceği gibi, her kişinin de bu kutsal savaşıma eylemli olarak katılması için bağımsız adaylığını istediği yerden koymaya hakkı vardır.

7. Seçimlere her yerin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçimin doğru yapılmasından sorumlu olacaktır.

8. Seçim, gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacak, oyları kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardır.

9. Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imza edecekleri, ya da kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç tane tutanak düzenlenecek bir tanesi yerinde alıkonulacak, öteki iki taneden biri seçilen kişiye verilecek teki de Meclis'e gönderilecektir.

10. Üyelerin alacakları ödenek, daha sonra Meclis'çe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak, uygun görecekları tutarlar üzerinden, her yerin hükûmetince sağlanacaktır.

11. Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilerek, üyeler yola çıkarılacak ve sonuç üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.

[12. Bu telin varış saati bildirilecektir." [260]

19 Mart 1920 günlü bu yönerge gereğince ülkenin her yerinde seçimler hızla ve dikkatle yapılmaya başladı. Yalnızca Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır, Trabzon'da duraksamalar ve engellemeler oldu. Sonunda bütün seçim bölgelerinin millet vekilleri, Büyük Millet Meclisi'nde bütün yurdun temsilcisi olarak hazır bulundular. Ancak, bu sırada Meclis'in açılmasını engellemek için bazı girişimler olmuş ve bundan dolayı da Meclis'in bir an önce açılmasına gayret gösterilmiştir. Bu durum, Nutuk'ta şöyle anlatılmaktadır: "Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılmasını sağlamak için çalıştığımız günlerde bizi en çok uğraştıran Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesindeki yerlerden başlayıp Nallıhan, Beypazarı üzerinden Ankara'ya yaklaşacak gibi görünen gericilik ve ayaklanma dalgaları olmuştur. Ben, bir yandan bu dalgaların durdurulmasına çalışırken, bir yandan da, Ankara'da toplanmakta olan ve genel durumu henüz gereği gibi bilmeyen millet vekillerini, korkulu olaylar karşısında bırakmamak ve bu gibi olayların ortaya çıkmasıyla Meclis'in toplanmaması gibi uğursuz olasılıkları önlemek çarelerini düşünüyordum. Bunun için, Meclis'in açılmasında pek çok tezcamlılık gösteriyordum. Sonunda, gelebilmiş millet vekilleriyle yetinerek Meclis'in, Nisan'ın yirmi üçüncü Cuma günü açılmasına karar verildi..." [261]

Bu sırada, o güne kadar İstanbul'da kalıp "bir şeyler" yapmak isteyenlerin artık tek umutları Ankara ve Mustafa Kemal oldu. Bundan sonra ulusal Kurtuluş Savaşı bütün hızıyla başlayacaktır. Artık son adım olarak ulusal devletin bir an önce kurulması gerekmektedir.

2. Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Meclis'in Açılmasının Hukukî ve Siyasi Önemi

Yeni seçilen millet vekilleri ile Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın Ankara'ya gelen üyeleri birleştiler ve "olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclis" sıfatı ile 23 Nisan 1920 tarihinde toplandı. "Kurucu Meclis" adının bazı çevrelerde uyandırdığı kuşku böylece ortadan kalktı. Meclis ilk toplantısında kendi adını Büyük Millet Meclisi olarak belirledi.

Mustafa Kemal'in sunduğu öneri üzerine Meclis ilk olarak şu ilkelere kabul etti:

[260] Nutuk; aynı yer.

[261] Nutuk; s. 320.

“1. Hükûmet kurmak zorunludur.

2. Geçici olduğu bildirilerek bir hükûmet başkanı tanımak ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.

3. Meclis'te yoğunlaşan ulusal iradenin, yurt alın yazısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.

Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul, hükûmet işlerine bakar. Meclis başkanı bu kurulun da başkanıdır.

Not : Padişah ve halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği yasal ilkeler içinde durumunu alır.” [262]

Anadolu'nun ortasında kurulan bu hükûmet, o günlerin zorluklarını göz önünde tutarak, görünürde İstanbul'da itilâf Devletleri'nin tutsağı saydığı Padişahı sözde kurtarmak için didiniyor, bağlılık beyan ettiği bu katın, her türlü baskı ve zorlamadan kurtulunca, BMM'nin saptayacağı yasal görevi üstleneceğini açıklıyor, gerçekte yurt ve ulusu kurtararak tam egemenlik ve bağımsızlığa kavuşturmak yönünde direniyor bu amaçla millet vekilleri Meclis'te ant içiyorlardı. [263]

Böylece, BMM ile dışa karşı savaşı ve Osmanlı düzenine karşı mücadeleyi yönetecek, yepyeni bir ulusal devlet kurulmuş oluyordu. Mondros Ateşkesi'nden itibaren Osmanlı Devleti fiilen ortadan kalkmış sayıldığından, şimdi bu boşluk, BMM ile doldurulmuştu. Her ne kadar, Meclis'in içinde ve dışında bulunan bazı çevreleri hoşnut kılmak için amacın “tehlikede bulunan Padişahı kurtarmak” olduğu ileri sürülmüşse de yapılan işle aslında yeni bir devlet kurulmuştur. “BMM'nin üstünde bir güç yoktur” denilmekte BMM'nin Padişah ve halifenin üzerinde olduğu vurgulanmaktadır. İstanbul'daki hükûmet artık tanınmamaktadır. Çünkü Meclis, kendi yürütme gücünü kullanmaktadır. [264]

Mustafa Kemal'e göre artık İstanbul yönetiminin buyruk ve fetvaları etkisizdi. Türk ulusu, “kutsal haklarını savunmak” ve “önurlu bir barış” elde etmek azminde idi. Padişaha gönderdiği telyazısında, ulusun padişahlık katının yetki ve itibarını savunmak, “din düşmanlarını” yurt dışı etmek, ulusal bağımsızlığı geri getirmek amacıyla BMM'yi kurarak

[262] Nutuk; s. 326, 327.

[263] Mumcu; a. g. e., s. 56.

[264] Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, c. II, Ankara, 1991, s. 2.

silâha sarıldığını bildiriyor, ulusal savunmayı padişaha karşı bir ihtilâl gibi göstermeye çalışan hainlere kulak asmamasını öneriyor, "kendi hükümetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak, ecnebi esareti pahasına nâil olacağımız huzur ve saadete bin kerre müreccaktır" diyerek, ulusun padişah katma güveni olduğunu belirtiyordu. Ama padişahla yönetimi, ulusal akımı ortadan kaldırmak için harekete geçiriyor, bu akımın önderliğini gıyaben ölüme mahkûm ediyorlardı. Bu davranışı yurda hiyanet olarak niteleyen milliyetçiler Damat Ferit yönetimini tanımayı reddetmekle kalmıyor. BMM'nin 7 Haziran 1920 günkü oturumunda, Doktor Adnan Adıvar'ın önerdiği ve Aydın Millet Vekili Cemil Bey'le diğer 9 millet vekilinin destekleyerek Meclis'çe kabul edilen önergeleriyle, İstanbul Hükûmeti'nin 16 Mart 1920'den sonra imzalamış bulunduğu tüm antlaşma ve sözleşmeleri yetkisiz sayıyordu. [265]

Meclis, 24 Nisan 1920'de verilen birçok öneri üzerine, Mustafa Kemal'i kendisi ile birlikte millî mücadeleye katılmış olanlara şükranını ve minnettarlığını bildirmeyi de ilk vazife bildi. Meclis aynı zamanda, Mustafa Kemal'i Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçti. Ankara'da toplanan BMM'nin Mustafa Kemal'i başkanlığa getirmesi, en bunalımlı devirde millî davanın zaferi için bir garanti sağlamış ve millî davaya ümit besleyenlerin cesaretini artırmış, davaya güç kazandırmıştır.

Büyük Millet Meclisi, bakanların seçimi ile ilgili 2 Mayıs 1920 günlü yasa ile de, Büyük Millet Meclisi'nde on bir bakandan meydana gelen bir "Bakanlar Kurulu" kurdu. Bu kurul Genelkurmay işlerini de yürütecekti. Böylece BMM, hükûmet işlerine de resmen el koymuştu.

Yeni hükûmetin çıkardığı 2 sayılı kararname ile, İstanbul'la her türlü resmî haberleşmeyi yasak etmekte ve böylece İstanbul'dan ayrı ve farklı bir yönetim kurulduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Anadolu'da gelişmeye başlayan millî mücadele ruhu, yeni kurulan ve millî bir niteliği bulunan ve millet hâkimiyetine dayanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile, hukukî ve siyasî bakımdan da değerini bir kat daha arttırmıştı. 18 Mayıs'tan itibaren başlayan, Osmanlı devlet idaresine karşı başkaldırma ve isyan hareketine, milletin seçimle gelen temsilcileri katılmıştı.

"Kuva-yı Milliye'yi âmil ve millî idareyi hâkim kılmak" esasına dayanan bu yeni Meclis, millî bir meclis idi. Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla, 19 Mart 1920 tarihli bildirisi ile açıkladığı esaslara

uygun olarak, seçim yolu ile iş başına gelen bir meclisti. Böylece millî idareyi gerçekleştiren ilk meclis, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan BMM olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile, anayasasız bir anayasa düzenine girilmiştir. Bu rejim fiili anayasalı bir devlet rejimi olmuştur.

Ankara'daki bu gelişmeler karşısında İstanbul Hükûmeti boş durmamış, bu mücadeleyi yok etmek için başladığı mücadeleye hız vermiştir.

3. Ankara Hükûmeti'ne Karşı Tepkiler (Ayaklanmalar)

Mustafa Kemal'in azimli davranışı, millî davayı başarmakta gösterdiği güç, Damat Ferit Hükûmeti'ni memleket ve millet menfaatini hiçe sayan en ağır tedbirlere başvurmaktan geri bırakmamıştır. Damat Ferit Hükûmeti'nin tesir ve telkini ile irtica, istilâcı düşmanla birleşerek, Türk milletinin kurtuluş ve istiklâl hamlesini kırmaya, yok etmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşları, İstanbul'daki "Birinci Örfî İdare Harbi'nin verdiği 4 Mayıs 1920 tarihli bir kararla, "resmî rütbe ve nişanlarının alınmasına" ve "idam cezasına" mahkûm olmuşlardı. [266]

Damat Ferit Hükûmeti, özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra, düşmanlarla işbirliği yaparak, Yunanlılara karşı memleketi savunan Kuva-yı Milliye cephesinin gerisinde cehalet ve taassubu, milliyetçiler aleyhine harekete geçirmiştir. Mustafa Kemal İstanbul Hükûmeti'nin giriştiği bu yıkıcı akımı ve karşı faaliyetlerini şöyle anlatmaktadır: "...Damat Ferit Paşa Hükûmeti ve İstanbul'da bütün yıkıcı ve hain örgütlerin kurduğu birlik ve bu birliğin Anadolu içindeki bütün ayaklanma örgütleri ve bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, elbirliği ile bize karşı çalışmaya başladılar. Bu ortak saldırı piyasasının yönergesi de padişah ve halifenin, içinde düşman uçakları da bulunan her türlü araçlarla yurda yağdırdığı fetvaları idi.

Bu genel, çeşitli ve haince saldırılara karşı biz de, daha Meclis açılmadan önce, Afyonkarahisar'da, Eskişehir'de ve bütün demiryolu boyunca bulunan yabancı devlet askerlerini Anadolu'dan çıkararak, Geyve, Osmaneli, Carablus köprülerini yıkarak ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu'daki saygıdeğer din bilginlerinden fetva alarak karşı önlemlere giriştik.

[266] Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri; Ankara, 1982, Belge No. 87.

1919 yılı içinde, ulusal girişimimize karşı başlayan iç ayaklanmalar hızla ülkenin her yerine yayıldı.” [267]

Mustafa Kemal, ayaklanma bölgelerini ve ayaklanmanın yarattığı kötü durumu da şöyle anlatmaktadır: ”Bandırma, Gönen, Susurluk, Mustafa Kemal Paşa, Karacabey, Biga ve dolaylarında, İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan Beypazarı dolaylarında Bozkır’da, Konya, Ilgın, Kadınhanı, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koğhisar dolaylarında, Ümraniye, Refahiye, Zara, Hafik dolaylarında, Viranşehir dolaylarında tutuşan kargaşa ateşleri bütün ülkeyi yakıyor, hainlik, bilgisizlik, düşmanlık ve bağınazlık dumanları bütün yurt göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. Ayaklanma dalgaları, Ankara’da karargâhımızın duvarlarına dek çarptı. Karargâhımızla kent arasındaki telefon ve telgraf tellerini kesmeye dek varan kudurgan saldırılar karşısında kaldık. Batı Anadolu’nun, İzmir’den sonra, yeniden önemli bölgeleri de Yunan ordusunun saldırıları ile çığnırmaya başladı. Dikkate değer ki, sekiz ay önce ulus, Heyet’i Temsiliye ile birlik alarak, Damat Ferit Hükûmeti ile ilişkiyi ve haberleşmeyi kesmiş iken, Ali Galip’in girişimi gibi tek tük olaylardan başka genel ayaklanma olmamıştı. Bu kez ortaya çıkan yaygın ve genel ayaklanmalar sekiz ay içinde yurttan çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit Hükûmeti’nden sonra kurulan hükûmetlerle ulusal bilincin korunması ve pekiştirilmesi yolundaki savaşlarımızın ne kadar haklı nedenlere dayandığı çok acı olarak bir daha anlaşılmış oluyordu.” [268]

Hem İstanbul Hükûmeti, hem de işgal devletleri Müslüman halkı ayaklanmaya sürüklemek yolunda iki ana propaganda konusuna ağırlık vermişlerdir. Bunlardan birinci, halifenin İslâmların başı olduğu onun emirlerinden çıkmanın dinsizlik sayılacağı konusudur. Bilgisiz halk yığınları bu fikri yabana atmamışlardır. İkincisi ise, on yıl aralıksız savastığı için bıkkınlaşmış ve bitkinleşmiş Anadolu insanının ulusal hükûmetçe askerlik görevine çağırılmasının doğurduğu kuşkudur. Bu kuşku da İstanbul Hükûmeti ve işgal devletleri ustalıklı Anadolu ihtilâlinin zararına kullanıp pek çok vatandaşı askerlikten kaçırarak ayaklanma yolunda kullanmışlardır.

Ayaklanmaların ikinci derecede sebepleri de vardır. Bunlar arasında düzenli ordu henüz kurulmadığı için, bölgesel savunma birliklerinin (İkuvay-ı Milliye) bazı yerlerde disiplinsiz hareket ederek halktan para ve malzeme toplamaları, kendi ölçülerine göre diledikleri kişileri cezalandırmaları da sayılabilir.

[267] Nutuk; s. 329.

[268] a. g. e.; aynı yer.

Bazı il ve ilçe merkezlerinin ileri gelen kişileri arasındaki çekeme-
mezlik ve kıskançlığın bulunması da bölgesel olaylar yaratmıştır. Gene
bazı yöneticilerin, ulusal direnişin anlamını kavrayamamaları, halka be-
ceriksizce davranmaları ayaklanmaları patlatmak için kıvılcım yerine ge-
çebilmiştir. [269]

Değişik tarih ve yerlerde çıkan ve çoğu zaman ulusal mücadele için
tehlikeli boyutlara ulaşan ve çoğu zamanda güçlkle bastırılan bu isyan-
lar ortak bir hedefte birleşmişlerdir. O da bağımsızlık mücadelesini ba-
şarısız ve sonuçsuz kılmaktı.

Ayaklanmalar yeni hükûmetin zaten sınırlı olan gücünü çok yıprat-
mıştı. Bu ayaklanmaların bastırılmasında gösterilen olağanüstü çabalar
gerçekten büyük başarıdır. İsmet İnönü bu mücadeleyi şu şekilde ifade
etmektedir: "... Meclis açıldıktan sonra İtilâf Devletleri'nin ve İstanbul
Hükûmeti'nin, Damat Ferit Hükûmeti'nin en kısa zamanda en geniş öl-
çüde dahili isyanlar, tecavüzler çıkararak Büyük Millet Meclisi Hükûme-
ti'ni işlemez hale getirmek, tasfiye etmek başlıca hedefleri olmuştur.
1920 Nisan'ından bu senenin nihayetine kadar sekiz-on ay zarfında düş-
man taarruzu ile iç isyanlar bir yerden kumanda edilir şekilde intizamla
idare olunmuştur. Öyle ki, düşman bir yerde taarruz eder, her taraftan
oraya kuvvetler sevk edilir, fakat tam bu sırada başka bir yerde, uzak
bir yerde bir isyan çıkar. Bu defa isyan bölgesinde kuvvet bulmak mec-
buriyetinde kalırız. Bir yerde isyan çıkıp oraya kuvvetler gönderilmeye
çalışıldığı zaman, bu defa düşman harekete geçer. İşte böylece, iç ve
dış hareketler, birbirinden çok uzak mesafelerde, fakat yekdiğeri ile
ahenkli olarak muntazam bir surette işlerdi. [270]

Damat Ferit Hükûmeti'nin Kuva-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak
amacıyla giriştiği kovuşturmadan, fetvaya ve kuvvet göndermeye kadar
varan mücadelesine karşılık, Ankara'daki Ulusal Meclis ve Onun Hükû-
meti de iç güvenliği sağlamak, etkinliğini sürdürebilmek için bazı önlem-
ler alma gereğini duymuştu. Fetvaya fetva ile karşılık verme dışında
alınan önlemler şöyle sıralanabilir: 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye
yasasının çıkarılması, asker kaçaklarının önlenmesi; İstiklâl Mahkeme-
lerinin kurulması, öğüt kurulları oluşturulması, işgal güçleri ve diğer
bozguncuların Anadolu'da karışıklık çıkarmalarına mani olmak için giz-
li teşkilâtlar kurulması, Anadolu'ya giriş-çıkışların ve haberleşmenin de-
netlenmesi gibi. [271]

[269] Mumcu; a. g. e., s. 66, 67.

[270] İnönü; a. g. e., I, s. 199-200.

[271] Nutuk; 328. Hamit Pehlivanlı; Askeri Polis Teşkilatı, Ankara, 1992.

İstanbul-Anadolu arasındaki bu amansız mücadele sürerken İtilâf Devletleri de kendi aralarında Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için mücadele etmektedir.

D. İTİLÂF DEVLETLERİ'NİN POLİTİKASI VE DAMAT FERİT PAŞA'NIN DÜŞMESİ

1. San Remo Konferansı .18-26 Nisan 1920)

Birinci Dünya Harbi'nin galip devletleri, Ankara'da kurulan Millî Hükûmeti ve onun millî siyasetini kabul etmedikten başka, onu meşru hükûmet saydıkları Padişah Hükûmeti'ne karşı asi bir varlık gibi görüyorlar ve Millî Hükûmeti yok etmek için gerek Yunanlılara, gerekse Padişah Hükûmeti'ne her türlü maddî yardımı yapıyorlardı.

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra da Damat Ferit Paşa, hâlâ Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaşlarının yakalanıp Malta'ya sürülmelerini İngilizlerden istemişti. Ama İngilizler bu isteği artık "saçma" bulmaya başlamışlardır. Anadolu'ya ellerinin erişemeyeceği bir yana, milliyetçi hareket, artık kişileri aşmış, ulusa mal olmuştu. Kişileri tutuklamakla hareketin çöktürilemeyeceğini İngilizler açıkça kavramışlardır. [272]

Bu arada İtilâf Devletleri, henüz karara bağlayamadıkları dünya sorunlarını ve Türkiye ile barış konusunu görüşmek için Londra'da bir toplantı yaptılar. [273] Toplantı 5 hafta sürdü ve bu süre içinde Fransa'da ve İtalya'da hükûmet değişiklikleri olmuştu. Clemenceau gibi aşırı bir Türk düşmanının yerine geçen Millerand'la birlikte Fransa siyasasında değişiklik hissedilmişti. Yeni başbakan, Fransa'nın Müslüman ülkelere de egemen olduğunu belirterek, Türklerin İstanbul'dan çıkarılması gibi bir maceraya atılamayacağını söylemişti. Arkasından Yunanlıların İzmir'den geri çekilmeleri gerektiğini de işaret etmişti. Bu sırada Fransız Mebuslar Meclisi'nde yapılan oturumlarda, Fransa sosyalistleri, Türkiye'nin parçalanmasından yana olmadıklarını, Osmanlı hükümdarının İstanbul'da kalmasından yana bulunduklarını açıklamışlardı. Millerand'da yapılan eleştirileri cevaplandırırken, şu düşüncelere yer vermiştir. Fransa, yaşayabilecek bir Türkiye'nin kurulmasından yanadır. İşte bu amaç için Padişah'ın İstanbul'da kalmasını uygun gördük. Bu simdilik antlaşmanın kesinleşen biricik sonucudur. Türkiye aynı zamanda ekonomik çıkarlara sahip bir ülke olmalıdır. Türkiye'de birinci derecede ekono-

[272] Şimsir; a. g. e., c. II, s. 94.

[273] Londra Konferansı (14 Şubat - 21 Mart 1920) Toplantı Kararları için Bkz. Ulubelen, a. g. e., s. 214, 224.

mik ve malî çıkarlarımız vardır. Bunlara ait bütün güvencenin sağlanmasını ve gelecekte bu çıkarlarımızın gelişmesini istiyoruz. Aynı zamanda özel çıkarlara sahip olduğumuz yörelerdeki durumumuz onaylanmalıdır. Millerand'ın, Türk barışının tesbit edilmesi sırasında ön plânda tutulan Fransız ekonomik ve malî çıkarlarıyla ilgili açıklamalarını, 27 Mart 1920 tarihli oturumda eski Fransız Başkanı Briand'ın konuşması daha somut olarak tamamlanmıştı. Briand, konuşmasında 1916 senesinde yapılan anlaşmadan söz etmiş, Kilikya, Adana, Mersin, İskenderun ile Diyarbakır ve Van Gölü'ne değin olan toprakları Musul'u da içerecek biçimde Fransa'ya ayrıldığını hatırlatmış ve konuşmasına şöyle son vermişti. "Musul, İskenderun'un bir hinterlandidir. İskenderun'da bu bölgenin doğal bir mahrecidir. Fransa pamuktan mahrumdur. Adana'daki pamuk bu bakımdan son derece önemlidir." [274]

Başından beri Türkiye'ye karşı ılımlı davranmaktan yana olan İtalya'nın yeni Başbakanı Nitti de, Yunanistan gibi küçük bir ülkenin topraklarını iki kat büyüttüğüne dikkatleri çekmişti. Ayrıca İzmir gibi Türk egemenliği altında sayılması gereken bir bölgeden Yunanistan Meclisi'ne üye gönderilmesinin kabul edilmeyeceğini belirtmişti.

Görüşmeler sürerken Kuva-yı Milliye'nin Fransızları Maraş'tan püskürttüğü haberi dalgalanmalara yol açmıştı. Bu kızgınlık içinde İstanbul'daki Yüksek Komiserliklere, gerekirse Sadrazam Ali Rıza ile Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın tutuklanmalarını öngören bir talimat verilmişti. Türkiye Barışı Paris'ten öteki başkentlere aktarıldığından, Londra'dan sonra sıra İtalya'ya gelmişti. San Remo'da başlayan bu son toplantıya İngiltere, Fransa ve İtalya başkanları katılmıştı.

İtilâf Devletleri başbakanlarından oluşan Yüksek Konsey, Türkiye'ye kabul ettirilecek, barış koşullarına son bir biçim vermek amacıyla 19 Nisan 1920'de San Remo'da oturumlarına başlarken, ileri görüşlü birçok uzman ve kişiler, İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanlıklarına gönderdikleri yüzlerce yazı, dilekçe ve raporlarda, bu barış koşullarının gereğinden fazla sert yapılmaması görüşünü öne sürerek, Yüksek Konseyi uyarıyorlardı. [275]

İstanbul'daki İtilâf yüksek komiserleri, onların sivil ve askerî yetkilileri, Genelkurmay mensupları, bazı İngiliz bakanları, İtalyan ve Fran-

[274] İzzet Öztoprak; Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele, Ankara, 1989, s. 85. Ayrıca Bkz. Yahya Akyüz; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamu oyu, 1919-1922, Ankara, 1975.

[275] Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Osman Olcay; Sevres Andlaşması-na Doğru, Ankara, 1981.

sız politikacıları, yetkilileri ve basını, İslâm ülkelerinin sözcülerini, ilgililere sürekli olarak gönderdikleri yazılarda, barış koşullarının çok sert olmaması gerektiği görüşünü sürdürüyorlardı. İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un etkisi altında kalan Yüksek Konsey, bu uyarı ve önerilere kulaklarını tıkıyor, beş gün süren görüşmeler sonunda, ileride Sevr'de Türklere zorla kabul ettirilecek olan antlaşma tasarısının ana hatlarını kaleme alıyor, Büyük Yunanistan düşü peşinde koşan Lloyd George'la Venizelos'un memnun ediyordu. [276]

Bu antlaşma tasarısının başlıca koşulları şunlardı: Türkiye'nin Avrupa'daki sınırı, yaklaşık olarak, Çatalca hattını izleyecek, İstanbul, Türk egemenliğinde kalacak ama Türkiye, antlaşma koşullarını, özellikle uyrukların korunmasıyla ilgili koşulları uygulamazsa, İtilâf Devletleri, bu koşulları değiştirebilecek, gerek savaş, gerek barış sırasında, ayırım yapmadan tüm ticaret ve savaş gemi ve uçaklarına açık bulundurulacak olan İstanbul ve Marmara Boğazları, Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) nin kararı alınmadan abluka edilmeyecek boğazlarda savaş hakkı tanınmayacak ve düşmanca davranışlarda bulunulmayacak, Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan temsilcilerinden oluşacak bağımsız bir komisyon boğazları denetleyecek, Türkiye sakinlerinin çoğunluğu Kürt olan bölgelere yerel özerklik verecek, Kürtler, saptanacak bir süre içinde, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak bağımsızlık isteyebilecekler, Türk yönetimi İzmir kenti ve dolaylarındaki özel bir bölge üzerindeki egemenlik haklarını Yunan hükûmetine bırakacak, ama Türk egemenliğinin belirtisi olarak, kentin dışındaki surlardan birine Türk bayrağı çekilecek, bu bölgenin yönetiminden sorumlu olacak Yunan yönetimi, orada ordu bulundurabilecek, bölgede Yunan gümrük sistemi uygulanabilecek, Milletler Cemiyeti'nde çoğunluğun kabullenebileceği biçimde, bölgede azınlıkları da temsil edecek nisbi seçim sistemine dayanan yerel bir parlamento kuracak, Türkiye, İzmir limanını kullanabilecek beş yıl sonra, yerel parlamento Milletler Cemiyeti'ne başvurarak bölgenin Yunan krallığıyla birleşmesini isteyebilecek, Cemiyet, bu konuda bir plebisit düzenlenmesini isteyebilecek, bölgenin Yunanistan'la birleşmesi karara bağlanırsa Türkiye, bölgedeki haklarını önceden Yunanistan'a devretmeyi kabullenecek, Türkiye ayrıca Avrupa'da saptanan sınırlar dışındaki Türk toprakları, İmroz, Bozcaada ve Ege Denizi'ndeki diğer adalar üzerindeki egemenlik haklarını Yunanistan'a devredecek, Ermenistan'ın özgürlük ve bağımsızlığını tanıyacak, Türkiye ile Ermenistan arasındaki Erzurum, Trabzon,

[276] Sonyel; a. g. e.; s. 74, 75.

Van ve Bitlis'ten geçecek sınırın ve Ermenistan'a denize çıkış hakkı verilmesiyle ilgili sorunun Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un hakemliğine bırakılmasını kabullenecek, geçici bir süre için bağımsız ülkeler olarak tanınacak Suriye, Irak ve Filistin, kendilerini yönetebilecek zamana dek güdümcü bir devletin güdümüne verilecek, Türkiye Hicaz'ı bağımsız ve özgür bir devlet olarak tanıyacak, Mısır, Kıbrıs, Libya, Oniki Adalar ve Meis Adası üzerindeki haklarından vazgeçecek, Fransa'nın Fas ve Tunus üzerindeki koruyuculuğunu tanıyacak. [277]

İtilâf Devletleri, kendi aralarında imzaladıkları bir üçlü sözleşme ile, Türkiye'de adli ve malî sistemin gelişmesi, jandarma ve polis gücünün örgütlenmesi, azınlıkların korunması ve ekonomik kalkınma konularında sözde yardımda bulunmak ve geçmişte bu amaçlara engel olan uluslararası rekabetten kaçınmak özüyle Türkiye'yi etki bölgelerine ayırarak kendi aralarında bölüştürüyor, bu bölgelerdeki etkilerini sürdürmek için birbirlerini desteklemeye söz veriyor, İtilâf Devletleri'nin Türkiye'ye yardımda bulunmalarını bizzat Osmanlı Hükûmeti'nin istediği özürünü öne sürüyorlardı. [278]

Osmanlı barışına son şeklini veren müttefikler, San Remo'da düzenledikleri metni bildirmek için Osmanlı Hükûmeti'ni Paris'e çağırmışlardı. [279] Onlar Konseyi'nde karşılaştığı durumun etkisinde bulunan Damat Ferit, bu kez kendisi Paris'e gitmek istememiş, Tevfik Paşa'nın başkanlığında Bayındırlık Bakanı Doktor Cemal Topuzlu İçişleri Bakanı Reşit ve Maarif Bakanı Fahrettin Beylerden oluşan bir delegasyon göndermişti. Türk heyeti Paris'e vardığında 11 Mayıs 1920'de düzenlenen kısa bir törenle antlaşma metni kendilerine verilmişti. Taslağı teslim eden Fransa Başbakanı Millerand, Müttefiklerin çok iyi niyetli davrandıklarını öne sürmüş ve antlaşmaya ilişkin cevapların yazılı olarak verilmesini isteyerek bunun için de bir aylık süre tanındığını belirtmişti. Temsilcilerin başkanı Tevfik Paşa, antlaşma tasarısını görünce dehşete düştü. İstanbul'a dönerek bu barış antlaşması imza edilirse Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkıp, bir sömürge haline geleceğini söyledi. [280]

[277] Sonyel; a. g. e., s. 77-78. Bu kararlar ile ilgili olarak, Bkz. Şimsir, s. 45-50, Ulubelen; s. 227-223, Mondros Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, s. 127, 128, Cemil Bilsel; Lozan, c. I, İstanbul, 1933.

[278] Sonyel; c. II, s. 78.

[279] Ulubelen; s. 227.

[280] Mumcu; a. g. e. s. 63.

2. Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920)

İtilâf Devletleri'nin hazırladıkları bu anlaşma hakkında kendilerine bilgi verilen İstanbul'daki kabine üyelerinden bazıları, bu antlaşmayı imzalayıp istifa edeceklerini söylemişlerdi. Bunun üzerine Damat Ferit, padişahın onayı ile başdelegeliği üzerine alıp Paris'e hareket etmişti. 18 Haziran da Versailles Sarayı'na gidip bir masaya oturan Osmanlı Sadrazamı, görüşmelere geçileceğini beklerken, kendisinden 27 Temmuz'a kadar yazılı ve kesin bir cevap vermesi istenmişti. Böylece Damat Ferit ikinci kez bir şey yapamadan Paris'ten ayrılırken, Barış Konseyi'ne görüşlerini yazılı olarak bildirmişti.

Barış koşulları Ankara ve İstanbul'da açıklanır açıklanmaz, bütün Türkiye yasa bürünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu ölüme mahkûm eden koşullar özellikle Türk aydınlarının çoğunluğu arasında acı tepkilere yol açıyor, "Avrupa'nın insafsız saldırısı önünde", ulusal ideal ilk kez baştan başa Türk halkını sarıyor, küçük bir grup dışında, kamu, tek kurtuluş umudu olarak gözlerini Ankara'ya dikeyor, hemen her Türk milliyetçilerden yana geçiyordu.

Barış antlaşmasının koşulları 22 Mayıs günü BMM'de okununca, büyük bir gürültü kopuyor, bütün millet vekilleri, bu koşullara karşı söz söylemede ve özellikle İngiltere'ye ve Damat Ferit'e saldırmada birbirleriyle yarış ediyorlardı. [281]

Bu arada Damat Ferit güçlükler içinde kıvranıyordu, çünkü bu kadar sert bir antlaşmayı imzalamasını kendi yandaşlarından bile ancak küçük bir azınlıktan başka kimsenin desteklemesini bekleyemezdi. Bu nedenle ilkin, ne olursa olsun, antlaşmayı imzalamayacağını, Türk tezini savunmak amacıyla bizzat Paris'e gideceğini açıklıyor, ancak 14 Temmuz da Paris'ten dönünce tutumunu değiştiriyor, görüşlerini "Anadolu'daki aşırı eğilimlilere" kabul ettirmesi için, kendisine izin verilirse, antlaşmayı imzalamaya gönüllü olduğunu açıklıyordu. Antlaşmanın bir ölüm kararı olduğu ve Türklerin ilmiği kendi boyunlarına geçirmemeleri gerektiğini öne sürenleri "sorumsuz çılgınlar" olarak niteliyordu. Antlaşma imzalanmazsa, Türkiye'nin mahvına yol açacağına inanıyor, antlaşma imzalandıktan sonra ülkeye düzeni geri getirmek için, İngiltere Türk yönetimine yardımda bulunursa, başta Padişah olmak üzere, akli başında herkesin antlaşmanın imzalanmasından yana olacağını, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck'e bildiriyordu. [282]

[281] TBMM Zabıt Ceridesi; Sene 1336, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, s. 22.

[282] Sonyel; s. 80, 82.

Padişah Vahidettin de Damat Ferit de "evet" demeye karar vermişlerdi, fakat kamu oyu karşısında tek başlarına sorumluluk taşımak istemedikleri için, sorunun özel bir "meclis" te görüşülmesini yararlı bulmuşlardı. İşte bu amaçla Vahidettin Saltanat Şurası'nın toplanmasını emretmişti.

Toplantı açıldığında önce barış taslağına ilişkin bir hükûmet açıklaması okunmuştu. Bu açıklamada taslak kabul olunursa, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u da içeren belirli sınırlar içinde varlığını sürdüreceği belirtiliyordu. Önerilen koşullar reddedildiğinde ise savaşın genişleyeceği, Osmanlı Hükûmeti'ne son verileceği ve Türkiye topraklarının tümüyle paylaşılacağı öne sürülüyordu. Bununla birlikte hükûmet; Trakya, Boğazlar, İzmir gibi önemli konularda değişiklik yapılması için "Barış Meclisi'nin insaf ve hakseverliğine" bir kez daha başvurulması görüşünde olduğunu açıklıyordu. Hükûmetin bu yazısının okunmasından sonra Paris'te bulunan temsilci Reşit Bey'den gelen iki telgrafda bilgiye sunulmuştu. Bunlardan birinde Müttefiklerin, barış antlaşması kabul edilirse İstanbul'u Türklerin elinden alacaklarını belirttikleri bildiriliyordu. Bu bilgiler verildikten sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa kısa bir konuşma ile durumu özetlemiş ve Saltanat Şurası'na katılanları görüşlerini sözlü ya da yazılı olarak açıklamaya çağırıyordu. [283]

Saray ve Damat Ferit Hükûmeti, Saltanat Şurası'nda istedikleri kararı kolayca aldırılmışlardı. Sadrazam hemen o akşam İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck'e antlaşmayı imzalayacak olan delegelerin yola çıkarılacağı haberini vermişti. Damat Ferit kendisi gitmek istememiş, antlaşmazlığa düştüğü ılımlı bakanlarını değiştirmek için başkentte kalmayı yeğlemişti. Bu nedenle ayan üyesi olan Saltanat Şurası'na da katılan Hadi Paşa ile Rıza Tevfik ve Bern elçisi Reşat Halis delege olarak görevlendirilmişlerdi.

Osmanlı delegeleri Romanya üzerinden 30 Temmuz'da Paris'e varmışlardı. 1 Ağustos'ta Hadi Paşa İstanbul'da verilmiş karar uyarınca antlaşmanın kimi koşullarının değiştirilmesi için Fransa Hükûmeti'ne bir kez daha başvurmuştu, ama sonuç alamamıştı. Böylece antlaşma, 10 Ağustos 1920 salı günü saat 16.00'da Servet'teki porselen dairesinde Osmanlı delegelerince imzalanmıştı. [284]

[283] Münir Sirel; "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 4 Ocak 1968, s. 15-21.

[284] Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi; s. 128, 130. Ayrıca Bkz. Göztepe, s. 335.

3. Sevr Antlaşması'nın Kapsadığı Hükümler ve Sevr'e Anadolu'nun Tepkisi

Türk milletini yaşama hakkından yoksun bırakmak isteyen Sevr Antlaşması'nın hükümleri şöyledir :

Sınırlar : Avrupa'da sınır sadece Yunanistanladır. Çatalca hattından biraz ilerde Büyükçekmece Gölü'nün yanındaki Kalikatorya'dan başlar, Karadeniz üzerindeki Midye civarındaki Podimaya kadar gider.

İzmir bölgesinde sınır Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine çok yakın yerlerden geçmektedir. Bu bölge Türk egemenliğinde kalacak, fakat Türkiye bu egemenliğin kullanılmasını Yunanistan'a devredecek, Türk egemenliğini göstermek üzere İzmir şehrinin dış istihkâmlarının birinde Türk bayrağı dalgalanacak, mahallî meclis beş yıl sonra buranın Yunanistan'a ilhâkını Milletler Cemiyeti'nden isteyebilecektir. Türkiye buna muvafakatini şimdiden bildirmekte idi.

Türkiye Ermenistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanımakta idi. Erzurum, Trabzon, Bitlis ve Van vilâyetlerinden tamamen veya kısmen teşekkül edecek olan bu devletin hudutlarının belirlenmesi Amerika cumhurbaşkanının hakemliğine bırakılmıştır. Türkiye hakem kararını kabul edeceğini taahhüt etmekte idi.

Ermenistan ile Suriye ve Irak hudutları arasında muhtar bir Kürdistan teşkil edilmekte idi. İstanbul'da İngiltere, Fransa ve İtalya delegelerinden oluşan bir komisyon bu teşkilâtı hazırlayacak Kürtler bağımsızlık istedikleri ve bu arzuları Milletler Cemiyeti'nce kabul olunarak bağımsızlık verilmesi Türkiye'ye tavsiye olunduğu takdirde, Türkiye bu yerler üzerindeki hukukundan vazgeçeceğini şimdiden taahhüt ediyordu.

Güney sınırları Irak ile İmadiye'yi bizde bırakmak üzere Musul vilâyetinin kuzey sınırı, Suriye ile Karataş burnundan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Ayıntap, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin güneyinden geçen bir hat idi.

Oniki Ada İtalyanlara, bütün Cezayir Bahri Sefit Yunanlılara terk olunacaktı. Hicaz'ın bağımsızlığı, Mısır üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinden vazgeçilecek, Suriye, Irak ve Filistin hakkında verilecek bütün kararları kabul edecekti.

Sevr Antlaşması'nda İstanbul'a ait hüküm 36 ncı madde de şu şekilde belirtilmiştir.: "Yüksek akid taraflar bu muahede hükümleri mahfuz kalmak şartıyla, Osmanlı Hükûmeti'nin İstanbul üzerindeki hukuk

ve tasarruflarına hâlel getirilmemesi ve bu hükûmet ile padişahın bu şehirde kalmak ve Osmanlı Devleti'nin payitahtını muhafaza eylemek hususunda serbest bulunmasına müttefiktirler.

Ancak Osmanlı Hükûmeti bu anlaşma ve bunu tamamlayan anlaşmalara uymadığı takdirde, müttelik devletler bu anlaşmayı tadil etme hakkına sahip olacaktı.

Vatandaşlık : İtilâf Devletleri'nin birinin veya teşekkül edecek (Ermenistan vs gibi) devletlerden birinin vatandaşlığına geçmek isteyen Türk vatandaşlarına güçlük çıkarılmayacak ve bunların yeni vatandaşlıkları tanınacaktır.

Adli Kapitülasyonlar : İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon temsilcilerinden kurulacak bir komisyon, kapitülasyon sahibi diğer bütün devletlerin uzmanlarıyla birlikte yeni bir usul hazırlayacak ve Osmanlı Hükûmeti'ne danıştıktan sonra bir usul tavsiye edecek, Osmanlı Hükûmeti bunu kabul edeceğini önceden vaat etmektedir.

İktisadî Kapitülasyonlar : Bunlardan yararlanmak hakkı Birinci Dünya Savaşı'ndan önce istifade eden İtilâf Devletleri'yle daha önce böyle bir hakkı bulunmayan İtilâf Devletleri'ne tanınıyordu. Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi olan % 8 yeniden tesis ediliyordu. Yabancı postaları da yeniden kuruluyordu.

Boğazlar Komisyonu : Özel bayrağı, zabıtası ve bütçesi bulunacak bu komisyonu boğazlardan geçecek gemilerin geçişi, klavuzluk, fenerlerin idaresi gibi işlerle meşgul olacaktı. Komisyonunda ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın üyeleri ikiye oya sahip olacaklardı. ABD istediği andan itibaren Rusya ile Milletler Cemiyeti'ne üye olduğu andan itibaren komisyona dahil olabilecekti.

Askerî Hükümler : Osmanlı Devleti'ne bırakılan silâhlı kuvvet Padişaha mahsus hassa (700), jandarma (35.000) ve jandarmayı karışıklık halinde tamamlayacak ve sınırları gözleyecek (15.000) kıtalardan ibaretti.

Subaylar genel mevcudun yirmide birini aşamaz. Her bölge de jandarmanın teşkilinde ve taliminde bulunacak yabancı subayların nisbeti Türk subayları % 15'ini geçmeyecektir. Boğazlar bölgesinde jandarma işgal kumandanlığı emrindedir. Her türlü seferberlik yasaktır. [285]

[285] Bilsel; s. 305, 322.

Bu hükümlerden de anlaşıldığı gibi, İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti'ni parçalayıp ganimeti aralarında paylaşmışlar, geriye kalan sözde bağımsız Osmanlı Devleti'ni de yine kendilerinin ekonomik, hukukî ve malî mutlak yönetimleri altına almışlardı. Maddelerden anlaşıldığı gibi; Sevr'den en kazançlı çıkan devlet İngiltere idi. İngiltere Mısır himayesi, Filistin ve İran mandası, zengin Musul petrol bölgesi ile en büyük payı almış, Boğazları askersizleştirme ve ulaşım serbestliği sağlamak suretiyle 'büyük deniz gücüyle Türkiye'yi sindirme, Rusya'yı da tehdit etme imkânını kazanıyordu. İngiltere Ege'yi bir Yunan gölü yapmakla ayrı bir başarı sağlıyordu. Bu kazançlar Fransa ve İtalya'nın aleyhlerine gerçekleşmişti. Fransa'nın Almanya ile ilgili İtalya'nın da Adriyatik ile ilgili istekleri bu devletleri frenlemişti. Yunanistan ise, Sevr ile arzu ettiği gayeye çok yaklaşmış gibidir. Ege bir Yunan Gölüne dönüşmüştür. Anadolu'ya gelecek için ümit verecek şekilde el atılmış, Doğu Trakya ilhâk edilerek Karadeniz'e çıkılmıştır. Venizelos zaferin doruğuna ulaşmış gibidir. [286]

Ancak bu andlaşmanın onayında önemli bir sorun vardı. 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanmış olan Sevres Antlaşması'nın parlâmentolar tarafından onaylanmadıkça bir anlam taşımayacağı tabii idi. Onun için İtilâf Devletleri Hükûmetleri bu antlaşmayı bir yandan kendi parlâmentolarına, bir yandan da Osmanlılara onaylatmak zorunda idiler. Halbuki bunların ikisi de kolay olacağı benzemiyordu. Çünkü, her şeyden önce o günkü Osmanlı Anayasası'nın 7 nci maddesi barışla ilgili antlaşmaların parlâmentoca onaylanmasını ön görüyordu. Fakat parlâmento mevcut değildi. Büyük Millet Meclisi'ne gelince onun tutumu daha önce belli olmuştu. İşte bu halleri dikkate alan İstanbul'daki İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri, Milliyetçi şeflerin hareketlerinde ısrarları halinde, müttefiklerin ve özellikle Yunan ordusunun yürüyüşe geçmesini, İstanbul'un elden çıkmasının ve nihayet Türkiye'nin ortadan kalkmasının kaçınılmaz olacağını bu şeflere anlatmak üzere bir Osmanlı Heyeti'nin Anadolu'ya gönderilmesi gerektiğini kendi hükûmetlerine bildirdiler ve bu hususun Osmanlılara tavsiyesini istediler. [287]

Sevr Antlaşması'ndan sonra, Fransa, İngiltere ve İtalya Osmanlı Devleti'ne bırakılan toprak parçası üzerinde ayrı ayrı nüfuz bölgelerine ayırmayı öngören bir de anlaşma yapmışlardı. [288]

[286] Çaycı; a. g. m. s. 16.

[287] Tansel; c. III, s. 168, Jaeschke; s. 203, Ayrıca Bkz. Yılmaz Altuğ; "Onaylanmayan Antlaşmalar Sevr", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Mayıs 1979, s. 20.

[288] Bayur; Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti, İstanbul, 1934, s. 49, 58.

Bu sırada kendi kabinesinde başgösteren karşı baskıya bile dayanamayan Damat Ferit, antlaşmanın imzalanmasından on gün önce görevinden çekildi, ama aynı gün, yeni bir kabine kurmakla görevlendirildi. Bu Beşinci Damat Ferit Kabinesi'ne fazlasıyla "evetçi" bakanlar atandı. Böylece antlaşmanın imzalanması işlemi sırasında kabinenin oybirliğiyle iş görmesi güvence altına alınmış oluyordu. Bu olayı 1 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı'na duyuran Yüksek Komiser Sir John de Robeck; şu yorumda bulunuyordu: "Yeni yönetim, sürekli saldırı ve düzenlere hedef olacak, buna karşın, Damat Ferit bir süre iş başında kalırsa kendi çıkarlarımız açısından iyi olacak, çünkü antlaşmayı yalnız imzalamakla yetinmeyip onaylanmasını da sağlayacak, güvenebileceğimiz tek Sadrazam'dır. Antlaşma onaylandıktan sonra Sadrazam, kamu gözünde o kadar aşağılık bir duruma düşecek ki, o zaman görevde kalması, gerek kendisine gerek başkalarına pek az yararlı olacak."

Bu sırada, Sevr Antlaşması'nın imzalandığı haberi Türkiye'nin her yanında üzgünlük yaratıyor, öfkeyle karşılanıyordu. 10 Ağustos 1920 tüm ülkede bir yas günü olarak kabulleniyor, Türkçe gazeteler siyah çerçeve içinde yayımlanıyordu. Eğlence yerleri yasaklanıyor, mağazalar kapanıyor ve ülkenin kurtuluşu için tüm camilerde dinsel törenler düzenleniyordu. Sevr, barış antlaşması değil, savaş antlaşmasıydı. Yakın tarihte bir ulusa ceza olarak kabul ettirilen en sert barış antlaşmalarından biriydi ve ülkenin, savaş ganimeti olarak, kasten ve oldukça cüretli biçimde bölüşülmesine yol açıyordu. [289]

TBMM'nin Sevres Barışı'na tepkisi çok sert oldu. Bu antlaşmayı, TBMM tanıımıyordu. Zaten İstanbul Hükûmeti'nin hiçbir işlemin yeni devlet gözünde hukukî önemi yoktu. Bu antlaşmayı onaylayan bütün Osmanlı devlet adamları 19 Ağustos'ta TBMM'ce verilen bir kararla vatan haini sayıldılar ve vatandaşlık haklarından yoksun kıldılar. [290]. Artık Anadolu'nun İstanbul'a karşı direnmesi son biçimini almıştı.

Saray ve hükûmet ise umutlarını Yunan saldırısı sonucunda Anadolu'daki isyanın bastırılması olasılığına bağlamışlardı. Ne var ki, bu antlaşma Anadolu'daki direniş karşısında yürürlüğe konulmayacaktı. TBMM, daha Saltanat Şurası'nın toplanmasından önce 17 Haziran 1920'de kabul ettiği bir yasa ile İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'den sonra, kendi onayı olmadan İstanbul Hükûmeti'nce yapılmış ve yapılacak her türlü antlaşmayı geçersiz saydığını belirtmişti. Türk Kurtuluş Savaşı onu geçersiz kılarken, dışta ilk darbe de beklenmedik bir yerden

[289] Sonyel; s. 85, 86.

[290] Zabıt Cerideleri; s. 367.

ABD'den gelmiş Amerikan Senatosu, Ermenistan mandasını kabul etmemiş, bu yüzden Wilson da kendisine bırakılan sınır saptamasını yapamamıştı. [291] Öte yandan Osmanlı Devleti dışındaki İslâm âlemi de dinsel nedenlerle Sevres Antlaşması'na tepki göstermişlerdi. Bunlardan en önemlisi Londra'daki Merkezî İslâm Cemiyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne yaptığı başvuru idi. Kırk iki üyenin imzasıyla sunulan 19 sayfalık başvuruda antlaşmanın hükümleri eleştirilmiş ve bir kez daha gözden geçirilmesi istenmişti. Bunda "Türk İmparatorluğu'nun şimdiki durumlarına göre" antlaşmanın uygulanmasına olanak bulunmadığı belirtilmişti. [292]

4. Sevr Sonrası İtilâf Devletleri'nin Anadolu'ya Karşı Tutumu ve V. Damat Ferit Hükûmeti'nin İstifası

Sevr Antlaşması, Lloyd George, Venizelos, Ermeni önderleri Nubar'la Aharonion ve İstanbul'da önemli bazı İngiliz yetkilileriyle birkaç Kürt önderinden başka kimseyi tatmin etmemişti. Fransızlar, bu antlaşmadan memnun kalmamışlardı. Antlaşma koşulları 1920 Mayıs'ında açıklanınca, Fransız gazetelerinin çoğunluğu İngiltere'ye saldırıyor, Fransızların Ren bölgesindeki zorluklarından yararlanarak Boğazları ele geçirmeye ve tüm Orta Doğu'da kendi hegemonyasını kurmaya çalışmakla suçluyordu. Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri M. Berthelot ise, Fransız Parlâmentosu'nun, bu antlaşmayı aynen onaylamasının şüpheli olduğunu Paris'teki İngiliz büyükelçisine bildiriyordu. [293]

İtalyanlar da Fransızlar gibi, antlaşmanın değiştirilmesinden yayanıydılar. Çünkü kendilerinin bundan pek az yararlanmalarına, Yunanlıların ise birçok çıkarlar sağlamalarına içerliyordardı.

Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesine yönelik çabalara Fransızlarla İtalyanlara ek olarak birçok İngiliz ileri gelenleri de katılıyordu. Dünya Savaşı'nda Arapları Türklere karşı kıskırtan İngiliz Albayı Thomas E. Lawrence, 30 Mayıs 1920 günü Sunday Times Gazetesi'nde yayımlanan bir yazısında şöyle diyordu: "(Antlaşmanın) hiçbir koşulu üç yıl bile yürürlükte kalamayacak. Bu antlaşma Almanlarla imzalanandan daha mutlu bir sonuca varacak, çünkü değiştirilmeyecek, tümüyle unutulacak."

[291] Amerikan Mandası hakkında geniş bilgi için Bkz. Laurence Evans; Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924) Çev.: Tefvik Alanay, İstanbul, 1972, s. 291, 321.

[292] Şerafettin Turan; Türk Devrim Tarihi, 2 nci Kitap, İstanbul, 1992, s. 192.

[293] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Akyüz; a. g. e., s. 66-101.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck de antlaşmanın değiştirilmesinden yanaydı, ama bunun, Padişaha Damat Ferit aracılığıyla verilen bir ödün olarak gösterilmesini esasen Türk halkına göre, Damat Ferit'in İngiltere'ye dayanan bir siyaset uyguladığını, bu biçim davranışın Padişah'ın saygınlığını artıracak, ülkedeki ılımlıların onun çevresinde toplanmalarına uzlaşmaya yanaşmayan ve İngilizlerden nefret eden aşırı eğilimlilerin azınlıkta kalmalarına yol açacağını öne sürüyordu.

Başta General Milne olmak üzere, birçok İngiliz önderleri askerî nedenlerden dolayı, antlaşmanın değiştirilmesinden yanaydılar. Buna karşın İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bu konuda görüşler ikiye ayrılıyordu. Bakanlık Müsteşarı Lord Hardinge, Kemalistlere karşı etkin tedbirler alınmazsa, antlaşmanın uygulanmaması olasılığına değiniyor, Anadolu'nun boşaltılması ve Trakya sorununun görüşülerek bir çözüme bağlanması yolunda antlaşmada değişiklikler yapılması koşuluyla Mustafa Kemal'in ve İstanbul Hükûmeti'nin temsilcilerinden oluşacak karma bir hükûmet kurulmasından yana olduğunu öne sürüyordu.

Anadolu'da Yunan ilerlemesi başlamadan önce, barışın imzalanıp uygulanabilmesi için, milliyetçilerin kısmen olsun işbaşına geçmelerinin gerekeceği izlenimi egemendi. Yunan ilerlemesinin ve milliyetçilerin geri çekilmelerinin ardından, İstanbul Hükûmeti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalaması, Bekir Sami kurulunun Moskova'da başarısızlığa uğraması ve Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'e karşı büyük bir tehlike yaratmaya başlaması üzerine, oldukça sıkışık bir durumda kalan milliyetçiler daha uygun barış koşulları ya da Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapılmasını sağlamak amacıyla, İtilâf Devletleri'ne karşı politik davranmak zorunda kalıyorlardı. Fransızlarla İtalyanlar zaten antlaşmanın değiştirilmesinden yana olduklarından, Milliyetçiler, doğal olarak dikkatlerini ulusal emellerinin gerçekleşmesine karşı tek engel olarak gördükleri İngiltere'ye çeviriyorlardı. [294]

Bu sırada Ankara ve Londra'yı birbirine yaklaştırmak için nabız yoklamaları yapılmıştır. Bu yoklamalardan biri, Sevres Antlaşmasının imzalandığı sırada görülmüştür. François Stern adlı Romen asıllı eski bir İngiliz ajanı, İsviçre'deki İngiliz Elçisiyle görüştüktan sonra, Londra'ya gitmiş İngiliz yetkilileriyle görüşmüş ve güya Mustafa Kemal adına, İngiltere'ye gizli müzakerelere girişme teklifinde bulunmuştur. Elinde herhangi bir yetki belgesi bulunmayan Stern pek ciddiye alınmamış, İngilizler, Mustafa Kemal ile gizli müzakerelere yanaşmamışlardır. [295]

[294] Sonyel; s. 94, 96.

[295] Şimşir; s. 261, 274, 294.

Daha ciddi bir nabız yoklaması, Dimitri Achkof adlı eski bir Bulgar mebusu aracılığıyla yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya Sofya'daki ataşemiliterlik günlerinden tanıdığı ve Paşanın talimatıyla hareket ettiği sanılan Achkof, İngiltere'nin Sofya Elçiliği'yle görüşmeler yapmış, Mustafa Kemal adına antlaşma esasları sunmuş, Ankara ile Londra'nın arasını bulmağa çalışmıştır. İngilizler bu girişimin ciddiliğinden kuşku duymamışlar ama, Ankara ile müzakereyi reddetmişlerdir. [296]

Bir yandan girişimler yapılırken, öte yandan kaydedilen önemli askerî ve siyasî gelişmeler, Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesinden yana olan akımı güçlendiriyordu. Beyaz Rus Ordusu'nun General Wrangel komutasındaki son kalıntıları, Kasım ayı başlarında Bolşevik Ordusu'na yenilgiye uğratarak Kırım'dan çıkarılıyor, Bolşevikler Kafkaslara inerek milliyetçilerle doğrudan ilişki kuruyorlardı. Yine Kafkaslarda milliyetçiler, Taşnak Ermenistan'da büyük bir askerî darbe indirerek Sevr Antlaşması'nın IV. maddesini etkisiz bırakıyorlardı. Ama bu gelişmeler kaydedilmeden çok önce, Bağlaşıklara karşı baş eğme siyaseti uygulanmakla tanınan Sadrazam Damat Ferit ve Sevr Antlaşması'nın hazırlanmasında rol oynayanlardan Yunan Başbakanı Eletherios Venizelos siyasî sahneden çekiliyorlardı. Damat Ferit bir daha dönmek üzere ayrılıyor, Venizelos da Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'da yapılan ilk genel seçimi kaybediyordu. [297]

Bu sırada Yunanistan'ın iç siyasî durumu ise şöyledir : 2 Ekim 1920'de, babası Konstantin'in 1917'de tahttan çekilmesiyle Yunan Kralı olan genç Kral Aleksandr, maymunu tarafından ısırılarak üç ay sonra ölmüştür. Venizelos, Konstantin'in üçüncü oğlu Paul'u tahta geçirmek istedi. Paul, çekilmiş olan babasıyla birlikte yaşıyordu. Venizelos'un isteğine verdiği cevapta, krallığı ancak, bir plebisit yapılır ve Yunan ulusuna babası, büyük kardeşi ve kendisi arasında bir seçme fırsatı verilirse kabul edebileceğini bildirdi. Venizelos kendi büyük ününe tam bir güven içinde (Konstantin'in tahttan indirilmesinde ve savaş boyunca İtilâf Devletleri taraflısı bir politika güdülmesinde sorumlu kendisiydi) bu şartları kabul etti ve yine seçimin (bu seçimin anayasaya göre kralın ölümünden sonra yapılması gerekirdi) yapılmasını kabul etti ve ikinci bir darbe yedi. Seçimi kendi partisi kaybetti ve Konstantin taraflısı Kralcı Parti iktidara geldi. Daha sonra yapılan plebisit seçim sonuçlarını tuttu ve Konstantin kesin şekilde kral seçildi. Bu sonuç, İtilâf Devletleri'yle Anadolu'da bulunan İtilâf Devletleri hesabına Türklere baskı yapmaktan başka anlamı olmayan Yunan ordusu ilişkilerini bütünüyle değiştirdi. Konstan-

[296] a. g. e.; s. 417, 422, 426.

[297] Sonyel; s. 99.

tin savaş boyunca Alman tarafı olmuştı ve bu yüzden İtilâf Devletleri'ne düşman sayılmıştı. İtilâf Devletleri için artık Venizelos rejimi zamanındaki sıkı ilişkileri yürütmeye imkân kalmamıştı. Hatta yeni kral aynı yolu sürdürse bile artık bu mümkün değildi. Yunan ulusu görünüşe göre İtilâf Devletleri'ni reddetmiş ve Alman tarafı bir krallık seçmişti. Bu sırada doğu illeri sorunu, İtilâf Devletleri'ne sorulmadan Mustafa Kemal ile Bolşevikler arasında çözümlenmiş ve kısa bir süre sonra da, Ermenistan bu çözümün içinde yerini almıştı. Belki bu herkes tarafından doğru ve uygun bulunmuştu ama Yunanlıların başlıca destekçisi olan Lloyd George memnun kalmamıştı. Hatta bunu kendisine yedirememişti. Ama biçim bakımından olmasa bile, iç güdüsü ile Kayser'in müttefiklerinden olmuş birinin başında bulunduğu bir hükûmet karşısında açıkça o da ses çıkaramaz durumda kaldı. Yunanlılar tek başlarına kalmışlardı. [298]

Anadolu'daki ulusal direnişi her türlü yönteme başvurarak bastıracağını öne süren Damat Ferit'in güttüğü siyaset de, tümüyle iflâs etmişti. İngilizler de kendisini eskisi kadar desteklemez olmuşlardı. Hatta Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe koymayacaklarını anladıklarından, Ankara Hükûmeti ile bir anlaşmaya varılmasını önermeye başlamışlardı. Bu yolda telkinler artınca Anadolu hareketinin şiddetle bastırılmasından yana olan Şeyhülislâm Mustafa Sabri ile Ticaret Bakanı Cemal Bey kabineden ayrılmışlardı. Vahidettin, 26 Eylül 1920'de Şeyhülislamlığa Kazasker Mehmet Nuri'yi atamış, Ticaret Bakanlığı'na da Millî Eğitim Bakanlığı vekâletini üstlenmesi de öngörülen Hadi Paşa getirilmişti. [299]

Sevr Antlaşması'ndan sonra Damat Ferit Hükûmeti'nin durumu da sarsılmaya başladı. Eylül başlarında Damat Ferit'in siyasî mesleğinin sonlarına doğru geldiği açıkça anlaşılıyordu. Tutum ve işlemlerinde fazlasıyla diktatörce davranma eğilimleri gösteriyor, kendisine karşı olan akımın daha etkin biçime gelmesine yardımcı oluyordu. Bununla birlikte, İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck, gene de Sadrazamı "barış sorununa yaptığı yardımdan dolayı" övüyor, son 18 ay süresince sürekli olarak göstermiş olduğu yüreklilikten dolayı "onu takdir ettiğini açıklıyor, barış onaylanıncaya kadar, hiçbir Sadrazam kendi amaçlarına bu denli yardımda bulunmayacak" diyor, ama gene de İngiltere'nin Damat Ferit ve "büyük projeleriyle ilgili görülmemesi gereğini Lloyd George'un dikkatini çekiyordu." [300]

[298] Evans; s. 289, 290.

[299] İnal; Son Sadrazamlar, s. 2066.

[300] Sonyel; c. II, s. 100.

Damat Ferit, umutsuzluk içinde kıvranırken, "ılımlı milliyetçilerin desteğini kazanmak amacıyla 23 Eylül'de son bir atılım yapıyor, daha önce öne sürdüğü genel af önerisini, Milliyetçi önderler dışında, tüm milliyetçilere yeniden öneriyor, onları 10 gün içinde İstanbul Hükûmeti'ne bağlılık beyanına çağırıyor, Bağlaşık Yüksek Komiserlerine gönderdiği notada milliyetçilere karşı savaşmak için onların yardımını istiyordu. J. de Robeck'in İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a konuyla ilgili olarak gönderdiği telgrafta :

"1. Şeyhülislâm ile Ticaret Nazırı'nın istifaları üzerine sadrazamın bir bildiri yayımladığı ve onları, Anadolu'da asayişin sağlama tedbirlerini geciktirmekle suçladığı bildiride, milliyetçi liderler dışındakilere, on gün içinde teslim olmaları şartıyla af vaat edildiği,

2. Sadrazamın ayrıca yüksek komiserlerden millî hareketi bastırmak için;

a. 15000 kişilik asker ile 25000 kişilik jandarma kuvveti kurma müsaadesi,

b. İtilâf Devletleri'nin el koydukları silâhların geri verilmesini,

c. Asker taşımak için gemi,

d. Yabancı subaylar,

e. 25 milyon liralık borç isteği,

3. Yüksek komiserlerin, istekleri hükûmetlerine iletecekleri yolunda cevap verdikleri, ayrıca Anadolu'ya bir heyet gönderilmesi konusuna değindikleri,

4. Sadrazamın gönderilecek heyetin askerle desteklenmesini ve İtilâf Devletleri temsilcilerini de içine almasını istediği,

5. Fransa delegesinin, gönderilecek heyetin milliyetçilerle müzakereye girişmesi fikrinde olduğu her yüksek komiserin bu konuda yazılı olarak fikirlerini açıklayacağı"nı bildirdi. [301]

Damat Ferit'in tutumu, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nı güç bir durumda bırakıyor, Bakanlık onu desteklemek ya da görevinden çekilmeye zorlamak konularında bir türlü karara varamıyordu. Bununla birlikte, "Tevfik Paşa, Damat Ferit'in yerini alırsa" ılımlı Türklerin bunu kabullenmeleri ve milliyetçilerin Padişaha biat etmeleri olasılığıyla ilgili

[301] Şimsir; c. II, s. 314.

düşünceler yavaşça İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na egemen olmaya başlıyor. Doğu masası yetkililerinden B. G. Osborne, şu yorumda bulunuyordu :

"Mustafa Kemal'in askerî durumu gerçekten umutsuzca ve Enver Paşa onun yerini almak üzereyse, O'nu ve daha ılımlı yandaşlarını Türkiye'yi Enver-Bolşevik emellerine kurban etmeye hazırlanan aşırı eğilimlilerden ayırmanın zamanı gelmiştir." [302]

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon da 1 Ekim'de Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby'ye gönderdiği tel yazısında işi geciktirmeden Sevr Antlaşması'nı onaylaması için Damat Ferit üzerinde baskı kullanılmasını, bunu yapmazsa antlaşmayı onaylayacak yeni bir sadrazamın bulunmasını öneriyordu. [303]

Başına gelecekleri önceden bilen Damat Ferit, Padişahın tahtından çekilmeyi, milliyetçi eğilimli bir yönetimle iş birliği yapmayı veğ tuttuğu, esasen sabrının tükenmek üzere olduğu, görevinden çekilirse, Bağlaşklar için ciddi sorunlar yaratacağı yolunda uyarıda bulunuyor, bunun üzerine İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck padişah görevinden çekilirse ülkesi için ileride sağlayabileceği yararların ortadan kalkması ve durumun daha karışık bir biçime gelmesi olasılığına değinerek Padişahı bu fikrinden vazgeçirmeye çalışıyor. Robeck'in önerisi üzerine Padişah, tahtından çekilme fikrinden vazgeçiyor böylece Damat Ferit'in iş başında kalma çabalarına ilişkin son düzenleri suya düşüyor, 16 Ekim'de görevinden resmen çekilmek zorunda kalıyordu. Damat Ferit'le ilgili resmî bildirgede, "sağlık durumunun iyi olmaması yüzünden görevinden çekildiği bildiriliyorsa da, gerçekte itilâf Devletleri'ne, özellikle İngiltere'ye karşı uyguladığı "yaltaklanma" ve milliyetçilere karşı kullandığı "zor siyaseti"nde tümüyle başarısızlığa uğraması nedenleriyle çekilmek zorunda kaldığını herkes biliyordu." [304]

İç ayaklanmaların bastırılması ve Yunan taarruzunun beklenen sonucu vermemesi ve son olarak Sevr Antlaşması'nın da Büyük Millet Meclisi ve bütün Türk Milleti tarafından nefretle karşılanması, Damat Ferit politikasının iflâs ettiğini bütün dünyaya ispat etmişti. Bununla, artık İstanbul Hükûmeti'nin, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına, hatta Türk milletine karşı giriştiği, "Tenkil Hareketi" kapanmış bulunuyordu. Artık Millî Mücadele'nin yönü bir Türk-Yunan mücadelesi şekline dökülmüştü. Bu tarihi mücadeleyi kazanmak da fedakâr Türk milletine ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya kismet olacaktır.

[302] Sonyel; c. II, s. 101.

[303] Şimşir; s. 333.

[304] Sonyel; s. 102.

SONUÇ

Millî Mücadele döneminde Damat Ferit Paşa Hükûmetlerinin önemi çok büyüktür. Damat Ferit Paşa Millî Mücadele döneminin on iki hükûmetinden beşini kurmuş ve Millî Mücadele'yi baltalamak için elinden geleni yaptığı gibi, bu konuda ülkeyi işgal ederek, vatanı parçalamak için fırsat kollayan İtilâf Devletleri'nden yardım istemekten de çekinmemiştir.

Aslında Damat Ferit Paşa, saraya damat olmadan önce hiçbir önemli mevkiide bulunmamış, bu göreve getirilmesini de Padişah Vahidettin istemiştir. Vahidettin'in Damat Ferit Paşa'yı bu göreve getirmedeki düşüncesi çok farklıdır. O savaşın suçunu başkalarına yükleyerek, en az zararlı saltanatını kurtarmak düşüncesindedir. Padişahın hükûmet idaresini elinde bulundurmak için yaptığı bu mücadelede şüphesiz Birinci Dünya Savaşı sonlarında Avrupa merkez devletleri hükümdarlarının; hatta hanedanlarının tahtlarını kaybetmelerinin etkisi büyük olmuştur. Vahidettin bu durum karşısında kendisinin ve hanedanının ancak İtilâf Devletleri'nin teveccühünü kazanmakla yerinde kalabileceğine inanmıştı. Bu konuda Birinci Dünya Savaşı'ndan güçlü çıkan İngiltere'yi yardım istenilecek devlet olarak seçmiş, mütareke şartlarını öğrendiğinde dahi onlara güvendiğini açıkça belirtmiştir.

Vahidettin saltanatını korumak için kendine en yakın olanların hükûmet kurmalarına özen göstermiştir. Bunların başında kızkardeşi Medîhe Sultan'ın eşi olan Damat Ferit Paşa gelmektedir. Damat Ferit Paşa'nın bazı özellikleri, ülkenin en kritik döneminde hükûmet başkanlığı görevine getirilmesini sağlamıştı.

Onun en büyük avantajı Padişahın akrabası olmasıydı. Çünkü Vahidettin sadaret için önce akrabalarını düşünmüştür. Damat Ferit Paşa'nın ve Tevfik Paşa'nın sık sık sadarete getirilmesi bunun açık delilidir.

İkinci olarak, İngiliz yanlısı olduğu Padişah tarafından bilinmekte idi ve bu da Damat Ferit Paşa için bir avantajdı.

Ayrıca Damat Ferit Paşa koyu İttihat Terakki düşmanı idi. Padişah da İttihat Terakki'nin ve uluscu ideolojideki akımların bulunmadığı bir siyaset sahnesinde mutlak bir idare istiyordu. Dolayısıyla İttihat Terakki düşmanı bir kişinin iş başına getirilmesi, kendi saltanatının devamı için çok önemliydi.

Damat Ferit Paşa sadarete geldiği zaman bu özellikleri gerçevesinde iş yaptı ve hatta işi o kadar ileri götürdü ki, padişahın da isteğiyle İngilizlere himaye talebinde dahi bulundu. Damat Ferit Paşa'ya göre,

Osmanlı Devleti için İngiltere ülkeyi felâkete sürükleyen Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "af ve himayesine" sığınacak ülkedi. Devletin tek kurtuluş ümidinin İngiltere olduğunu düşünen Damat Ferit Paşa politikasını bu şekilde belirlemiş ve ülkenin iç işlerinde dahî İngiltere'den yardım istemekten çekinmemiştir.

İngiltere için ise durum çok farklıdır. İngiltere, Avrupa'nın "yarı ortak" sömürgesi olan bir ülkenin kendisiyle savaşa tutuşmuş olmasını, hele Çanakkale ve Kütülammare'de yenilgiye uğramış olmayı hazmedememektedir. İngiliz İmparatorluğu içindeki nüfuz ve itibarını eski haline getirebilmek için Osmanlı Devleti'nin örnek bir biçimde cezalandırılmasını istemektedir. Ancak İngiltere artık savaşa bazı şeyleri elde etmek düşüncesinde değildir. Savaşın yorgunluğu, savaş yüzünden oldukça sarsılan mali durum, İngiliz halkının bir an önce barış düzenine geçme özlemi, diğer devletlerin kıskançlıkları, itirâf edilmese de Türklerin sömürge halkı olmağa elverişsiz çetinlikleri İngiltere'yi Türklerin ezilmesi işini başkalarına havale etmeye yöneltmiştir. Bu başkaları kendisine rakip olan diğer devletler değil de, küçük uluslar olmalıydı. Böylece hem Türkler ezilmiş, hem de Fransa, İtalya gibi ülkelerin sömürge imparatorluklarını genişletmesi önlenmiş olacaktı.

İngiltere'nin ülkeyi parçalama isteklerini görmezden gelen Padişah ve Hükûmetin görüşlerine karşı düşüncede olan biri vardı, O da Mustafa Kemal. O'nun düşüncesine göre "İngilizler ve onu takiben diğer İtilâf Devletleri mütakere filân dinleyemeyecekler, emrivâkilerle memleketimizi işgal edecekler... Vatanımızı her türlü müdafâa ve mukavemet vasıta ve imkânlarından yoksun bıraktıktan sonra da arzularını cebren ve tazyik ile kabul ettireceklerdir..."

Mustafa Kemal İngilizlerin her dediklerine boyun eğmekle tutkularının önüne geçilemeyeceğini belirtmiş, vatanın kurtuluşu için İngilizlere güvenmek yerine millete güvenmeyi tercih etmiştir.

Mustafa Kemal vatanın kurtulması konusunda İstanbul Hükûmeti'nin yetersizliği karşısında Anadolu'da bir kongre yapılması için çalışmalarına başlamış ve bu çalışmalar sonucu yapılan Erzurum ve Sivas Kongreleri ile millî isteklerin esasları çizilmiştir. Damat Ferit Paşa Anadolu'daki bu hareketi bastırmak için mücadele etmiş, ancak başarılı olamamıştır. Damat Ferit Paşa IV. ve V. Sadaretleri döneminde bu çalışmaları doruk noktasına ulaştırmıştır.

Bu dönemde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde birtakım ayaklanmalar çıkmasında da önemli rolü olan Damat Ferit Paşa Hükûmeti, hazırladıkları fetvaları da önemli bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Çünkü Damat Ferit Paşa halkın saltanat, hilâfet ve şeriata ne derece

önem verdiklerini iyi bilmekte ve bunu koz olarak kullanmaktadır. Yapılan tahrik ve teşvikler sonucu isyanlar çok tehlikeli bir hâl almış ve henüz yeni kuruluş halinde bulunan Ankara Hükûmeti'ni çok güç duruma düşürmüştür. Dış düşmanlara karşı kudretli olabilmenin tek çaresini birlik ve beraberlikte bulan Ankara Hükûmeti, ayaklanmaları hızla bastırabilmek için Yunanlılara karşı kullanılması gereken Türk kuvvetlerinden bir kısmını cepheye göndermemeye, hatta cepheden kuvvetler çekmeye mecbur kaldı. Bu yüzden de yurdun başka kesimleri düşman istilâsına uğradı.

Damat Ferit Paşa'nın millî mücadeleyi ortadan kaldırmak için kuvvet kullanmaya kadar varan faaliyetlerine karşılık, Ankara'daki TBMM Hükûmeti de iç güvenliği sağlamak, etkinliğini sürdürebilmek için bazı önlemler alma gereğini duymuştur. Fetvaya fetva ile karşılık vermenin dışında 29 Nisan 1920'de Hiyanet-i Vataniye yasası çıkararak, Damat Ferit Paşa ve yandaşlarını vatana ihanet suçundan gıyaben idam cezasına mahkûm etmiştir. Ayrıca asker kaçaklarını önlemeye çalışmış, istiklâl Mahkemeleri kurulmuş, öğüt kurulları oluşturulmuş, işgal güçleri ve diğer bozguncuların Anadolu'da karışıklık çıkarmalarını önlemek için gizli teşkilâtlar kurulmuş, Anadolu'ya giriş çıkışlar ve haberleşmeleri denetlenmiştir. Böylece Damat Ferit Paşa'nın millî mücadeleyi önlemek için yaptığı bütün girişimler tersine çevrilmiş ve ele geçen her fırsat en güzel şekilde değerlendirilmiştir.

Mustafa Kemal'in bu politikası sonucu Anadolu'daki otoritesi kısa zamanda ülkenin her yanına yayılmaya başladı. Padişahın ve Damat Ferit Paşa'nın otoritesi ise Mustafa Kemal'in otoritesine paralel olarak gün geçtikçe azalıyordu. Fakat Damat Ferit Paşa'nın otoritesini sarsan asıl önemli olay Sevr Antlaşması'nın imzalanması olmuştur. Çünkü Sevr'in ülkenin varlığını sona erdiren hükümlerine tepki çok fazla olmuştur. Ayrıca Damat Ferit'in asıl güvendiği güç olan İngilizler de Anadolu'daki millî mücadeleyi her türlü yonteme başvurarak bastıracağını öne sürerek, bunda başarılı olmayan Ferit Paşa'nın Sevr hükümlerini yürürlüğe koyamayacağını anlayarak, Ankara Hükûmeti ile bir anlaşmaya varılması gerektiğini önermeye başlamışlardı. Damat Ferit Paşa da Ankara Hükûmeti ile temasa karşı çıkınca, nihayet istifa etmek zorunda kalmıştır (16 Ekim 1920).

Mustafa Kemal, Damat Ferit Paşa'nın istifasından sonra da bağımsızlık mücadelesine devam etmiştir. Bu mücadelede İtilâf Devletleri arasındaki çatışmaları dikkatle gözlemiş ve bu durumu çok iyi değerlendirmiştir. Büyük devletlerle silâhlı mücadeleden kaçınmış ancak kendisiyle barış yoluyla anlaşmayacağı Yunanistan'la silâh zoruyla barış elde etme yolunu tutmuş ve bunda da başarılı olmuştur.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

A. BELGELER

1. ARŞİV BELGELERİ

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Kls. 51, Dos. 21, 15, Fih. 3, 3-3

Kls. 1, Dos. 1, Fih. 32

Kls. 15, Dos. 59, Fih. 2-2

Kls. 15, Dos. 59, Fih. 4-2

Kls. 4, Dos. 16, Fih. 2-9

Kls. 51, Dos. 203, Fih. 23

Kls. 51, Dos. 203, Fih. 20-3

Kls. 4, Dos. 16, Fih. 45

Kls. 51, Dos. H-23, Fih. 5-9 : 13

Kls. 4, Dos. 18, Fih. 4

Kls. 34, Dos. 129, F. 15, 15-1, Fih. 22-2

Kls. 11, Dos. 164 (42), Fih. 1

Kls. 391, Dos. (9-5) 2, Fih. 2

Kls. 11, Dos. 335, Fih. 4

Kls. 4, Dos. 1335, Fih. 20

Kls. 335/19, Dos. 8, Fih. 8-10

Kls. 486, Dos. (39-40), Fih. 2, 2-2

Kls. 486, Dos. 40-2, Fih. 7

Kls. 486, Dos. 40-2, Fih. 7

Kls. 525, Dos. (8), 129, Fih. 2

2. YAYINLANMIŞ BELGELER

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgesi, Ankara, 1982.

Harp Tarihi Vesikalar Dergisi.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.

3. CERİDELER

1. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi.

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

B. KİTAPLAR

- AKŞİN, Sina; *İstanbul Hükûmeti ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976.
- AKYÜZ, Yahya; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, 1975.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; *Nutuk*, c. I, Ankara, 1927, c. III, Vesikalar, Ankara, 1991.
- ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara, 1989.
- ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. I, 1945.
- ATAY, Falih Rıfkı; *Atatürk'ün Hatıraları 1914-1918*, Ankara, 1965.
- AYBARS, Ergun; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İzmir, 1984.
- BAYAR, Celâl; *Ben de Yazdım*, c. 6, İstanbul, 1968.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı; *Heyeti Temsiliye Kararları*, Ankara, 1974.
- BAYUR, Yusuf Hükmet; *Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti*, İstanbul, 1943.
- BIYIKLIOĞLU, Tefvik; *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)* Ankara, 1959.
- BİLSEL, Cemil; *Lozan*, c. I, İstanbul, 1933.
- BİRİNCİ, Ali; *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul, 1990.
- CEBESÖY, Ali Fuat; *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953.
- DANIŞMENT, İ. Hakkı; *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul, 1971.
- EVANS, Laurence; *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)* Çev. : Tefvik Alanay, İstanbul, 1972.
- GÖKBİLGİN, Tayyib; *Milli Mücadele Başlarken*, c. I, II, Ankara, 1959, 1965.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz; *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında*, İstanbul, 1969.
- İĞDEMİR, Uluğ; *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1975.
- İNAL, Mahmut Kemal; *Osmanlı Devri Son Sadrazamları*, 11-14, İstanbul, 1940.
- İNÖNÜ, İsmet; *Hatıralar*, Ankara, 1985.
- JAESCHKE, Gothard; *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. : Cemal Köprülü, Ankara, 1971.
- KANSU, Mazhar Müfit; *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c. II, Ankara, 1986.
- KARAY, Halit Refik; *Minelbab, İelmihrab*, İstanbul, 1964.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; *Türk-İngiliz ilişkileri (1919-1924)*, Ankara, 1978.

- MUMCU, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara, 1970.
- OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul, 1980.
- OLCA Y, Osman; **Sevr Andlaşmasına Doğru**, Ankara, 1981.
- ÖZALP, Kâzım; **Millî Mücadele**, c. I, Ankara, 1985.
- ÖZTOPRAK, İzzet; **Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele**, Ankara, 1989.
- PEHLİVANLI, Hamit; **Askeri Polis Teskilâtı**, Ankara, 1992.
- SELEK, Sabahâttin; **Anadolu İhtilâlı**, İstanbul, 1966.
- SMITH, Michel; **Anadolu Üzerindeki Göz**, Çev. : Halim İnal, İstanbul, 1978.
- SONYEL, Selâhi; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c. I, II, Ankara, 1987, 1991.
- ŞİMŞİR, Bilâl; **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, c. I, II, Ankara, 1973, 1975.
- ŞİMŞİR, Bilâl; **Malta Sürgünleri**, İstanbul, 1971.
- TANSEL, Selahâttin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c. II, III, Ankara, 1973.
- TÜRK GELDİ, Âli; **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.
- TÜRK GELDİ, Ali Fuat; **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1987.
- **Türk İstiklâl Harbi**, Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı, c. I, Ankara, 1962.
- **Türk İstiklâl Harbi**, **istiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar**, c. VI, Ankara, 1974.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasî Partiler**, c. II, İstanbul, 1986.
- TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi**, 2 nci Kitap, İstanbul, 1992.
- ULUBELEN, Erol; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul, 1967.
- WOODWARD, E. L.; **Documents On British Foreign Policy 1919-1934** 4. Vol, London, 1952.

C. MAKALELER

1. AKŞİN, Sina; **"Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler"** Lozan'ın 50 nci Yıl Armağanı, İstanbul, 1978.
2. ALTUĞ, Yılmaz; **"Onaylanmayan Antlaşmalar, Sevr"** Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 32, Mayıs 1970.

3. BAYKAL, Bekir Sıtkı; "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkisi" Belleten, c. XXXIII, Ekim 1969, Ankara, 1969.
4. ÇAYCI, Abdurrahman; "Yunanlıların Anadolu Macerası" Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Ankara, 1987.
5. DAVER, Bülent; "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara, 1989.
6. KURAT, Yuluğ Tekin; "Batı Kaynaklarının Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu" (15 Mayıs 1919), VII, Türk Tarih Kongresi Ankara, 1973.
7. ÖZKAYA, Yücel; "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. IV, Kasım, 1987, Sayıdan ayrı basım.
8. ORBAY, Rauf; "Rauf Orbay'ın Hatıraları", Yakın Tarihimiz, c. I, II, III, İstanbul, 1962.
9. SERTOĞLU, Mithat; "Amasya Protokolünün Tam ve Gerçek Metni", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3, 1968.
10. SİREL, Münir; "Sevr Antlaşmasını Kabul Edem Saltanat Şurası Tutanağı" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 4, 1968.
11. SONYEL, Selâhi; "1919 Yılı İngiliz Belgeleri Işığında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet" Türk Kültürü, Sayı 85, Kasım 1969.

D. SÜRELİ YAYINLAR

1. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.
2. Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi.
3. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.
4. Belleten.
5. Harp Tarihi Vesikalar Dergisi.
6. Türk Kültürü.

D i Z i N

— A —

ABD, 32, 34, 67, 134, 173, 182
Abdülaziz Mecdi, 131
Abdülkerim Paşa, 99
Abdülmecit, 48
Abdurrahman Şeref Bey, 100
Abuk Ahmet Paşa, 40, 100
Adil Bey, 93
Adıvar, Adnan, 112
Ahmet İzzet Paşa, 9, 118
Ahmet Nesimi Bey, 52
Ahmet Reşit Bey, 40
Aleksandr, 190
Ali Galip Bey, 92, 93, 116
Ali İhsan Paşa, 14, 15
Ali Kemal Bey, 40, 74, 87
Ali Nadir Paşa, 72
Ali Rüştü Bey, 143
Ali Rıza Paşa, 100, 108, 113, 114, 119, 121, 123, 125, 172
Allenby, Mareşal, 14
Amasya Genelgesi, 77
Amasya Protokolü, 103, 105, 106, 107, 125
Anadolu Olağanüstü Genel Müfettişliği, 153
Aristidi Paşa, 43
Avni Paşa, 15, 40
Ayan Meclisi, 43
Azaryan Efendi, 43

— B —

Balfour, 44
Bekir Sami Bey, 104, 110, 188
Bekirağa Bölüğü, 49, 69
Birinci Dünya Savaşı, 4, 33, 39, 44, 64, 145, 151, 169

— C —

Cafer Tayyar Bey, 110
Calthorpe, Amiral, 16, 20, 44, 49, 70, 72, 75, 78, 81, 82, 83, 84
Canbulat, İsmail, 53
Cavit Bey, 7
Cebesoy, Ali Fuat, 25, 56, 57, 80, 89, 110, 152
Cemal Bey, 40, 192
Cemal Paşa (Mersinli), 18, 83, 84, 100, 109, 119, 120, 121, 127, 172
Cevat Paşa, 18, 119, 120, 127
Clemenceau, 67, 68, 70, 170
Curzon, Lord, 49, 81, 84, 85, 86, 96, 125, 127, 136, 156, 193, 194

— D —

Damat Ferit Paşa, 9, 10, 11, 35, 57, 60, 61, 62, 73, 74, 83, 85, 86, 89, 90,
149, 162, 164, 165, 169, 175, 177, 178, 184, 186, 187, 190, 191, 192,
194, 197, 199, 200.
Damat Mehmet Şerif Bey, 100
Der-saadet, 129
Divan-ı âh, 52
Divan-ı harb-i örfi, 52
Dr. Esat Paşa, 53
Dürrizade Es-seyyid Abdullah, 145, 146

— E —

Enver Paşa, 3, 30, 57, 90, 188
Ermenistan, 29, 30, 34, 47, 55, 174, 181, 185, 189, 191
Erzurum Kongresi, 77, 78, 79, 84, 85, 89, 90, 91, 101, 102
Ethem Bey, 40

— F —

Felâh-ı Vatan Grubu, 116, 122
Fiume, 68, 69
Franchet D'Esperay, 9
Fransa, 4, 64, 67, 121, 175, 179, 194
Fransızlar, 28, 29, 31, 44, 45, 55, 131, 134, 170, 171, 183, 184, 186, 187, 188

— G —

Grey, Edvard, 65

— H —

Hâdi Paşa, 100, 179, 192
Havza, 76
Heyet-i Temsiliye, 80, 93, 95, 99, 103, 104, 105, 109, 110, 111, 116, 120, 122, 135, 149, 156, 157, 166
Hindistan, 48
Hoca Vasıf Efendi, 40
Hohler, Tom, 45
Hoyland, 51
Hürriyet ve İtilâf Fırkası, 37, 42, 74
Hürriyetperver Avam Fırkası, 54
Hüseyin Hilmi, 42
Hüseyin Kâzım Bey, 140, 141

— İ —

İbrahim Bey, 52
İbrahim Tevfik Efendi, 13
İngilizler, 39, 40, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 54, 56, 66, 68, 78, 80, 81, 84, 85, 86, 119, 121, 127, 129, 130, 132, 136, 150, 152
İngiltere, 28, 31, 40, 47, 50, 57, 64, 67, 97, 173, 177, 184, 186, 192
İnönü, İsmet, 23, 41, 54, 75
İrade-i Milliye, 95
İsmail Sıtkı Bey, 40
İstanbul, 49, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 68, 75
İstanbul'un İşgali, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 156, 158, 185
İtalya, 29, 65, 66, 67, 68, 69, 97, 121, 134, 172, 180, 183, 184, 187, 188
İtilâf Devletleri, 3, 8, 12, 14, 16, 21, 23, 25, 28, 39, 40, 51, 62, 64, 67, 72, 75, 84, 96, 99, 108, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 126, 133, 138, 142, 145, 168, 170, 172, 173, 175, 181, 183, 188, 190, 191, 193, 196
İttihat ve Terakki, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 49, 51, 53, 54, 81, 83, 86, 90, 106, 197
İzmir'in İşgali, 62, 63, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 81
İzzet Bey, 73

— K —

Kafkasya, 50
Kara Vasıf Bey, 131
Karabekir, Kâzım, 77, 91, 110
Karay, Refik Halit, 71
Konstantin, 64, 190
Kostaki, 43,

Kurucu Meclis, 157, 160
Kuva-yı İnzibatiye, 150, 151, 152
Kuva-yı Milliye, 89, 90, 91, 101, 102, 119, 122, 140, 143, 144, 147, 148, 150,
164, 165, 167, 169, 172
Kıbrıs, 64

— L —

Lloyd George, 7, 8, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 82, 172, 173, 186, 191, 192
Londra, 48, 49
Lütfi Fikri Bey, 37

— M —

M. Berthelot, 186
M. Defrance, 85
M. Medoulx, 130
Malta, 50, 52, 54, 104, 112, 136, 170
Manastırhı Hamdi Efendi, 133
Meclis-i Mebusan, 21, 80, 89, 110, 112, 113, 114, 118, 121, 131, 132, 134,
140, 153, 154, 155, 156
Meclis-i Vükelâ, 5, 6, 10, 43, 54, 61, 150
Mehmet Ali Bey, 40, 56, 57, 73
Menteşe, Halil, 52
Milletler Cemiyeti, 173, 174, 180, 186
Milne, General, 81, 82, 83, 84, 85, 97, 126, 187
Misâk-ı Milli, 78, 117, 118, 132, 156
Mondros Mütarekesi, 37, 42, 80, 117, 145, 161
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu, 115, 116
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 74, 76, 113, 115
Musa Kâzım Efendi, 51
Mustafa Asım, 43
Mustafa Kemal, 15, 16, 24, 25, 26, 27, 37, 51, 53, 54, 56, 57, 62, 75, 84, 86,
104, 113, 114, 116, 120, 121, 122, 133, 135, 138, 156, 162, 164, 166,
189, 190, 198, 201
Mustafa Reşit Paşa, 100
Mustafa Sabri, 43, 61, 192
Muvaffak Bey, 72
Mısır, 48

— N —

Nihat Paşa, 17, 18
Noel, Binbaşı, 93
Okyar, Fethi, 36, 52, 53

— O —

Oniki Adalar, 47, 66, 68, 174, 180
Orbay, Rauf, 11, 12, 20, 82, 83, 89, 103, 116, 131, 153, 156
Osmanlı Devleti, 3, 5, 7, 11, 13, 23, 38, 39, 44, 48, 73, 80, 146, 169, 176,
178, 180, 185

— P —

Paris, 45
Paris Barış Konferansı, 34, 55, 66, 68, 73, 110, 112
Pan İslamizm, 47
Perring, Yüzbaşı, 84

— R —

R. Graham, 48, 83
Rawlinson, 85
Reşat Bey, 149, 179
Reşat Halis, 179
Robeck, 85, 86, 96, 124, 125, 127, 136, 143, 144, 177, 178, 184, 193
Rusya, 55, 64
Rüştü Bey, 74
Rıfat Bey (Ayan Reisi), 52
Rıza Nur, 154
Rıza Tevfik, 43, 179

— S —

Sabri Bey, 53
Saffet Bey, 78
Said Bey, 100
Sait Halim Paşa, 51
Sait Molla, 48
Salih Paşa, 100, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 123, 125, 126, 130, 138, 139,
140, 156
Saltanat Şurası, 74, 177, 178, 185
Samsun, 51, 55, 56, 75, 76
San Remo Konferansı, 169, 175
Selahattin Bey, 110

Sevr, 176, 189, 151, 192
Seyyid Abdulkadir Efendi, 40
Sivas Kongresi, 79, 85, 92, 93, 94, 101, 102, 105
Süleyman Fethi Bey, 73
Süleyman Şefik Paşa, 124
Sulh ve Selâmet Fırkası, 42
Suriye, 50

— S —

Şakir Paşa, 40, 58, 72
Şevket Turgut Paşa, 87
Şura-yı Devlet, 35, 38
Şükrü Bey, 52

— T —

Talat Paşa, 58
Tawsend, 9
TBMM, 148, 160, 168, 183, 185, 195
Teali İslam Cemiyeti, 149
Teceddüüt Fırkası, 53, 54
Tevfik Bey, 40, 43
Tevfik Paşa, 38, 39, 40, 41, 45, 49, 50, 52, 100, 140, 192, 197
Thomas, G. Lawrence, 187
Türkiye Sosyalist Fırkası, 42
Türkiye, 44, 45, 46, 49, 70, 75, 128, 170, 171, 172, 174, 175, 178, 183, 184

— V —

Vahidettin, 38, 39, 50, 58, 62, 124, 125, 141, 177, 196, 197
Vehbi Efendi, 131
Venizelos Eleftherios, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 172, 173, 186, 190, 191
Vilâyet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 78

— W —

Webb, Richard, 45, 47, 48, 84, 85, 125
Wilson Prensipleri, 5, 7, 32, 134
Wilson, Woodrow, 8, 66, 68, 69, 70, 174, 185
Wrangel, General, 189

— Y —

Yakup Şevki Paşa, 19, 20
Yediada, 64, 121
Yunanistan, 47, 53, 55, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 81, 89, 97,
148, 171, 173, 174, 190, 191

— Z —

Zeynel Abidin (Konya Mebusu), 43

